

CONGRESS BOOK

**BURSA 1ST INTERNATIONAL SCIENTIFIC
RESEARCH CONGRESS**

Bursa 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi

18 - 19 Aralık 2021

Issued: 28. 12. 2021

ISBN: 978-605-71182-6-4

ONLINE

FACE TO FACE

www.bursakongresi.org

BURSA 1ST INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

Edited by

Dr. ASLI KAYA

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Congress: Dr. Aslı Kaya

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay

Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu

Organizing Committee Member: Dr. Amaneh Manafidizaji

Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu

*All rights of this book belong to Academic Sharing Platform Company Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.*

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academic Sharing Platform – 2021 ©

Issued: 28. 12. 2021

ISBN: 978-605-71182-6-4

ABOUT CONGRESS

BURSA 1ST INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

•Keynote & Invited Participation Type

DATE – PLACE

DECEMBER 18-19, 2021

BURSA – TURKEY

ORGANIZATION

USBILIM INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

KATILAN ÜLKELER

Türkiye – India – Azerbaijan – Spain- Sout Africa – Malaysia – Thailand - Czech
Republic - Jeddah

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian

SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE

- Dr. Gulmira ABDİRASULOVA** - Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV - Ufa State Petroleum Technological University
Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə - Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü
Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Amina Salihi BAYERO - Yusuf Maitama Sule Üniversitesi
Dr. Karlıgash BAYTANASOVA - Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Baurcan BOTAKARAEV - oca Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Ürdün Devlet Üniversitesi
Dr. Zehra FIRAT
Doç. Dr. Abbas GHAFARI - Tebriz Üniversitesi
Prof. Dr. Ariz Avaz GOZALOV - oskova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA - Bakü Avrasya Üniversitesi
Dr. Gültekin GÜRÇAY
Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA - Özbekistan Bilimler Akademisi
Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi
Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Mamatkuli Jurayev - Özbekistan Bilim Akademisi
Dr. Kalemkas KALIBAEVA - Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Bouaraour Kamel - Ghardaia Üniversitesi
Dr. Nadire KANTARCIOĞLU
Prof. Dr. Ergün KOCA - Girne Amerikan Üniversitesi
Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU - Ardahan Üniversitesi
Dr. Leman KUZU - İstanbul Kültür Üniversitesi
Sonali MALHOTRA - Delhi Balbahtri Academy
Dr. Alia R. MASALİMOVA - Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Prof. Muntazir MEHDI - Pakistan Language Academy
Dr. Amanbay MOLDİBAEV - Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Munzur Üniversitesi
Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA - Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü
Dr. Gulşat ŞUGAYEVA - Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE - Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA -Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA - Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN - Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGI - Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI - St.Peter's Institute

Dr. Yang ZİTONG - Wuhan Üniversitesi

BURSA 1st INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
DECEMBER 18- 19 , 2021
BURSA - TURKEY

BURSA 1st INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
DECEMBER 18- 19 , 2021
BURSA - TURKEY

CONGRESS PROGRAM
Online (with Video Conference) Presentation

Meeting ID: 884 4616 6713

Passcode: 191221

BURSA 1st INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
DECEMBER 18- 19 , 2021
BURSA - TURKEY

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

BURSA 1st INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
DECEMBER 18- 19 , 2021
BURSA - TURKEY

19. 12. 2021		10: 00 – 12:00
Meeting ID: 884 4616 6713		Passcode: 191221
HALL: 1	SESSION: 1	MODERATOR: ROXAN VENTER
MARIA LUBOMIRA KUBICA	Legal Doctrine on Rylands v. Fletcher: One more time on Feasibility of a General Clause of StrictLiability in the UK	
ROXAN VENTER	nforcement of Decisions of Ombudsmen and the South African Public Protector: Muzzling the Watchdogs	
WAFI GHONAIM	A Multi-Agent Smart E-Market Design at Work for Shariah Compliant Islamic Banking	
ELINA BAKHTIEVA	Digital Marketing Maturity Models: Overview and Comparison	
TAPAO KANYAPAT U	The Operation Strategy and Public Relations Trend for Public Relations Strategies Development in Thailand	
SENIAN MALIE ORIAN AKIR	Determinants for Success in Expatriation of Malaysian International Corporations	

BURSA 1st INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
DECEMBER 18- 19 , 2021
BURSA - TURKEY

19. 12. 2021		10: 00 – 12:00
Meeting ID: 884 4616 6713		Passcode: 191221
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR:	PROF. DR. SİNEM SOMUNOĞLU İKİNCİ
ABHISHEK PANDEY DR. V. RAMESH	Cotton Leaf Disease Detection Using Convolutional Neural Network	
CEREN DEMİR LEİLA MEHDİZADEHTAPEH HÜSEYİN ABDİK İSMAİL HAKKI TEKİNER	Propolis Ve Arı Poleni İçeriği Bazı Etken Bileşiklerin Crohn Hastalığı Üzerinde Etkilerinin İn-Siliko Ve In Vitro Yöntemler İle Araştırılması	
PROF. DR. SİNEM SOMUNOĞLU İKİNCİ	Dijital Hastane Kavramı Ve Elektronik Sağlık Kayıtları	
PROF. DR. SİNEM SOMUNOĞLU İKİNCİ	Yeşil Hastane Kavramı Ve Yansımaları	
DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ KEMAL ÇAKIR YL. ÖĞRENCİSİ SELÇUK SEVDALI	Non-inverter Split Cihaz Üzerinde Farklı Soğutucu Gazların Aynı Ortam Şartlarında Şarj Edilerek Enerji, Ekserji Analizlerinin Yapılması ve Verimliliklerinin Hesaplanması	
ALİ KEMAL ÇAKIR	Kuvars Maden İşletmeciliğinde Optik Ayırma Teknolojisinin Kullanımı: Uygulama Örneği	

BURSA 1st INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
DECEMBER 18- 19 , 2021
BURSA - TURKEY

19. 12. 2021		14: 00 – 16:00
Meeting ID: 884 4616 6713		Passcode: 191221
HALL: 2 SESSION: 1		MODERATOR: DR. ASLI KAYA
FADİME NUR KOCAAĞA DOÇ. DR. ÖZGÜR AY	Yeni Uygur Türkçesinde Zaman Adları	
F. Ü. F. D., YEGANƏ QÜRBƏT QIZI QƏHRƏMANOVA	“Kitabi-Dədə Qorqud” Adlarının Şumer-Türk Paralelləri	
ŞÖHRƏT NÜSRƏT QIZI MƏMMƏDOVA	Azərbaycan Ədəbiyyatının Maarifçi – Realist Nəsr	
ASSOC.PROF. DR. MELDA MEDINE SUNAY HÜLYA ARAS	Outcomes Of The Disability Workshop Conducted Within The Scope Of The Cosmopolis Project	
DOÇ. DR. MELDA MEDINE SUNAY	Sokağa Çıkma Kısıtlamasından Muaf Olan Özel Gereksinimli Bireylerin Durumlarının Kamu Düzeninin Sağlanması Bakımından Değerlendirilmesi	
F.Ü.F.D., BAŞ MÜƏLLİM QASIMOVA YEGANƏ NƏRİMAN QIZI	Nizami Gəncəvi “Xəmsə”Sində Milli – Mənəvi Dəyərlər	
PROF. DR. NURULLAH ULUTAŞ	Beyaz Kale Romanını Veba Salgını Üzerinden Okuma	
ASSOC.-PROF., PH.D. IN PHILOLOGY VUSALA AGHABAYLI	Woman Self-Consciousness In George Eliot’s Novels	

CONTENT	
CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
ORAL PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Ceren Demir & Leila Mehdizadehtapeh & Hüseyin Abdik & İsmail Hakkı Tekiner	
PROPOLİS VE ARI POLENİ İÇERİĞİ BAZI ETKEN BİLEŞİKLERİN CROHN HASTALIĞI ÜZERİNDE ETKİLERİNİN <i>İN-SİLİKO</i> VE <i>İN VİTRO</i> YÖNTEMLER İLE ARAŞTIRILMASI	1
Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ	
DİJİTAL HASTANE KAVRAMI ve ELEKTRONİK SAĞLIK KAYITLARI	3
Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ	
YEŞİL HASTANE KAVRAMI VE YANSIMALARI	6
Ali Kemal ÇAKIR & Selçuk SEVDALI	
NON İNVERTER SPLIT CİHAZ ÜZERİNDE FARKLI SOĞUTUCU GAZLARIN AYNI ORTAM ŞARTLARINDA ŞARJ EDİLEREK ENERJİ, EKSERJİ ANALİZLERİNİN YAPILMASI VE VERİMLİLİKLERİNİN HESAPLANMASI	9
Ali Kemal ÇAKIR	
KUVARS MADEN İŞLETMECİLİĞİNDE OPTİK AYIRMA TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI: UYGULAMA ÖRNEĞİ	18
Fadime Nur KOCAAĞA & Özgür AY	
YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ZAMAN ADLARI	28
QASIMOVA YEGANƏ NƏRİMAN QIZI	
NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNDƏ MİLLİ - MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR	59
ŞÖHRƏT NÜSRƏT QIZI MƏMMƏDOVA	
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ MAARİFÇİ - REALİST NƏSRİ	65
YEGANƏ QÜRBƏT QIZI QƏHRƏMANOVA	
“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” ADLARININ ŞUMER-TÜRK PARALELLƏRİ	72
Vusala Aghabayli	
WOMAN SELF-CONSCIOUSNESS IN GEORGE ELIOT’S NOVELS	77
Melda Medine SUNAY & Hülya ARAS	
SCOPE OF THE COSMOPOLIS PROJECT	84
Melda Medine SUNAY	
SOKAĞA ÇIKMA KISITLAMASINDAN MUAF OLAN ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN DURUMLARININ KAMU DÜZENİNİN SAĞLANMASI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	86
MARIA LUBOMIRA KUBICA	
LEGAL DOCTRINE ON RYLANDS V. FLETCHER: ONE MORE TIME ON FEASIBILITY OF A GENERAL CLAUSE OF STRICT LIABILITY IN THE UK	87
ROXAN VENTER	
ENFORCEMENT OF DECISIONS OF OMBUDSMEN AND THE SOUTH AFRICAN PUBLIC PROTECTOR: MUZZLING THE WATCHDOGS	88

Wafa Ghonaim	
A MULTI-AGENT SMART E-MARKET DESIGN AT WORK FOR SHARIAH COMPLIANT ISLAMIC BANKING	89
Elina Bakhtieva	
DIGITAL MARKETING MATURITY MODELS: OVERVIEW AND COMPARISON	90
Tapaokanyapat U	
THE OPERATION STRATEGY AND PUBLIC RELATIONS TREND FOR PUBLIC RELATIONS STRATEGIES DEVELOPMENT IN THAILAND	91
Senian Malie & Oriah Akir	
DETERMINANTS FOR SUCCESS IN EXPATRIATION OF MALAYSIAN INTERNATIONAL CORPORATIONS	92

PROPOLİS VE ARI POLENİ İÇERİĞİ BAZI ETKEN BİLEŞİKLERİN CROHN HASTALIĞI ÜZERİNDE ETKİLERİNİN *İN-SİLİKO* VE *İN VİTRO* YÖNTEMLER İLE ARAŞTIRILMASI

Ceren Demir

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

– ORCID ID: 0000-0003-2591-6261

Leila Mehdizadehtapeh

Eryiğit Tıbbi Cihazlar ve Biyoteknoloji A.Ş

- ORCID ID: 0000-0001-8759-5016

Hüseyin Abdik

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

- ORCID ID: 0000-0003-3756-0645

İsmail Hakki Tekiner¹

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

.tr - ORCID ID: 0000-0002-7248-2446

ÖZET

Crohn hastalığı (CD) kronik seyreden bir irratabl bağırsak rahatsızlığıdır. Dünyada ve ülkemizde görülme sıklığı artış göstermektedir. CD, kişide nütrisyonel sorunları arttırdığı gibi, beslenme alışkanlıkları ve besinlerde hastalığın seyrini olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu sebeple, besinler ve besinlerin içerdikleri etken bileşiklerin hastalığın belirtileri üzerindeki etkilerini belirlemeye dönük araştırmalara gerek duyulmaktadır. Bu çalışmanın amacı, propolis-arı poleni içeriği bazı etken bileşiklerin Aril Hidrokarbon Reseptörü (AhR) ve HCT-116 hücre hattı ile etkileşimlerini araştırmaktır. Bu bağlamda, ilk olarak toplam 17 adet biyoaktif bileşiğin AhR ile etkileşim düzeyleri *in siliko* moleküler kenetlenme tekniği ile incelenmiştir. Bileşiklerin arasında en yüksek ve en düşük kimyasal afinite değeri veren ikisi seçilerek, farklı zaman (24.-48.saat) ve doz düzeylerinde (25 µM-400µM) HCT-116 hücre hattı canlılığı üzerindeki *in vitro* etkileri MTS testi ile ölçülmüştür. *In siliko* hesaplamalı bulgulara göre, AhR ile en yüksek bağlanma enerjisi inositol (-7.5 kkal/mol) ve en düşük bağlanma enerjisi niasin (-4.7 kkal/mol) için gözlenmiştir. *In vitro* bulgularına göre, düşük doz niasin uygulamaları canlılık üzerine kayda değer bir değişikliğe sebep olmazken, 200 µM 48. saatte

¹ Sorumlu Yazar

ve 400 μM ise 24. ve 48. saatlerde hücre canlılığını kontrol grubuna kıyasla kayda değer miktarda azalttığı görülmüştür. İnositol ise 48. saatte en yüksek dozda hücre canlılığını kontrol grubuna kıyasla kayda değer miktarda azaltırken, diğer uygulama gruplarında canlılık üzerine kayda değer bir etki göstermemiştir. Sonuç olarak, CD ve besin etkileşimini daha iyi anlayabilmek açısından *in siliko* ve *in vitro* bulgulardan yola çıkarak, CD ile ilgili hedef gen anlatımlarının da moleküler tabanlı yöntemler ile araştırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Crohn Hastalığı, Aril Hidrokarbon Reseptörü, HCT-116, Niasin, İnositol, Moleküler Kenetlenme, MTS testi.

DİJİTAL HASTANE KAVRAMI ve ELEKTRONİK SAĞLIK KAYITLARI**Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ¹**

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
<https://orcid.org/0000-0001-9123-5662>

ÖZET

Son dönemlerde gerek teknolojik ilerlemelere gerekse toplumun beklentilerinin yükselmesine bağlı olarak sağlık alanında da birçok yeniliğin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Dijital hastane kavramı ve elektronik sağlık kayıtları bu yeniliklerin önemli yansımaları arasında yer almaktadır. Dijital hastane genel anlamda, kâğıt kullanımının mümkün olan en az seviyeye indirilerek hastane faaliyetlerinin otomasyon sistemi ile yürütülmesini ifade etmektedir. Bu sayede sağlık kayıtlarına mobil erişim imkânının doğacağına, düzenli veri akışının sağlanacağına, yönetsel faaliyetlerin etkinliğinin yükseleceğine ve hasta memnuniyetinin yakalanacağına işaret edilmektedir (Tüfekçi ve diğerleri, 2019). Elektronik sağlık kayıtları da, kişisel sağlık verilerinin dijital ortama aktarılmasını sağlayan önemli bir uygulama olarak kabul edilmekte, gerek sağlık hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanması gerekse de sunulan hizmetlerin kalitesinin değerlendirilmesi açısından önemli katkılar sağlamaktadır (Atlier Olca ve Can, 2015).

Yukarıda verilen bilgilerden de görüleceği gibi dijital hastane ve elektronik sağlık kayıtları sağlık sektöründe yaşanan önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Bu düşüncelerden hareketle hazırlanan çalışmada dijital hastane kavramı ile elektronik sağlık kayıtları ele alınarak, gelişimine, yararlarına ve olası dezavantajlarına yer verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital hastane, elektronik sağlık kayıtları ve sağlık sektöründe otomasyon.

1. GİRİŞ

Sağlık alanında ortaya çıkan yeniliklerin önemli bir ayağını oluşturan dijital hastane kavramı ve elektronik sağlık kayıtları her geçen gün artan bir ilerleme göstermektedir (Tüfekçi ve diğerleri, 2019). Bu gelişmelerin temelinde, sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde hız, güvenilirlik, verimlilik, erişilebilirlik, kalite ve etkinlik gibi kavramların taşıdığı önemin giderek artmasının da büyük bir etkisi bulunmaktadır. Düzenli veri akışına duyulan ihtiyaç, sağlık hizmetlerinde sürekliliğin sağlanması ve hasta memnuniyetinin yükseltilmesi açısından da önemli bir husus olarak kabul edilmektedir.

Bu düşünceler çerçevesinde çalışmada dijital hastane kavramı ile elektronik sağlık kayıtları ele alınarak, gelişimine, yararlarına ve olası dezavantajlarına yer verilecektir.

2. DİJİTAL HASTANE KAVRAMI - ELEKTRONİK SAĞLIK KAYITLARI ve GELİŞİMİ

Konu insan sağlığı olduğunda ve yaşanan en küçük ihmalin bile insan hayatına mal olduğu düşünüldüğünde; zamanın etkin kullanılmasının, sağlık hizmetlerinde ve veri akışında sürekliliğin sağlanmasının önemi çok daha rahat bir şekilde anlaşılmaktadır. Sağlık hizmetlerinin sunumunda teknolojik gelişmelerin takip edilmesinin ve mobil teknolojide yaşanan ilerlemelerin bakım sürecine yansıtılmasının da, yaşam kalitesine olumlu etkilerinin olacağı son derece açıktır. Her ne kadar bu alanda e-sağlık, m-sağlık, e-nabız gibi ifadeler yer verirse de, dijital hastane kavramının daha kapsamlı bir anlam içerdiği ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında dijital hastane, sahip olduğu ileri teknoloji ile sağlık kurumunun kullandığı bilgi sistemlerinin entegrasyonuna imkân veren, verimlilik ilkesi çerçevesinde hasta ve hastane bilgilerine mobil erişim imkânı sunan, kâğıtsız ve filmsiz olarak çalışan ve veri akışına ilişkin standartların geliştirilmesini destekleyen hastanelerdir şeklinde ifade tanımlanmaktadır (Bayer ve diğerleri, 2019).

1900'lü yıllardan itibaren bilişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler sonucunda otomasyon ve dijitalleşme önemli bir ivme kazanmıştır. Yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı olarak da sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci gündeme gelmiştir (Yankın, 2019). Dünya genelinde yaşanan bu gelişmeler sağlık sektöründe de kendini göstermiş ve sağlık kurumlarında dijital sistemler benimsenerek, dijital dokümanlar, robotik cerrahi, ses kayıtları ve radyolojik görüntüleme gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır (Bayer ve diğerleri, 2019). Söz konusu bu elektronik sağlık kayıtları sayesinde hastaya ait kayıtlara erişim sağlama kolaylığı yaşanmakta, sağlık hizmetlerinin kalitesi yükseltilmekte, sosyal güvenlik sistemleri ve eczaneler arasında da bir bilgi zinciri kurulmaktadır (Ay, 2009).

3. DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE AVANTAJLAR VE DEZAVANTAJLAR

Sağlık sektöründe dijitalleşmenin avantajları denildiğinde ilk akla gelenler arasında; sağlık bakım kalitesinin yükselmesi, toplumun yaşam kalitesinin iyileşmesi, karar verme süreçlerinin etkinliğinin artması, bakım maliyetlerinin düşmesi ve verimliliğin yakalanması gibi maddeler yer almaktadır. Elektronik sağlık kayıtları sayesinde bireylerin verilerine ilişkin düzenli bir bilgi akışı sağlanmakta, veriye erişim hızlanmakta ve koordineli bir şekilde faaliyetler yürütülmektedir. Bu bilgiler sayesinde bakım sürecinde yer alan sağlık personelinin süreci yönetme becerisi de yükselmektedir. Ancak tüm bu avantajlarının yanında sağlık kayıtları ile ilgili olarak karşımıza çıkan en büyük dezavantaj, bu kayıtların mahremiyet ilkesinin bozulması ve gizlilik ve güvenlik açığının ortaya çıkmasıdır. Bu durum etik sorunları beraberinde getirmekte, kötüye kullanımın önüne geçilmesi için ciddi tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte değişen teknolojiye uyum sağlanması ve personel tarafından yeni teknolojinin benimsenerek kullanılması da belirli bir süreci gündeme getirmekte, hizmet içi eğitim ihtiyacını yükseltmektedir (Ay, 2009).

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Yapılan açıklamalardan da görüleceği gibi sağlık sektöründe dijitalleşme ve elektronik sağlık kayıtları sayesinde, sağlık hizmet kalitesinin yükseltilmesinden, hasta memnuniyetinin artmasına, daha hızlı ve seri hareket edilerek entegre sağlık hizmetinin sunulmasından, maliyetlerin düşürülmesine, zamandan tasarruf edilmesinden düzenli ve güvenilir bilgi akışının sağlanmasına kadar birçok alanda fayda elde edilmektedir.

Öte yandan hasta kayıtlarının mahremiyet ilkesinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açan faktörler de göz önüne alındığında birtakım önlemler alınmasının, ulusal ve uluslararası etik standartların geliştirilmesinin ve çalışanlarda sürece ilişkin farkındalık yaratılmasının da önemli katkıları olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Athler Olca, E. ve Can, O. Türkiye'de Elektronik Sağlık Kaydı Bağlamında Gizlilik ve Güvenlik Üzerine Teknolojiler, <https://www.researchgate.net/publication/334707120> (Erişim tarihi: 18.12.2021).
- [2] Ay, F. Elektronik Hasta Kayıtları ve Etik Sorunlar, İş Ahlakı Dergisi, Mayıs, 2(3), 2009.
- [3] Bayer, E., Kuyrukçu, A.N. ve Akbaş, S. Dijital Hastane Uygulamalarının Hastane Çalışanlarının ve Yöneticilerinin Perspektifinden Değerlendirilmesi; Bir Devlet Hastanesi Örneği, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 11(21), 2019.
- [4] Tüfekçi, N., Yorulmaz, R. ve Cansever, İ.H. Dijital Hastane. Journal of Current Researches on Health Sector., 7(2), 2017.
- [5] Yankın, F.B. Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakyaibf/issue/43037/504359> (Erişim tarihi: 18.12.2021).

YEŞİL HASTANE KAVRAMI ve YANSIMALARI

Sinem SOMUNOĞLU İKİNCİ¹

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
<https://orcid.org/0000-0001-9123-5662>

ÖZET

Hastaneler, verilen sağlık hizmetinin doğası gereği çok farklı türde malzemenin kullanıldığı ve tehlikeli atık miktarının oldukça fazla olduğu kurumlardan birisidir. Bu durum farklı arayışları beraberinde getirmiş ve çevreye duyarlı, kaynakların kullanımında verimliliği ilke edinen ve israftan kaçınan yeşil hastane kavramının gündeme gelmesine ve bu tür hastanelerin öneminin anlaşılmasına yol açmıştır. Yeşil hastanelerin temel özelliklerine bakıldığında; doğa dostu malzemeleri kullanmasının, atık miktarını minimum düzeye düşürmeye çalışmasının, kaynaklarını kullanırken israftan kaçınmasının, geri dönüşüme önem vermesinin ve enerji verimliliğini benimsemesinin ilk akla gelen başlıklar arasında yer aldığı görülmektedir (Terekli ve diğerleri, 2013).

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, yeşil hastane kavramı giderek daha çok gündeme gelmeye başlayan konular arasında yer almaktadır. Bu düşüncelerden hareketle hazırlanan çalışmada, yeşil hastane kavramının açıklanarak, olası faydalarına değinilmesi ve bu yönde gerçekleştirilen uygulama örneklerine yer verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil hastane, yeşil bina, çevre dostu hastane.

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetlerinin sunumunda kalitenin yakalanması, bakım maliyetlerinin düşürülmesi, toplumun artan ihtiyaçlarının ve değişen beklentilerinin karşılanması gibi birçok etmen yeşil hastane kavramının giderek daha çok önem kazanmasına yol açmıştır. Bunun altında yatan temel neden, yeşil hastane bakış açısının sahip olduğu özelliklerdir. Yeşil hastane kavramı, alternatifler arasından en uygun olanının seçilmesi, kaynak kullanımında israfın önlenmesi, enerji kullanımında verimliliğin yakalanması ve çevreye duyarlı olunması gerektiği gibi bazı hususları ön plana çıkartmaktadır (Terekli ve diğerleri, 2013).

Bu düşünceler çerçevesinde hazırlanan çalışmada yeşil hastane kavramının açıklanması, faydalarına yer verilmesi ve bu yönde gerçekleştirilen uygulama örneklerine değinilmesi amaçlanmıştır.

2. YEŞİL HASTANE KAVRAMI ve FAYDALARI

Son dönemlerde sağlık sektöründe adından sıkça söz edilen yeşil hastane kavramı, çevreye karşı duyarlı olan, başarılı bir atık yönetimi gerçekleştiren, geri dönüşüm uygulamalarını benimseyen, doğa dostu yaklaşımlar sergileyen ve kaynaklarını verimli bir şekilde üretim sürecinde değerlendirebilen hastaneleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde sağlığın korunması ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi adına yürütülen faaliyetler sayesinde yeşil hastaneler, toplumda sürdürülebilir bir iyilik halini ve yaşam kalitesinin yükseltilmesini amaçlamaktadır. Bu bakış açısı ile de yeşil hastaneler; tehlikeli maddelerin, atıkların, enerjinin ve suyun yönetimi alanlarında faaliyette bulunmakta, hava emisyonunun düzenlenmesine ve yenilikçi çevresel tasarımların benimsenmesine ilişkin düzenlemeler de yapmaktadır (Terekli ve diğerleri, 2013).

Yeşil hastane kavramında, sağlık kurumlarının çevreye olan olumsuz etkilerinin mümkün olduğunca azaltılması ile hastalık ve enfeksiyon riskinin ortadan kaldırılmasına ilişkin düzenlemelerin yapılması ön plana çıkmaktadır. Bu sayede hastaların durumuna ilişkin daha iyi sonuçlara ulaşılabileceğine, hasta güvenliğinin sağlanabileceğine, personel güvenliğinin iyileştirilebileceğine, hasta ve çalışan memnuniyetinin artabileceğine, maliyetlerden tasarruf sağlanabileceğine ve verimliliğin yükselebileceğine inanılmaktadır (Palteki, 2013). Yeşil hastanelerin bir diğer faydası da bölgesel ve iklim şartlarına duyarlı hastanelerin inşa edilmesine imkân vermesidir (Gemlik ve diğerleri, 2019). Yeşil hastanelerde tedavi gören hastaların duygusal açıdan kendilerini daha iyi hissettikleri ve daha az ilaç kullanımı gerçekleştirdikleri de bir diğer avantaj olarak ifade edilmektedir (Soysal, 2021).

3. YEŞİL HASTANE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Sağlık sektöründe yeşil kavramına giderek daha çok özen gösterilerek, yeşil hastane uygulamaları üzerinde titizlikle durulmaya başlanmış, bu amaçla yeşil hastane değerlendirme sistemleri geliştirilmiştir (Kılıç ve Güdük, 2018). Yeşil hastane uygulamaları açısından dünya genelindeki örnekler bakıldığında, birçok farklı uygulamanın olduğu görülmektedir. The Everett Kliniği akla ilk gelenlerden olmakla birlikte, eczaneler açısından yapılan incelemede de Talyst önem kazanmaktadır. Seattle Çocuk Hastanesi de gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler ile yeşil hastane kavramına dikkat çekmiştir (Terekli ve diğerleri, 2013).

Türkiye açısından bakıldığında da yeşil hastane kavramını ve uygulamalarını ilk benimseyen hastane Florence Nightingale Hastanesi'dir. Kamu hastaneleri içindeki yeşil hastane örneği olarak da, Manisa'daki Turgutlu Hastanesi akla gelmektedir (Kılıç ve Güdük, 2018).

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çevre sağlığı sorunlarının giderek daha çok önem kazanmaya ve tartışılır olmaya başlaması ve bu amaçla çeşitli çözüm alternatiflerinin üretilmesi, yeşil hastane kavramının gündemdeki yükselişini hızlandırmıştır. Diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de görülen artan rekabet, hastanelerin çevre dostu uygulamaları benimseyip, hayata geçirme sürecini etkilemektedir. Gerek hastaların,

çalışanların ve dolayısı ile de toplumun sağlığını korunması, gerek sağlık hizmetlerine yönelik olarak ortaya çıkan beklentilerin karşılanması, gerekse hizmet kalitesinin iyileştirilmesinin ve hasta güvenliğinin sağlanmasının önemli hedefler arasında kabul edilmesi, yeşil hastane kavramının taşıdığı anlamı daha çok beslemiştir. Bu nedenle ülkelerin özellikle sağlık alanında yürütecekleri faaliyetlerde yeşil hastane kavramının gündeme gelmesi söz konusu olmakta, çevre dostu hastaneler benimsenerek yatırımlar bu amaca göre şekillenmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Gemlik, N., Arslanoğlu, A., Gün, M. ve Aslan, Ü. Hastane Yöneticilerinin Yeşil Hastane Farkındalığı Üzerine Nitel Bir Araştırma, Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 6(40), 2013.
- [2] Kılıç, C.H. ve Güdük, Ö. Yeşil Hastane Kavramı ve Türkiye'deki Son Kullanıcıların Beklentileri Üzerine Bir Hastane Örneği, 7(1), 2018.
- [3] Palteki, A.S., *İstanbul'daki kamu hastanelerinin Yeşil Hastane Ölçütlerine Uygunluklarının Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- [4] Soysal, A. Sağlık Sektöründe Çevre Duyarlılığı: Yeşil Hastane Uygulamaları Özelinde Bir Değerlendirme. <http://www.i-sem.info/PastConferences/ISEM2014/ISEM2014/papers/B4-ISEM2014ID109.pdf> (Erişim Tarihi: 19.12.2021).
- [5] Terekli, G., Özkan O. ve Bayın G. Çevre Dostu Hastaneler: Hastaneden Yeşil Hastaneye, Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 12(2), 2013.

NON İNVERTER SPLIT CİHAZ ÜZERİNDE FARKLI SOĞUTUCU GAZLARIN AYNI ORTAM ŞARTLARINDA ŞARJ EDİLEREK ENERJİ, EKSERJİ ANALİZLERİNİN YAPILMASI VE VERİMLİLİKLERİNİN HESAPLANMASI

¹Ali Kemal ÇAKIR , ²Selçuk SEVDALI

1. Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu, Makine ve Metal Bölümü, Aydın.
2. Yüksek Lisans öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Makine Mühendisliği A.B.D., Kastamonu

Özet

Çalışmamızda bir MDF fabrikasındaki iklimlendirme sisteminde kullanılan non invertör split cihaz üzerinde çalışma yapılmış olup, aynı ortam koşullarında R22, R32 ve R410A gibi farklı soğutucu akışkanların kullanılması ile termodinamiğin birinci ve ikinci kanuna göre bir değerlendirilme yapılmıştır. Sisteme ait soğutma performans katsayıları, enerji, ekserji ve ekserji verimleri hesaplanmış ve birbirleri ile karşılaştırılmıştır.

Çalışmada kullanılan soğutucu akışkanların entalpi ve entropi değerleri EES (Engineering Equation Solver) programı yardımıyla hesaplanmıştır. Çalışmada kullanılan soğutucu gazların (R32, R22 ve R410A) COP değerleri sırasıyla, 6.89, 2.70, 6.08'tir. COP değeri yüksek olan soğutucu akışkanın ekserji verimliliği de yüksek olmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda en yüksek soğutma performansı (COP) ve ekserji verimine R32 ve R410A gazları kullanıldığında ulaşılmış olup, en düşük COP ve ekserji verimine ise R22 gazı kullanıldığında ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Non inverter split cihaz, Enerji, Ekserji, R22, R32, R410A

1. Giriş

Isıtma ve soğutma sistemlerinde ısının bir ortamdan alınıp başka bir ortama aktarılmasında aracı madde olarak soğutucu akışkanlar kullanılmaktadır. Soğutma sistemlerinde en çok aranan özellik kullanımı yasaklanan veya kısıtlanan soğutucu akışkanlar yerine küresel ısınmaya olumsuz etkisi olmayan ve ozon tabakasına zarar vermeyen soğutucu akışkanlar geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Çalışmaların temelini enerjinin etkin kullanımı oluşturmaktadır.

Buhar sıkıştırımlı soğutucu sistemlerde soğutucu akışkan olarak soğutucu akışkanlar üzerine son zamanlarda yoğun çalışmalar yapılmıştır. Soğutucu akışkanların karışım oranlarının

değiştirilmesiyle istenilen kullanım özelliklerine sahip soğutucu akışkanlara ulaşılabileceği anlaşılmıştır.

R22 ve R410A soğutucu akışkanların diğer gazlar ile kıyaslanması ve verimlilikleri hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır [1-5]. R32 ve R410A soğutucu gazlarının verimlilikleri, diğer gazlar ile karşılaştırmaları üzerine de bazı çalışmalar mevcuttur [6-8]. Ancak, R32, R22 ve R410A gazlarının verimlilik, ekserji ve enerji değerleri üzerine az sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmanın yapılmasının amacı alternatif gazlar kullanılarak sistemin COP, Enerji ve ekserjilerinin karşılaştırılması ve en verimli olanın kullanılması amaçlanmıştır. Bu çalışma ile bu gazların termodinamik yönden ekserji ve enerji değerleri çıkartılarak analiz edilecektir.

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, MDF fabrikasında kullanılan elektrikli forkliftlerin akü şarj istasyonu soğutma sisteminde yapılmıştır. Deney düzeneğinde çeşitli ekipmanlar kullanılmıştır. Çalışmada asıl hedef cihazın daha verimli bir şekilde çalıştırılması ve başarılı bir deney ortamı elde etmek için çabalanmıştır.

2.1. Çalışma Düzeneğinde Kullanılan Ekipmanlar

Yapılan çalışmada kullanılan ekipmanlar aşağıdaki gibidir;

- R22, R32, R410A soğutucu akışkan
- Raytec
- Basınç Manometresi
- Gaz dolun Saati
- İzalasyon Malzemesi
- İç ünite
- Dış ünite

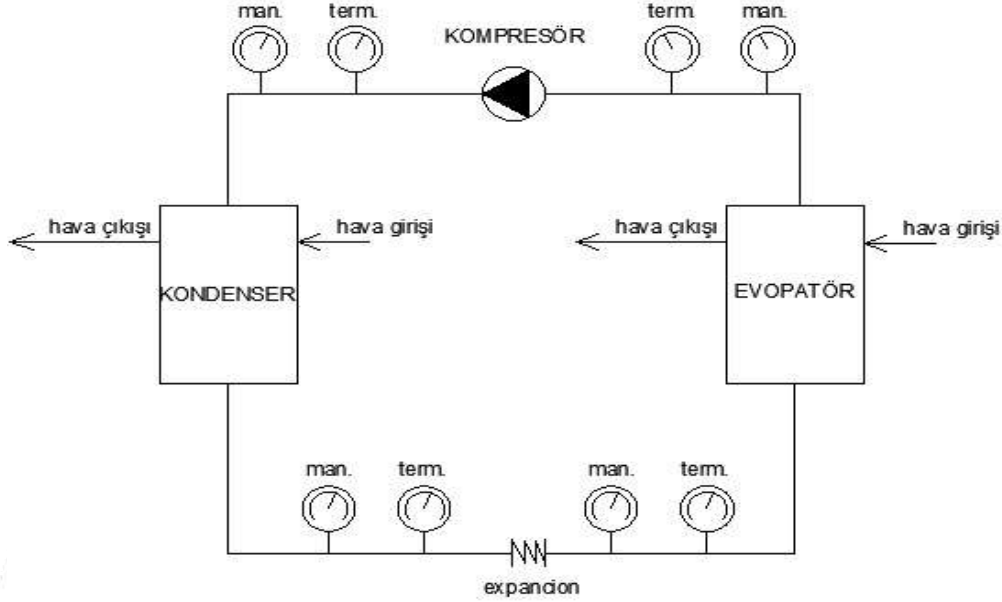

Şekil 1. Sistemde kullanılan gazlar ve Lazer termometre cihazı

Sistem verilerinin elde edilmesi cihazlar yardımıyla ölçülmüş ve çevresel koşullar yardımıyla tespitler yapılmıştır. Sistemin termodinamik analizi için ise, Non invertör split cihazda

sistemin R22, R32, R410A farklı soğutucu akışkanlarla enerji ve ekserjilerinin bulunup karşılaştırılması gerekir. Sistemde ölü hal 25 °C ve 1 atm kabul edilmiş ve bu şartlara göre başlangıç değerleri bulunmuştur.

Şekil 2. Cihazın Teknik çizimi

Cihazda şekil 2'deki, belirlediğimiz noktalardan sıcaklık ve basınç değerlerini aldığımız verileri EES programında hesaplatarak çıkan sonuçlar neticesinde entalpi ve entropi değerleri elde edilir. EES programından alınan değerler hesaplamamızın ana unsurudur. Cihaz üretici firmasının kataloğundan soğutma yükü 128 kW olarak alınmıştır. Bu verilere göre soğutucu akışkanın kütlesi ($m_{R22,R32,R410a} kg/s$) için eşitlik (2.1) den faydalanılmalıdır. Eşitlikteki entalpi değeri evaporatörün giriş ile çıkış entalpileridir. Evaporatör gücü için ürüne ait katalogdan soğutma gücü alınmıştır.

$$Q_E = \dot{m}_{R22}(h_1 - h_4) \quad (2.1)$$

$\dot{m}_{R22}$ =Evaporatör için

Soğutucu akışkanların kütleleri ($m_{R22,R32,R410a} kg/s$) bulunduktan sonra eşitlik (2.2) den faydalanarak cihazdaki bütün bölgelerin enerjileri bulunur.

$$Q_i = \dot{m}xh_i \quad (2.2)$$

Sistemin ekserji analizi için belirlenen noktalarına ekserji hesaplarının yapılması gerekir. Ekserji hesaplanırken eşitlik (2.3) kullanılır.

$$Ex_i = m_i((h_i - h_0) - T_0(s_i - s_0) + \frac{V_i^2}{2} + gz_i) \quad (2.3)$$

Sistemin kinetik ve potansiyel enerjileri çok küçük olduğundan bu enerjiler ihmal edilir. İhmal edilenlerin sonucunda eşitlik (2.4) bulunur ve hesaplamalarda kullanılır.

$$Ex_i = m_i((h_i - h_0) - T_0(s_i - s_0)) \quad (2.4)$$

Hava ekserjisinin hesaplanması gerektiği bölgede, havanın ekserjisi 0 olduğundan eşitlik direkt 0 alınır.

Kompresörün yaptığı iş ile ilgili veriler elde edilebilmesi için üzerindeki parçaların yaptığı işin bilinmesi gerekir. Bunun için eşitlik (2.5) kullanılır.

$$W_{comp} = \dot{m}_{R22}x(h_2 - h_1) \quad (2.5)$$

Cihazın COP'nin hesaplanabilmesi için kompresör yükünün evaporatör yüküne oranı ile hesaplanır (2.6).

$$COP = \frac{\dot{Q}_{Evap}}{W_{comp}} \quad (2.6)$$

Kompresörün yaptığı işin, makine verimi ile elektriksel verimin çarpımına oranı eşitlik (2.7) deki gibi kompresörün elektriksel olarak yaptığı işi bize verir.

$$W_{comp,el} = \frac{W_{comp}}{\eta_{el} \cdot \eta_{mac}} \quad (2.7)$$

Kompresörün toplam ekserjisi kompresörün giriş ve çıkış noktalarındaki ekserji farkı ile elektriksel işin toplamına eşittir (2.8).

$$\dot{E}D_{comp} = (Ex_2 - Ex_1) + W_{comp,el} \quad (2.8)$$

Kompresörün ekserji verimi, ekserji farklarının kompresörün elektriksel yaptığı işe bölümüdür (2.9)

$$\eta_{Ex\ comp} = \frac{Ex_2 - Ex_1}{W_{comp,el}} \quad (2.9)$$

Kondenserin toplam ekserji farkı için, kondensere giren ekserji ile çıkan ekserjilerin toplam farkıdır. Soğutucu ile hava kondensere girerkenki ekserjilerin toplamının çıkarkenki ekserjilerinin toplamından farkıdır (2.10)

$$\dot{E}D_{cond} = (Ex_2 + Ex_5) - (Ex_3 + Ex_6) \quad (2.10)$$

Kondenserin ekserji verimi, soğutucu akışkan ve hava kondensere girerken ki ekserjilerinin toplamının çıkarkenki ekserjilerinin toplamına oranıdır (2.11)

$$\eta_{Excond} = \frac{Ex_3 + Ex_6}{Ex_2 + Ex_5} \quad (2.11)$$

Expansion valfi (Genleşme valfi) toplam ekserjisi, genleşme valfine girenler ile çıkanların ekserji farkıdır. Soğutucu akışkanların genleşme valfinden çıkarkenki ekserjisinin girerken ki ekserjisinden farkıdır (2.12)

$$\dot{E}D_{expan} = Ex_4 - Ex_3 \quad (2.12)$$

Expansion valfi ekserji verimi, genleşme valfine girenler ile çıkanların oranıdır. Yani soğutucu akışkanın genleşme valfine girerken ki ekserjisinin çıkarken ki ekserjisine oranıdır (2.13)

$$\eta_{Expan} = \frac{Ex_3}{Ex_4} \quad (2.13)$$

Evaporatördeki toplam ekserji, evaporatöre giren ile çıkanların toplam ekserji farkıdır. Soğutucu akışkan ile havanın evaporatöre girerken ki ekserjilerinin toplamının çıkarken ki ekserjilerinin toplamından farkıdır (2.14).

$$\dot{E}D_{evap} = (Ex_4 + Ex_7) - (Ex_1 + Ex_8) \quad (2.14)$$

Evaporatördeki ekserji verimi, soğutucu akışkan ve havanın evaporatöre girerken ki ekserjilerinin toplamının çıkarken ki ekserjilerinin toplamına oranıdır (2.15)

$$\eta_{Ex evap} = \frac{Ex_1 + Ex_8}{Ex_4 + Ex_7} \quad (2.15)$$

Sistemin toplam verimi, evaporatörün toplam ekserji farkının kompresörün elektriksel işine oranıdır (2.16)

$$\eta_{II} = \frac{\dot{E}D_{evap}}{W_{comp,el}} \quad (2.16)$$

3. Araştırma Bulguları

Çalışmamızda soğutma sistemine ait bulunan değerler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Soğutma sistemine ait bulunan değerler (R22, R32, R410A)

R22	T °C	P(bar)	R32	T °C	P(bar)	R410	T °C	P(bar)
1	8	6	1	9	10	1	9	10
2	96	22	2	92	38	2	83	38
3	38	19	3	44	38	3	40	38
4	0	6	4	2	10	4	1	10
5	35	1	5	35	1	5	35	1
6	45	1	6	45	1	6	45	1
7	22	1	7	22	1	7	22	1
8	8	1	8	8	1	8	8	1

Soğutma sisteminde R32, R22, R410A soğutma gazlarına ait için hesaplanan enerji değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. R32, R22, R410A Soğutma Gazlarına ait hesaplanan enerji değerleri

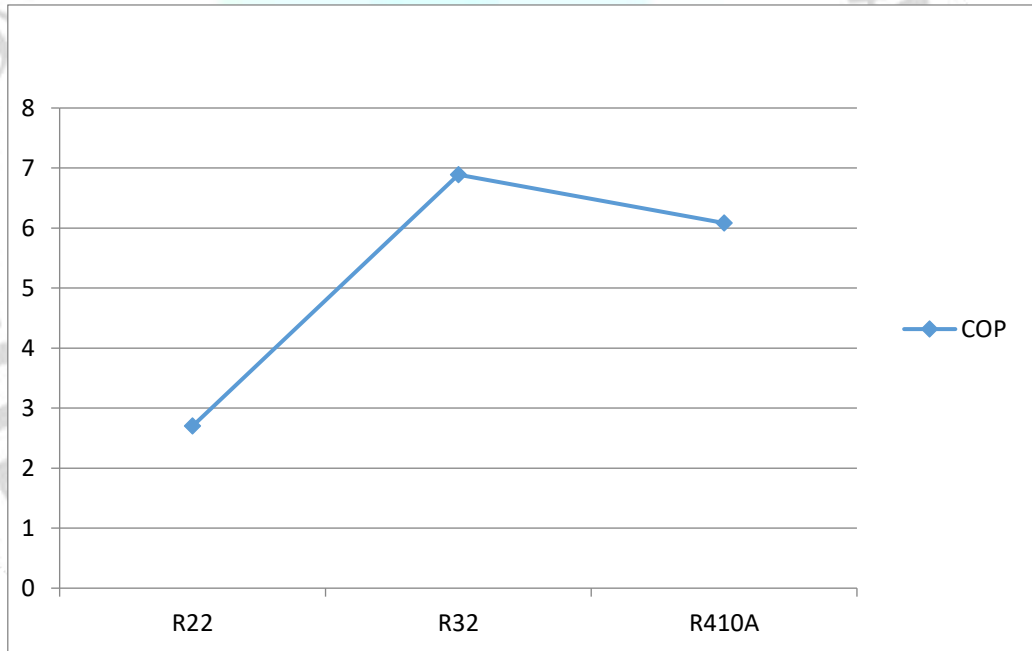
Nokta	R22	R32	R410A
1	391,2	210,3	243,3
2	464,3	228,9	264,4
3	236,3	114,53	151,46
4	191,4	82,21	115,25
5	225	225	225
6	232,34	232,34	232,34
7	76,74	76,74	76,74
8	73,13	73,13	73,13

R32, R22, R410A Soğutma Gazlarına ait hesaplanan ekserji değerleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. R32, R22, R410A Soğutma Gazlarına ait hesaplanan ekserji değerleri

Nokta	R22	R32	R410A
1	47,14	42,32	54,28
2	81,29	63,93	75,16
3	61,22	51,67	63,49
4	61,3	50,71	62,42
5	0,5621	0,5621	0,5621
6	0,721	0,721	0,721
7	0,062	0,062	0,062
8	0,17	0,17	0,17

Matematiksel hesaplamalar sonucunda elde edilen COP değerleri ise Şekil 3.'de gösterilmiştir.

Şekil 3. Gazların Soğutma Performans Katsayılarının (COP) karşılaştırılması

R32 akışkanında COP değeri 6,889, R22 akışkanının COP değeri 2,70 ve R410A akışkanının COP değeri 6,083 olduğu görülmektedir. R32 soğutucu akışkanının COP değerinin R22 ve R410A soğutucu akışkanından daha fazla olduğu görülmektedir. R22 soğutucu akışkanının COP değerine bakıldığında en kötü olduğu ve verimsiz olduğu söylenebilir.

4. Sonuçlar ve neriler

Non invertör split tip soğutma sisteminde yapılan çalışmada aynı çalışma şartları altında R22, R32 ve R410A soğutucu gazlarının ekipman giriş ve çıkışlarına konulan manometre ve termometrelerden alınan bilgiler ile yapılmıştır. Toplanan veriler EES programında işlendikten sonra entalpi ve entropi değerleri çekilmiştir. EES programında alınan entalpi ve entropi değerleriyle termodinamik 1. ve 2. Yasası ile analizleri yapılmıştır. COP, enerji, ekserji ve ekserji verimleri hesaplanmıştır. Hesaplanan veriler neticesinde R32 ve R410A soğutucu akışkanlarının R22 soğutucu akışkana göre daha verimli olduğu analiz edilmiştir.

Enerji ve ekserji analizi için değerlendirilen alternatif akışkanların her birinin potansiyel bir yenileme akışkanı olduğunu ancak enerji ve ekserji analizlerine göre R32 ve R410A soğutucu akışkanların R22 soğutucu akışkanına göre daha cazip olduğu grlmştir.

Yüksek kompresör gücü gerektiren alternatif soğutucu akışkan R22'dir. Düşük kompresör gücü gerektiren alternatif akışkan sırası ile R32 ve R410A'dır.

Bu analizler sonucunda performans olarak soğutucu akışkanları karşılaştırıldığımızda R32, ve R410A soğutucu akışkanın R22 soğutucu akışkana göre daha verimli olduğu grlmştir.

R22 soğutucu akışkanın ODP potansiyeli yüksek olması ve artık hiçbir yeni sistemde kullanılmıyor olması sebebiyle R22 akışkanı yerine ODP potansiyeli düşük olan R32 ve R410A soğutucu akışkanının kullanılması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Cabello, R., Torrella, E., Llopis, R., Snchez, D., Larumbe, J.A. (2013). Energy influence of the IHX with R22 drop-in and long-term substitutes in refrigeration plants. Applied Thermal Engineering, 50, 260-267.
2. Cingiz, Z., Katircioğlu, F., ay, Y. & Kolip, A. (2020). Buhar sıkıştırmalı soğutma sisteminde R22 alternatifi soğutucu akışkanlarının termodinamik analizi. Politeknik Dergisi, 23(4), 1205-1212.
3. Llopis R., Torrella E., Cabello R. Sanchez D., HCFC- 22 replacement with drop-in and retrofit HFC refrigerants in a two-stage refrigeration plant for low temperature, Int. J. Refrig, 35, 810-816, 2012.
4. Demircioğlu, A. (2010). R22 Ve Alternatifleri R407c İle R410a Soğutucu Akışkanlarının Isı Pompasındaki Performanslarının Teorik Olarak İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

5. hen, W., “A comparative study on the performance and environmental characteristics of R410A and R22 residential air conditioners”, Applied Thermal Engineering, 1–7 (2008).
6. Selbaş, R.& Yılmaz, F. (2014). Buhar sıkıştırırmalı soğutma çevriminde R410a ve R32 soğutucu akışkanların termodinamik analizi, SDU International Technologic Science. 6(2), 50-60.
7. Huang, Y., Yin, Q., Yu, J., Wang, J., 2011. Comparative experimental researches of air-to water heat pump with R32 and R410A for household. International Congress of Refrigeration.
8. T u, X., Liang, X., Zhuang, R., 2011. Study of R32 refrigerant for residential air-conditioning applications. International Congress of Refrigeration.

KUVARS MADEN İŞLETMECİLİĞİNDE OPTİK AYIRMA TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI: UYGULAMA ÖRNEĞİ

Ali Kemal ÇAKIR¹

1. Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu,

Özet

Açık İşletme madenciliğinde cevher zenginleştirme çalışmalarında, manuel olarak tabir ettiğimiz elle triyaj (ayırma) uygulamalarında yüksek tonajlarda tüvenan cevher üretimindeki kalitenin gözle görülür düşmesi işletmeleri teknolojik uygulamalara yönlendirmiştir.

Özellikle granül ve mikronize kuvarsa olan talebin artmasına paralel olarak gerçekleşen triyaj işlemlerinde ürün kalitesine olan ihtiyaç da artmıştır. Bu nedenle, kuvars işletmelerin birçoğu işletmelerinde görünür ışığa duyarlı olan optik ayırıcıların kullanılması ile triyaj yapma eğilimi göstermişlerdir.

Bu çalışmada görünür ışığa duyarlı bir cihaz olan optik ayırıcı ile farklı renklerde taneler içeren kuvars minerallerin ayrılabilirliklerinin ortaya konulması ve farklı mineraller içeren kuvars cevheri içerisinden optik ayırıcı ile bu minerallerin hangi oranlarda ayrılabildiklerinin araştırılması amaç edinilmiştir.

Yapılan çalışma kapsamında optik makinesine giren besleme numunesinin çıkış verileri incelendiğinde istenen beyaz renk üründe makine seçim verimliliği 76,25% olmuş, istenmeyen ürün olan koyu renkli (Pasa) ürün ise 23,75% verimlikte gerçekleşmiştir. Çıkan beyaz renkteki ürün incelendiğinde ise, beyaz ürün miktarının 99,41% ortalama değerde olduğu, anlaşılmıştır. Bu değer çok iyi bir ortalama değerdir. Optik makinesinin ürün içine kaçırdığı istenmeye koyu renkteki miktar ise çok düşük seviyededir. İstenmeyen koyu renkteki pasa ürününün incelenmesinde ise, pasa içindeki ürün yüzdesi 12,72 olup, düşük bir değerdedir. Sonuçlar incelendiğinde optik color makinesinin iyi bir seçim kapasitesine sahip olduğunu görülebilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kuvars, Triyaj, Optik Ayırma.

1. Giriş

Manuel diye tabir ettiğimiz el ile ayıklama yöntemi eski bir cevher hazırlama uygulaması olup, günümüzde hala işlevselliğini sürdürmektedir. Günümüzde bu ayıklama yönteminin yerini giderek yaygınlaşan sensor temelli ayırma sistemleri almaktadır.

Sensor temelli ayırma sistemleri; otomatik ayıklama, cevher ayıklama, atık ayıklama ve optik ayırma şeklinde de tanımlanmaktadır. Sensor temelli ayırma sistemleri genel olarak cevher yığını içerisindeki tanelerin bir sensor aracılığıyla analiz edilip, sisteme tanımlanan parametreler doğrultusunda seçilen tanelerin mekanik veya havalı sistemlerle yığından uzaklaştırılması olarak tanımlanmaktadır [1-2].

Sensor temelli ayırma sistemleri olan radyoaktivite, floresan, parlaklık, renk, atom ağırlığı, ısı iletkenlik vb. ayırma yöntemlerinin gelişmişliği bilimsel gelişmeye paralellik göstermektedir. 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren daha aktif kullanılmaya başlanılmıştır.

İnsan gözünün tespit ettiği renk farkındalığı aynı şekilde optik ayırıcılar ile de tespit edilebilmektedir. Bu tespitler daha da ileri düzeye ulaşmış olup, daha hızlı ve daha verimli oldukları aşikardır. Maden ve hammadde çıkarımı ve kazanımında ise sensor sistemleri makine kontrolü, otomasyon ve kalite kontrolünden cevher zenginleştirmeye kadar pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Sensor temelli ayırıcılar genelde kuru çalışmasına rağmen, son yıllarda ıslak çalışmalarda da kullanılmaya başlanılmıştır. Bu ekipmanlar, bir taşıma bandı ile sisteme giren minerallerin sensor tarafından alınan görüntülerinin entegre yazılım ile dijital verilere dönüştürülmesi ve bu verilerin farklılığının uygun donanım ile değerli mineralin değersiz atıktan ayrılmasında kullanılması prensibine dayalı çalışmaktadır.

Bu sensor tabanlı ayırıcıları ikiye ayırabiliriz. Bunlar malzeme yüzeyini analiz ederek çalışan sistemler ve malzemeye nüfuz ederek analize olanak sağlayan sistemlerdir. Optik (color CCD), radyometrik, XRF (x-ray fluorescence), X-ışını spektroskopisi, IR (kızıl ötesi), NIR (yakın kızıl ötesi) gibi sensörler yüzeydeki ışığın yansımaları, parlaklık ve X-ışını emisyonu ile analize imkan verir. XRT (x-ray transmission), aktif IR-NIR ve PM (particulate matter) gibi sensörlerde materyalin içine nüfuz ederek bileşenlerinin belirlendiği ve farklılıkların analiz edildiği teknikler kullanılır. Bu sensörlerin bir ya da birkaçının uygun yazılım ve donanım ile kullanıldığı sensör temelli ayırıcılar hızlı, güvenilir ve ekonomik sonuçlarla zenginleştirmeye imkan sağlar [3-4].

Geçmiş yıllarda sensor temelli ayrımlar genelde gıda, kimya ve ilaç sektöründe yapılmış ve bununla ilgili çok sayıda makale yayımlanmıştır [5-8]. Ancak, madencilik faaliyetlerinde bu teknolojinin kullanımını ile ilgili az sayıda çalışma vardır [9-10].

Günümüzde ise optik, NIR, X-ışını dedektörleri ve metal sensörleri ile çalışan otomatik sensör temelli ayırıcılar, geri dönüşüm endüstrisinde başarılı bir şekilde kullanılmaktadır. Sensor temelli ayırıcılar sayesinde malzemenin karakteristik ve mineralojik özelliklerine dayalı olarak yapılacak otomatik uygulamalar, birincil ve ikincil kaynakların daha yüksek verim ve saflıkla değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır [11].

Ayıklama makineleri, partikülleri ayırmanın en verimli yolu olmasının yanı sıra, endüstriyel mineral ayıklama işletmelerine çok çeşitli ticari avantajlar sağlar. Bunlar arasında madencilik ve nakliye maliyetlerinde azalma, enerji tüketiminde ve su tüketiminde azalma, kalite ve üretkenlikte iyileştirmeler ve geri kazanımdaki artışlar yer alıyor. Sensor tabanlı sıralayıcılar ayrıca bir madencilik operasyonunun ömrünü önemli ölçüde artırmayı mümkün kılar.

Kompoze taş sektöründeki minerallerin optik ayırma ile zenginleştirilmesinin değerlendirilmesi konusunda çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle minerallerin optik ayırıcı ile ayrılabilirliği konusundaki teorik bilgilerde önemli bir eksiklik mevcuttur. Optik ayırıcı üreten firmaların da madencilikteki tecrübesizlikleri mineral ayırımı konusunda önemli bir açıklığın halen devam etmesine neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı; yöntemin kompoze taş sektöründe kullanılan minerallere uygulanabilirliğinin araştırılması ve optik kamera uygulaması bazında değerlerinin ortaya koyulmasıdır. Böylece yeni teknolojik gelişmelere dayanan bu yöntemin uygulanmasına yönelik literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir.

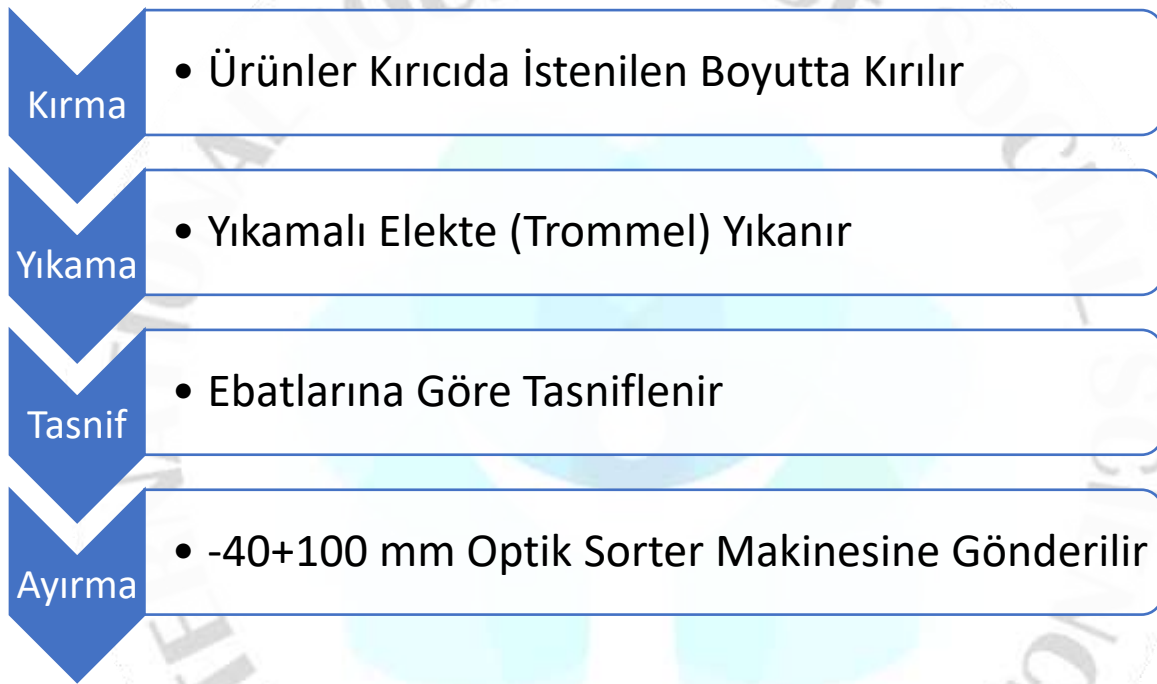
1.1. Çalışma Alan ve Özelliği

Çalışmanın yapıldığı yer Aydın ve Muğla kuvars ocak sahaları olup, bu bölgede işletme faaliyetleri yapan bir tesis örnek olarak seçilmiştir. Seçimi yapılan tesisin bağlı bulunduğu firma, 1991 yılından bu yana kuvars madenciliği yapan ve işleyen bir şirkettir. Firma örneğinde, kuvars kayaları açık ocak madenlerinde patlatılır ve kırılır. Hammaddelerin kırılması, yıkanması ve ayrıştırılması için şirket kendi maden işleme tesislerini işletmektedir.

1.1.1. Renk, Kompozisyon ve Boyutuna Göre Sıralanmış Mineraller

Şirkete ait çalışma sahasındaki kuvars mineraller için hassas ayıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle ayırmadan önce besleme malzemesi boyutuna göre eleme yapılır: -40+100 mm ebatındaki taşlar daha yüksek bir öncelik ile işlenir; -20+50 mm boyutundaki

taşlar, ayrı bir partide tasnif hattına gönderilir. Kırma ve yıkama (trommel elek üzerinden) işlemleri sonrasında süreç ayıklama işlemi olarak dört temel adımdan oluşur. İlk adımda mineraller boyutlarına göre elenir ve bir sonraki aşamaya sadece -40+100 mm ölçülerindeki taşlar geçer. İkinci aşamada ise optik color makinesi 25 ton/saat kapasitede kuvars parçalarından atıkları ve renkli çakılları ayıklamaktadır. Üçüncü aşamada kalan mineraller, biri beyaz renkte kuvars minerali, diğeri koyu renkte kuvars minerali olmak üzere iki akıma ayrılır. Son olarak, bu iki akış, kalan çakıl ve atıkların biraz daha uzaklaştırılmasıyla birlikte ürün türlerine göre elle tasnif edilir. Yapılan işlemlere ait kompozisyon ve boyutlama işlemleri Şekil 1’de gösterildiği gibi yapılmaktadır.

Şekil 1. Kompozisyon ve Boyutlama İşlem Sırası

1.2. Optik Color Makinesi Çalışma Prensipleri

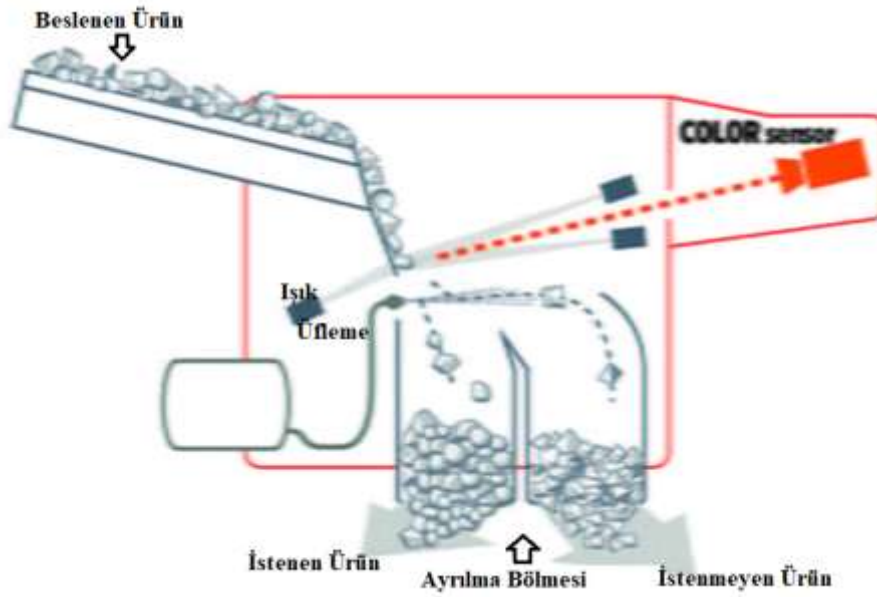
Optik Color (Görünür ışık sensörü) makinesi renk algılama ve mineral ayıklama amaçlı çalışmaktadır. Boyut, şekil, parlaklık ve renk dağılımı gibi çoklu malzeme özellikleri aynı anda işlenir. Makine üzerinde aydınlatma ünitesi, teknolojik sıvı soğutmalı LED teknolojilerinden oluşmaktadır. Sabit ve tekrarlanabilir sıralama sonuçları sağlayabilmektedir. Makineye giren malzeme, bir vibro besleyici (titreşim besleyici) aracılığıyla, COLOR kamera tarafından algılandığı bir kanala eşit olarak beslenir. Bu bilgi daha sonraki bir elektronik sistem tarafından kaydedilip değerlendirilir. Oluğun sonunda, birkaç ayrı valfe sahip bir ejiksiyon modülü bulunmaktadır. Sensor sistemi ayrıştırılacak partikülleri algılayarsa, tam konumda ayrı valfler

açılır ve malzeme basınçlı hava vasıtasıyla dışarı atılır. Ayıklanan malzeme, ayırma odasında iki fraksiyona bölünür. Bunlar istenen ve istenmeyen şekilde ürünlerdir. Şekil 2’de Optik Color Makinesi ve Şekil 3’te Optik Color makinesi çalışma prensibi gösterilmiştir.

Şekil 2. Optik Color Makinesi

Şekil 3. Optik Color Makinesi Çalışma Prensibi

2.1. Uygulama

Çalışma kapsamında optik makineleri üzerinden beslenen, istenen (beyaz) ve istenmeyen (koyu) ürün şeklinde ürün spesifikasyonu yapılacaktır. İlk olarak optik makinesine 20-50 mm ebatlarında ürün beslenecek olup, bu ürün optikten 20-50 ebatlarında beyaz ve koyu renklerde çıkacaktır. Çıkan ürünlerin kendi içerisinde kontrol ve gözleminde ise ürünlerin renksel bazda gram ve yüzdesel oranları incelenecektir. Çalışmada kuvars minerallerinin renksel bazda

ayrımını yapmak üzere Şekil 2’de gösterilmiş Tomra Quartz Color Sorting Optik Makinesi kullanılmıştır. İlk olarak Optik makinesine Şekil 4’te görüldüğü üzere 20-50 mm ebatlarında kuvars mineralleri beslenmiştir.

Şekil 4. Besleme Ürünü (20-50 mm ebatlarında)

Optik makinesinden ise Şekil 5 ve Şekil 6’da görüldüğü üzere Ürün (Beyaz renkte) ve Pasa (Koyu renkte) kuvars mineralleri çıkmıştır.

Şekil 5. Beyaz Ürün (20-50 mm ebatlarında)

Şekil 6. Pasa (Koyu) Ürün (20-50 mm ebatlarında)

3. Bulgular

Optik makinesinden çıkan ürünlerin kalibreli hassas tartıda (Şekil 7) tartımı sonucunda elde edilen veriler Tablo 1'deki gösterilmiştir.

Şekil 7. Optik Makinesinden Çıkan Ürünlerin Tartım ile Doğruluk Hesaplaması

Tablo 1. Optik Makinesi Ürünlerinin Miktar ve Yüzdesel Hesaplanması

Tarih	15.12.2021					
Besleme Hammadde Bölgesi	Saat	Stok Adı	Ürün Miktarı (gr)	Pasa Miktarı (gr)	Ürün Yüzde (%)	Pasa Yüzde (%)
Yava	01:00	Besleme Numunesi	635	202	76	24
		Ürün Numunesi	631	4	99,37	0,63
		Pasa Numunesi	20	182	10	90
Tarih	15.12.2021					
Besleme Hammadde Bölgesi	Saat	Stok Adı	Ürün Miktarı (gr)	Pasa Miktarı (gr)	Ürün Yüzde (%)	Pasa Yüzde (%)
Yava	03:00	Besleme Numunesi	523	158	77	23
		Ürün Numunesi	520	3	99,43	0,57
		Pasa Numunesi	22	136	13,92	86,08
Tarih	15.12.2021					
Besleme Hammadde Bölgesi	Saat	Stok Adı	Ürün Miktarı (gr)	Pasa Miktarı (gr)	Ürün Yüzde (%)	Pasa Yüzde (%)
Yava	05:00	Besleme Numunesi	661	214	76	24
		Ürün Numunesi	658	3	99,55	0,45
		Pasa Numunesi	28	186	13,08	86,92
Tarih	15.12.2021					
Besleme Hammadde Bölgesi	Saat	Stok Adı	Ürün Miktarı (gr)	Pasa Miktarı (gr)	Ürün Yüzde (%)	Pasa Yüzde (%)
Yava	07:00	Besleme Numunesi	558	180	76	24
		Ürün Numunesi	554	4	99,28	0,72
		Pasa Numunesi	25	155	13,88	86,12
ORTALAMA DEĞERLER	Stok Adı		Ürün Miktarı (gr)	Pasa Miktarı (gr)	Ürün Yüzde (%)	Pasa Yüzde (%)
	Besleme Numunesi		594,25	188,5	76,25	23,75

	Ürün Numunesi	590,75	3,5	99,41	0,59
	Pasa Numunesi	23,75	164,75	12,72	87,28

Tablo 1’de gösterilen değerlerden de anlaşılacağı üzere, optik makinesine giren besleme numunesinde iyi ürün (Beyaz) anlamında makinenin seçim verimliliği 76,25% olup, istenmeyen ürün olan pasa ürün yüzdesi ise 23,75%’dir. Çıkan ürün (Beyaz) incelendiğinde ise, 99,41% gibi çok iyi bir ortalama değer elde edilmiştir. Yani optik makinesinin ürün içine kaçırdığı pasa miktarı çok düşük seviyededir. Bu durumda istenen bir durumdur. İstenmeyen pasa ürününün incelenmesinde ise, pasa içindeki ürün yüzdesi 12,72 olup, oldukça az bir değerdedir. Çıkan sonuçlar incelendiğinde optik makinesinin iyi bir seçim kapasitesine sahip olduğunu görülebilmektedir.

4. Sonuçlar ve Öneriler

Yapılan çalışma kapsamında optik makinesine giren besleme numunesinin çıkış verileri incelendiğinde istenen beyaz renk üründe makine seçim verimliliği 76,25% olmuş, istenmeyen ürün olan koyu renkli (Pasa) ürün ise 23,75% verimlikte gerçekleşmiştir. Çıkan beyaz renkteki ürün incelendiğinde ise, beyaz ürün miktarının 99,41% ortalama değerde olduğu, anlaşılmıştır. Bu değer çok iyi bir ortalama değerdir.

Çoğunlukla, işletmelerde üretilen kuvars cevheri belli bir boyuta kırıldıktan sonra elle triyaj yapılmaktadır. Elle triyaj yöntemi verimlilik ve birçok çalışma parametresine göre düşük olması, mikronize ve granül tesisleri için uygun formda bir ürünün mal teslimi noktasında sıkıntılara neden olmaktadır. Buna mukabil çok yüksek miktarlarda atık pasa ürünleri nedeniyle de stoklama yetersizliği yaşanabilmektedir. Ayrıca, elle triyajdaki hız ve kapasite düşüklüğü, istenen mal tesliminde gecikmelere de sebep olabilmektedir.

Bu ve buna benzer sorunların azaltılması amacıyla, teknolojik imkanları kullanılması fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda Optik ayırıcıların kuvars minerallerinin cevher zenginleştirme süreçlerinde kullanılması ürün kalitesini arttıracak gibi mal tedarik ve atık pasa sorunlarını minimize edecektir. Ayrıca optik makinelerinin bazı avantajları da şöyle özetlenebilir:

- Kontrol gereksinimi daha azdır
- Hata payı düşüktür
- Yüksek hızları nedeniyle kapasitesi yüksektir
- Seri üretime yatkındır

- Çalışma şekli ve zaman sınırı yoktur
- Seçme duyarlılığı yüksektir

KAYNAKÇA

1. Gülcan E.,Gülsoy Ö.Y., Sensör Temelli Ayırma Sistemleri - Optik Ayırma,Madencilik-Türkiye, s.84- 92, 2013.
2. Salter J.D. and Wyatt N.P.G., 1991, Sorting machines in the minerls industry: Problems or opportunities?, Proc. XVII International Mineral Processing Congress, Vol.5, Dresden, Germany.
3. Von Ketelhodt, L., 2009, Viability of optical sorting of gold waste rock dumps. World Gold Conference 2009, The Southern African Institute of Mining and Metallurgy.
4. Von Ketelhodt L., Bergmann C., 2010, Dual energy X-ray transmission sorting of coal, 2010, The Journal of The Southern African Institute of Mining and Metallurgy, Vol. 10.
5. Davis E.R., 2000, Image Processing for the Food Industry; World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.; London.
6. Dowell, F. E., Boratynski, T. N., Ykema, R. E., Dowdy, A. K., and Staten, R. T. 2002. Use of optical sorting to detect wheat kernels infected with *Tilletia indica*. Plant Dis. 86:1011-101.
7. Du, C.-J., Sun, D.-W., 2004, Recent developments in the applications of image processing techniques for food quality evaluation. Trends in Food Science & Technology, 15, 230–249.
8. Von Rosenberg, C.W. Jr., Abbate, A., Drake, J. and Mayes D.M., 2000, A rugged near-infrared spectrometer for real-time measurement during havest. Spectroscopy 15, (6) p. 34-38.
9. Schapper, M.A., Beneficiation at large partixel size using photometric sorting techniques. Proc. IFAC Symposium on Automation in Mining, Mineral and Metallurgical Processing, Johannesburg, South Africa, 1976.
10. Bergmann C., “Developments in Ore Sorting Technologies”, Councilfor Mineral Technology, 75 Mintek, 2009.
11. Gülcan, E. Minerallerin Optik Ayırma ile Ayrılabilirliğinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Maden Mühendisliği A.B.D., Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2013.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ZAMAN ADLARI**Fadime Nur KOCAAĞA¹, Doç. Dr. Özgür AY²**¹Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 0000-0002-2227-9554²Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 0000-0002-5630-4033**ÖZET**

İnsanlık, İlk Çağ'dan bugüne kadar zaman kavramını kullanmıştır. Zamanı kendi yaşayış tarzlarına göre bölerek, zamana bazı adlar vermiştir. Zaman, Güncel Türkçe Sözlük'te "*Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit.*" olarak tanımlanmıştır. Zamanın her dilde karşıladığı anlamlar farklıdır. Her dilde farklı olduğu gibi lehçe, şive ve ağızlarda da farklılık göstermektedir.

Günümüze kadar gelen Türk lehçelerinin Eski Türkçeden devam edip zamanla ve çeşitli sebeplerle farklı kollara ayrıldığı için ortak bir geçmişi vardır. Bu yüzden Türk lehçeleri arasında ortaklıklar bulmak mümkündür. Bu ortaklıkları birçok kelimedede görebiliriz. Bu kelimeler fonetik yapıları ve anlam olarak aynı şekilde yaşamaya devam ettiği gibi, fonetik farklılıklara da uğrayabilir. Aynı zamanda bir kelime zamanla farklı anlamlar da kazanmış olabilir.

Bu çalışmada, bu lehçeler arasındaki ortaklıklardan zaman adlandırmaları üzerinde durulmuştur. Zaman adları ile ilgili olarak bugüne kadar tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu lehçeler arasında zaman adları açısından karşılaştırma yapılan çalışmaların sayısı azdır. Bundan dolayı, bu çalışmada Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki zaman ifade eden kelimelerin köken, anlam ve yapı olarak benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki zaman adları arasındaki bağlantı incelenmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Uygur Türkçesi, zaman adları, zaman, isim.

ABSTRACT

All people, from the First Age onwards, have used time concept. They gave names to time, classifying it in relation to their own lifestyles. In recent Turkish dictionary, time is defined as "*the duration in which an event or a situation was or will be or has been performed*". Its definition has different meanings in each language. As in each language, it indicates difference in dialects, accents and subdialects.

The enduring Turkish dialects have a common origin because they descend from old Turkish and in time they have been divided into different sub-categories for various reasons.

Therefore, it is possible to find common features among Turkish dialects. These common features can be observed in many words. Although some of these words continue to exist in the same way as before both phonetically and semantically, some have been exposed to phonetic differences. Likewise, some words may gain different meanings over time.

This study, of these common features among these dialects, focuses on nomenclature of time. A number of studies have been conducted about time nominals in ancient and modern Turkish dialects so far. However, there are only a handful of study which compare time nominals. Therefore, this study tries to demonstrate the similarities and differences in terms of origin, semantic and structure of time words in New Uyghur Turkish and Turkey Turkish. As a result of, the connection of time nominals between New Uyghur Turkish and Turkey Turkish has been investigated in this study.

Keywords: New Uyghur Turkish, time nominals, time, noun.

1. GİRİŞ

Zaman, Arapça kökenli bir kelimedir. Güncel Türkçe Sözlük'te "1. *Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit*; 2. *Bu sürenin belirli bir parçası, vakit*; 3. *Belirlenmiş olan an*; 4. *Çağ, mevsim*; 5. *Bir işe ayrılmış veya bir iş için alışılmış saatler, vakit*; 6. *Dönem, devir*; 7. *Olayların oluş ve akış sırasını belirleyen, düzenli ve dönemli göz olaylarını birim olarak kullanan sanal bir kavram*; 8. *Fuillerin belirttikleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman kavramı*; 9. *Yer kabuğunun geçirdiği gelişimde belirlenen ve fosillere göre dörde ayrılan geniş evrelerden her biri.*"² İlk anlama göre zaman, kendi içinde yıl, mevsim, ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye ve salise gibi bölümlere ayrılmış ve adlandırılmıştır.

Zaman, insanlığın var olduğu günden bugüne kadar hep önemli olmuştur. Türkler için de yaşadıkları kültür çevresinin etkisi çok olmuştur. Özellikle insanların önceden bozkırda yaşaması, yaşam tarzlarının yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa olarak devam etmesi şeklinde yapılan göçler sonucunda Türkler zamanı belirlemeye yönelmiştir. Türklerin yaylak ve kışlağa göç ederek yaşaması da iklimin yönlendirmesi sonucunda ortaya çıktığı için zaman kavramını da bu şekilde yaygın olarak kullanmışlardır (Durmuş, 2004: 1). Bu şekilde bozkırda göçer hayat tarzını sürdüren Türkler, gök cisimlerinin hareketlerine ve gökle ilgili olaylara bakarak, kendi düşünce sistemlerinden meydana getirdikleri "12 Hayvanlı Türk Takvimi"ni oluşturmuşlardır. Ayları çeşitli hayvan adlarıyla isimlendirmişlerdir. Bu takvim Türkler arasında yaygın olarak kullanılmıştır (Biray, 2009:671-672). Bu hayvan adlarıyla oluşturulan yıl adları şöyledir: sığan yılı "sığan yılı", ud yılı "öküz yılı", pars yılı "pars yılı", tavışgan yılı "tavşan yılı", nek yılı "timsah yılı", yılan yılı "yılan yılı", yund yılı "at yılı", koy yılı "koyun yılı", biçin yılı "maymun yılı", takagu yılı "tavuk yılı", it yılı "köpek yılı", tonguz yılı "domuz yılı". Türkler bu yılların her birinde bir hikmet olduğunu düşünerek onunla fal tutmuşlar ve bu yılları uğurlu saymışlardır (Karabacak, 2004:1899-1900).

Her milletin zamanı tespiti farklılık göstermektedir. Türkler de zamanla ilgili kendilerine özgü tespitlerde bulunmuştur. Çağa ve coğrafyaya göre değişen bu tespitler, bazen başka kültürlerin

² <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).

etkisinde kalmış, değişmiş ve gelişmiş; bazen de kendi mecrasında çok fazla değişime uğramadan varlığını sürdürmüştür. Bugün Türkçedeki zaman bildiren kelimelerin çokluğu, bu kültür çeşitliliğinin bir ürünüdür (Aşçı-Yastı, 2007:103).

Zaman adlandırmalarıyla ilgili ilk örnekler Göktürk yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Yazıtlarda zaman, şimdi, önce, sonra, ilk, son, gündüz, gece, ay, kış ve yaz gibi zamanla ilgili kelimeler bulunmaktadır (Durmuş, 2004:1). Eski Türkçede zaman kelimesinin karşılığı *öd* olarak yazıtlarda geçmektedir. Bu kelime, fonetik değişikliklere uğrayarak Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde; Azerbaycan Türkçesi *zaman*, Başkurt Türkçesi *zaman*, Kazak Türkçesi *vakit*, Kırgız Türkçesi *ubakit*, Özbek Türkçesi *zāmān*, Tatar Türkçesi *zaman*, Türkmen Türkçesi *zamān*, Yeni Uygur Türkçesi *zaman* olarak geçmektedir.³

Türk dili, zaman adlandırmaları yönünden oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu konu pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Burada bununla ilgili olarak yapılan çalışmaların bir kısmından kısaca bahsedilecektir.

Türkçede zaman ile ilgili olarak en kapsamlı çalışma Esra Karabacak'ın (2004) V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunduğu "Zaman İsimleri Üzerine" isimli bildirisidir. Karabacak, çalışmasında tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki zaman isimlerini incelemiş ve bu isimlerin anlamları ve fonetik özellikleri üzerinde durmuştur.

Türk dili ile ilgili kapsamlı bir diğer çalışma Erhan Aydın'ın (2002) doktora tezidir. Aydın, "Türk Dilinde Zaman Adları" isimli çalışmasında Eski Türkçeden başlayarak ve günümüz Türk lehçelerini de dahil ederek Türk dilinde zamana verilen adları incelemiş ve eski metinlerdeki şekiller ile çağdaş metinlerdeki şekilleri karşılaştırmıştır. Bu zaman adlarını yıl, mevsim, ay, gün, günün bölümlerine verilen adlar gibi başlıklar altında sınıflandırmıştır.

Eski Türkçedeki zaman kavramı üzerine yapılmış olan bir başka çalışma Deniz Demiryakan'ın (2019) "Eski Türkçeye Yazılmış Abide ve Metinlerde Zaman Bildiren Kelimeler"dir. Demiryakan, çalışmasında Eski Türkçedeki zaman ifade eden kelimeleri taramış ve bunları geçtiği örneklerle beraber vermiştir.

İlhami Durmuş'un (2004) "Eski Türklerde Zaman ve Takvimler" isimli çalışması da önemlidir. Durmuş bu çalışmasında Eski Türkçedeki zaman ifade eden kelimeleri anlamları ve örnekleri ile birlikte vermiştir. Takvim ile ilgili olarak On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Celali Takvim, Hicri Takvim, Mali (Rumi) Takvimi, Miladi (Gregoryen) Takvimi'nin özelliklerini vermiş ve On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni ayrıntılarıyla işlemiştir.

Ceren Selvi, "Derleme Sözlüğü'nde Geçen Zaman Adları" (2020) isimli çalışmasında Derleme Sözlüğü'nde geçen zaman adlarını anlamlarına ve kelime türüne göre sınıflandırmıştır. Ayrıca çalışmada kelimelerin köken bilgisine ilişkin tespitler de verilmemiştir.

Derleme Sözlüğü taranarak yapılmış olan bir diğer çalışma ise, Ufuk Deniz Aşçı ve Mehmet Yastı'nın "Derleme Sözlüğü'nde Kullanılan Gün Adları" (2007) isimli çalışmadır. Çalışmada

³ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).

Anadolu'da kullanılan gün adlandırmalarında etkili olan unsurlar incelenmiş ve sınıflandırılmıştır.

Özkan Öztekten'in "Türk Dilinde Güne Bağlı Zaman Sözlüğü" (2003) isimli çalışmasında günün bölümleri incelenmiş ve bu bölümlerin yirmi Çağdaş Türk lehçesindeki karşılıkları verilmiştir.

Zaman adlandırılmasıyla ilgili yapılmış bir başka çalışma da Şeyma Hasdemir'in "Tarama Sözlüğü'nde Geçen Zaman Adları" adlı makalesidir (2018). Hasdemir, bu çalışmada Tarama Sözlüğü'nde geçen tüm zaman kavramlarını incelemiş, bu kavramları kendi içinde yapısal ve anlamsal olarak sınıflandırmıştır.

Şimdiye kadar verilen çalışmalardan farklı olarak Türk lehçelerinin karşılaştırılmasıyla ilgili de bazı çalışmalar yapılmıştır. Ülkü Çelik Şavk'ın "Kırım Tatarcası ile Türkiye Türkçesinde Ortak ve Farklı Zaman Adları ve Zamanla İlgili Bazı Sözlükler" (2002) isimli çalışması bunlardan biridir. Şavk, çalışmasında bu iki lehçedeki zaman adlarını aynı, benzer ve farklı olanlar şeklinde sınıflandırmıştır.

Diğer karşılaştırma da Ertan Besli tarafından yapılan "Eski ve Orta Türkçe İklim ve Mevsim İsimlerinin Lügatçesi" (2013) isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada "Leksika" isimli Rusça eserde yer alan Eski ve Orta Türkçedeki iklim ve mevsim isimleri tespit edilmiştir. Bu kelimelerin Rusça, Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiş ve ilk geçtiği Türk şivesi de belirtilmiştir.

Yukarıda verilen ve bu alanda yapılmış olan diğer çalışmalar da incelendiğinde, Yeni Uygur Türkçesindeki (YUT) zaman adlarıyla ilgili bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu yüzden bu çalışma alandaki eksikliğin giderilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada, Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (2013), Türkçe-Uygurçe Lugat (1989), Türkçe Sözlük (2010) ve Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1992) adlı eserler taranmıştır. Çalışmada Türkiye Türkçesinde kullanılan zamansal ifadelerin YUT'ta bugün nasıl kullanıldığı incelenmiştir. Tespit edilen kelimelerin anlam, köken ve yapı durumlarına bakılmıştır. Bu çalışma yapılırken zaman adlarından türetilen fiiller çalışmaya dahil edilmemiştir.

1.1.Anlamlarına Göre Zaman Adları

Bu bölümde Türkiye Türkçesinde (TT) kullanılan zaman adlandırmalarının Yeni Uygur Türkçesindeki karşılıkları ve anlamları verilmiştir. Toplam olarak TT'de 146, YUT'ta 158 zaman adı tespit edilmiştir.

1.1.1. Gün Adlandırmaları

Haftanın yedi güne bölünmesi, yedi gezer yıldızının her birisi için birer gün itibar olunmasından ileri gelen bir durumdur. Bu durum, bir millete özgü bir gelişme değil, evrenselidir (Aşçı - Yastı, 2007:104). YUT'taki gün isimlerinin birçoğunun Farsçadan alındığı tespit edilmiştir. Kullanılan bu gün isimlerinde sadece *Pazar* günü için iki farklı kelime kullanılmaktadır.

Çizelge 1

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
pazartesi	düşenbe	Pazar ile salı arasındaki gün.
salı	sêşenbe	Pazartesi ile çarşamba arasındaki gün.
çarşamba	çarşembe	Salı ile perşembe arasındaki gün.
perşembe	peyşembe	Çarşamba ile Cuma arasındaki gün.
cuma	cüme	Perşembe ile cumartesi arasındaki gün Cuma ile pazar arasındaki gün.
cumartesi	şenbe	Cuma ile pazar arasındaki gün.
pazar	yekşenbe/bazar küni	Cumartesi ile pazartesi arasındaki gün.

1.1.2. Ay Adlandırmaları

Bir yılın on iki bölümünden oluşan her bir zaman *ay* olarak adlandırılmaktadır. TT'dekinden farklı olarak YUT'ta ay adları için iki farklı kullanım vardır. YUT'ta hem Türkçe hem de alıntı olan ay adları mevcuttur.

Çizelge 2

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
ocak	yanvar/birinçi ay	Yılın birinci ayı.
şubat	fêvral/ikkinçi ay	Yılın ikinci ayı, gücük ay.
mart	mart/üçünçü ay	Yılın üçüncü ayı.
nisan	aprêl/törtünçi ay	Yılın dördüncü ayı, april.
mayıs	may/beşinçi ay	Yılın beşinci ayı.
haziran	iyün/altınçi ay	Yılın altıncı ayı.
temmuz	iyül/yetinçi ay	Yılın yedinci ayı, orak ayı.
ağustos	avgust/sekkizinçi ay	Yılın sekizinci ayı.
eylül	sêntebr/tokkuzinçi ay	Yılın dokuzuncu ayı
ekim	oktebr/oninçi ay	Yılın onuncu ayı, teşrinievel.
kasım	noyabr/on birinçi ay	Yılın on birinci ayı, son teşrin, teşrinisani.
aralık	dêkabr/on ikkinçi ay	Yılın on ikinci ayı, ilk kânun, kânunuevel.

1.1.3. Yıl Adlandırmaları

Türklerin oluşturduğu ve en eski zamanlardan beri en çok kullandıkları takvim *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*'dir. Bu takvim sadece Orta Asya'da değil, geniş coğrafyalarda da kullanılan bir takvim olmuştur (Durmuş, 2004:4-5). Bu bölümde kullanılan yıl isimlerinin TT ve YUT'taki karşılıkları verilmiştir. Buradaki yıl isimleri, TT'den farklı olarak fonetik değişikliğe uğramıştır.

Çizelge 3

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
sıçan yılı	çaşkan yili	On iki hayvanlı Türk takviminde sıçan yılı.
sığır yılı	siyir yili	On iki hayvanlı Türk takviminde sığır yılı
pars yılı	bars yili	On iki hayvanlı Türk takviminde pars yılı.
öküz yılı	höküz yili	On iki hayvanlı Türk takviminde öküz yılı.
tavşan yılı	toşkan yili	On iki hayvanlı Türk takviminde tavşan yılı.
yılan yılı	yılan yili	On iki hayvanlı Türk takviminde yılan yılı.
at yılı	at yili	On iki hayvanlı Türk takviminde at yılı.
koyun yılı	kuçak yili	On iki hayvanlı Türk takviminde koyun yılı.
maymun yılı	maymun yili	On iki hayvanlı Türk takviminde maymun yılı.
tavuk yılı	toğu yili	On iki hayvanlı Türk takviminde tavuk yılı.
köpek yılı	ist yili	On iki hayvanlı Türk takviminde köpek yılı.
domuz yılı	toğuz yili	On iki hayvanlı Türk takviminde domuz yılı.

Yılların rakamsal olarak adlandırılmasının TT ve YUT'taki kullanımları da bu bölümde verilmiştir. TT'de "bin (1000)" olarak okunan rakam YUT'ta "bir miş (1000)"; TT'de "iki bin (2000)" olarak okunan rakam YUT'ta "ikki miş" şeklinde ifade edilmektedir. YUT'ta bin (1000) için başına bir (1) rakamı getirilirken TT'de bu rakam okunmamaktadır. Ancak TT'de iki bin (2000) için YUT'taki gibi bir ifade kullanıldığı görülmektedir.

Çizelge 4

	Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi
1960	bin dokuz yüz altmış	bir miş tokkuz yüz altmış
1995	bin dokuz yüz doksan beş	bir miş tokkuz yüz toksen beş
2019	iki bin on dokuz	ikki miş on tokkuz
1920'li yıllar	1920'li yıllar	1920- yıllar
60'larda	60'lı yıllarda	60- yıllarda
80'lerde	80'li yıllarda	80- yıllarda
19. asır	19. asır	19- esir

1.1.4. Mevsim Adlandırmaları

İklim ve mevsim adlarının kullanımında Türk dilinin zenginliği sayesinde, tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde konu ile ilgili çok sayıda kelime kullanılmıştır (Besli, 2013:2). YUT'ta kullanılan mevsim adlandırmalarının TT'de farklı fonetik şekillerde kullanıldığı görülmüştür.

Çizelge 5

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
güzün	küzde	Güz mevsiminde, sonbaharda.
hazan	küz	Sonbahar.
ilkbahar/bahar	etiyaz/bahar	Bahar, erken bahar, ilk yaz.
ilkyaz	etiyaz	İlkbahar.
kış	kış	Sonbaharla ilk bahar arasındaki soğuk mevsim.
kışın	kış boyıçe	Kış mevsiminde, kış süresince.
nevbahar	etiyaz	İlkbahar.
sonbahar/güz	keçküz/küz	Güz, hazan.
yaz	yaz	İlkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsim.
yazın	yaz pesli	Yaz mevsiminde, yaz aylarında.

1.1.5. Geçmiş Zaman Adlandırmaları

Bir durumu dile getirirken bugünden öncesini anlatmak için geçmiş zamanı belirten kelimeler kullanılmaktadır. YUT'ta ve TT'de kullanılan, geçmiş zaman adlandırmaları çizelgeki gibi tespit edilmiştir. Türkçe ve Arapça kökenli olan kelimelerin hem TT'de hem de YUT'ta aynı şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Çizelge 6

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
beri	bèri	-den bu yana.
bıldır	bultur	Geçen yıl, bir yıl önce.
demin	baya	Az önce, demincek, deminden.
dün	tünügün	Bugünden bir önceki gün.
dünden	tünügünden	Bir önceki günden.
dünkü	tünügünki	Bugünden bir önceki günle ilgili.
evvel	avval	Önce, ilk.
evvelden	avvaldin	Önceden.
evvelki	avvalki	Önceki.

geçen	ötken	Bir önceki (hafta, ay, yaz, kış vb.).
geçenlerde	ötkende	Yakın geçmişte, yakında, geçende.
geçmiş	keçmiş ötmüş	Zaman bakımından geride kalmış, esbak.
henüz	têhi	Az önce, daha şimdi
önce	burun/baldur	İlk olarak, başlangıçta, sonra karşıtı.
önceden	burundin	Önceden, eskiden.
önceki	burunķi	Önceden olan, evvelki, mukaddem, sabık.
önceki gibi	burunķidek	Önceki gibi, eskisi gibi.

1.1.6. Genel Zaman Adlandırmaları

Bu bölümde zaman kavramının sadece bir parçasını değil, zamanı daha geniş olarak ifade eden zaman adları verilmiştir. TT'deki ve YUT'taki genel zaman adlandırmaları incelendiğinde genellikle fonetik şekilleri değişse de aynı zaman adlandırmalarının kullanıldığı görülmüş, nadir olarak farklı adlandırmalarla da karşılaşmıştır.

Çizelge 7

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
ansızın	birdenle	Aniden, birdenbire olan.
ara	ara	İki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman, fasıla.
ara sıra	arasire	Seyrek olarak, arada bir, arada sırada, bazen.
artık	emdi	Bundan böyle, bundan sonra.
asır	esir	Asır, yüzyıl, çağ.
asırlık	esirlik	Yüzyıllık
ay	ay	Yılın on iki bölümünden her biri.
bazen	bezen	Ara sıra, kimileyin.
çağ	çağ	Zaman dilimi, vakit.
daima	daim	Her vakit, sürekli olarak.
dakika	minut	Bir saatlik zamanın altmışta biri.
dek	ķeder	Bir işin, bir durumun sona erdiği zaman, kadar, değin
ebedî	ebediy/mengü	Sonsuz, ölümsüz, bengi.
ebedîyen	mengülük	Sonsuz olarak, sonsuzluğa kadar.
gün	kün	24 saatlik süre

günlük	künlük	O günkü, o günle ilgili.
hafta	hepte	Birbiri ardınca gelen yedi günlük dönem.
haftalık	heptelik	Haftada bir kez yapılan.
hâlâ	hêligiçe	Şimdiye kadar, o zamana kadar, hâlen, henüz.
hemen	haman	Çabucak.
ilk çağ	iptidai devir	En eski zamanlardan başlayarak Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküş yılı olan miladi 476'ya kadar süren çağ.
mevsim	mevsüm/pesil	Yılın, güneşten ısı, ışık alma süresi ve dolayısıyla iklim şartları bakımından farklılık gösteren dört bölümden her biri, sezon.
mevsimlik	pesillik	Bir mevsim için, bir mevsim süresince.
milat	milad	Hız. İsa'nın doğduğu gün.
milattan önce	miladidin burun	Miladi zaman başlangıcından geriye doğru sayılan yıllara göre belirtilen tarih.
milattan sonra	miladidin keyin	Miladi zaman başlangıcından bu yana sayılan yıllara göre belirtilen tarih.
müddet	muddet	Süre.
nevruz	noruz	Yılın ve baharın ilk günü.
orta çağ	ottura esir	Batı Roma'nın çöküşünden 1453' veya 1492'ye kadar süren çağ.
saat	saet	Bir günlük sürenin yirmi dörtte birine eşit.
saniye	dakike	Bir dakikanın altmışta biri olan zaman birimi.
sene	yil	Yıl.
süre	muddet	Zaman aralığı, zaman bölümü.
takvim	kalendar	Zamanı yıllara, aylara ve günlere ayıran yöntem.
vakit	vaqit	Zaman
vaktinde	vaqtide	Önceden belirlenen, düşünülen vakitte.
vaktiyle	öz vaqtide	Zamanında, uygun zamanda.
yakında	yeqında	Çok geçmeden.
yeni çağ	yêni devir	Orta çağın bitiminden Fransız İhtilali'ne kadar süren çağ
yıl	yil	On iki aylık dönem.
yüzyıl	êsir	Yüzyıllık süre asır.
zaman zaman	belgisiz vakit	Ara sıra.

1.1.7. Gün İçindeki Zaman Adlandırmaları

Türk dilinde *gün* kavramının *güneş* bilgisinden geldiği bilinmektedir. Bu sebeple güneşin adı olarak ifade edilen *kün* sözü de başlarda *gündüz* anlamında kullanılırken daha sonra gece ve gündüzün ikisini birlikte adlandırmada kullanılmıştır (Öztekten, 2007:1) Bu bölümde 24 saati kapsayan süredeki zaman adlandırmalarına yer verilmiştir. TT’de kullanılan gün içindeki zaman adlarının YUT’ta genellikle fonetik değişikliğe uğradığı veya farklı bir kelime ile karşılandığı görülmüştür.

Çizelge 8

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
akşam	aḥşam	Güneşin batmasına yakın zamandan gecenin başlamasına kadar olan vakit.
akşamcı	işni kēçiliri	Çalışmalarını daha yoğun olarak akşam saatlerinde yapan kimse.
akşamcılık	her aḥşimi	Akşamcı olma durumu.
akşamleyin	keçkurun/ aḥşam vaḫti	Akşam saatlerinde, akşam olduğunda.
akşamlık	aḥşamlık	Akşama özgü.
akşamüstü	keçke yakın	Güneşin battığı sıralarda, akşama doğru, akşamüzeri.
bugün	bügün	İçinde bulunulan gün.
bugünkü	bügünki	Bugüne özgü, bugün olan, bugün yapılan.
bugünlerde	bügünlerde	İçinde bulunduğumuz zamanda, bu birkaç gün içinde.
bugünlük	bügünlük	Bugün için.
erken	etiḡen	Vaktinden önce, alışılan zamandan önce.
erkence	etiḡenrek	Oldukça erken.
gece	kēçe	Genellikle saat 22.00’den itibaren gün ağarınca kadar geçen süre.
gece vakti	keçkurun	Gece olan.
geceye kadar	keçkiçe	Geceye kadar, devamlı.
geç	keç	Belirli zamandan sonra olan.
gündüz	kündüz	Günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü.
gündüzki	kündüzki	Gündüz olan.
güpegündüz	küpkündüz	Ortalık iyice aydınlıkken, iyice gündüzken.
iftar	iptar	İftar vakti.
ikindi	çüştin keyinki zaman	Öğle ile akşam arasındaki zaman dilimi.
kuşluk	çaşka vaḫti	Günün sabahla öğle arasındaki bölümü.

ögle	çüş	Gün ortası.
öğlen	çüş vakti	Öğle.
öğleyin	çüş vakti	Öğle vakti.
sabah	seher	Güneş doğduğu andan öğleye kadar geçen zaman.
sabahleyin	seherlep	Günün başlangıcı, günün ilk saatleri.
sahur	zurluk	Sahur yemeğinin yendiği vakit.
seher	seher	Sabahın güneş doğmadan önceki zamanı, seher vakti.
şimdi	emdi	Şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda.
şimdiden	hazirdin	İçinde bulunduğumuz zamandan başlayarak.
şimdiki	emdiki	İçinde bulunulan anda olan, bu andaki.
şimdilik	hazirçe	Şimdiki durumda veya zamanda, şimdiki zaman için, şu duruma göre.
tan	tañ	Güneş doğmadan önceki alaca karanlık, fecir.
yatsı	hupten vakti	Güneşin batmasından bir buçuk, iki saat sonraki vakit.

1.1.8. Gelecek Zaman Adlandırmaları

Bugünden sonrasını anlatmak için geleceği ifade eden kavramlara ihtiyaç vardır. Geleceği ifade eden zaman adlandırmalarında tespit edilen kelime sayısı azdır. Bu kelimelerin TT ve YUT'taki kullanımları çizelgede verilmiştir.

Çizelge 9

Türkiye Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Anlam
ahir	aħir	Son, sonraki.
birazdan	birazdin këyin	Az sonra.
ertesi	kelgüsi këyinki	Bir günün, haftanın, ayın, mevsimin, yılın ardından gelen.
gelecek	kelgüsi	Daha gelmemiş, yaşanacak zaman, istikbal.
gelecekte	kelgüside	Daha gelmemiş zamanda olacak olan.
istikbal	istikbal	Gelecek.
öbür gün	ögün/ügün	Yarımdan sonraki gün.
sonra	këyin/këyinçe	Daha ileri bir zamanda.
sonraki	këyinki	Sonra olan.
yarın	ete	Bugünden sonra gelecek ilk gün.
yarına kadar	etilikkiçe	Bugünden sonra gelecek ilk güne kadar olan.

1.2.Kökenlerine Göre Zaman Adları

Geçmişten bugüne kadar Türk dili pek çok dille etkileşime girmiştir. Bunun sonucunda da bu dillerle kelime alışverişi yapılmıştır. Türk dili bu dillere hem kelime vermiş hem de bu dillerden kelime almıştır. Her alandan kelime alışverişi yapıldığı için bu durum zaman adları için de söz konusudur. Bu bölümde, kullanılan zaman adlarının kökenleri üzerinde durulacak kelimelerin yeniden anlamları verilmeyecektir. Bu kelimelerin TT'deki kökenleri Türkçe, Arapça, Farsça, Latince, Rumca iken YUT'ta bu dillerin dışında Rusçadan da alıntılar vardır. TT'de ve YUT'ta alıntı olan zaman adları içerisinde Çince'den alınmış hiçbir kelime tespit edilememiştir.

1.2.1. Türkçe Olan Zaman Adları

TT'de ve YUT'ta kullanılan Türkçe kökenli olan zaman adları oldukça fazladır. Bu kelimelerden ortak olanlar olduğu gibi, tamamen farklı bir Türkçe kelimeyle kullanılanlar da bulunmaktadır. Tespit edilen kelimelerin sayısına bakıldığında gün adlandırmalarında TT: 1, YUT: 0; ay adlandırmalarında TT: 3, YUT: 12; yıl adlandırmalarında TT: 10, YUT: 10; mevsim adlandırmalarında TT: 3, YUT: 4; geçmiş zaman adlandırmalarında TT: 13, YUT: 13; genel zaman adlandırmalarında TT: 12, YUT: 13; gün içindeki zaman adlandırmalarında TT: 26, YUT: 19; gelecek zaman adlandırmalarında TT: 9, YUT: 10 kullanımının Türkçe olduğu görülmüştür. Toplamda TT'de 77, YUT'ta 81 Türkçe kullanım tespit edilmiştir. Türkçe kullanımın en yoğun olduğu yer gün içindeki zaman adlandırmalarıdır. Fakat, YUT'ta kullanılan gün adlandırmalarında Türkçe kökenli hiçbir kelime tespit edilememiştir. YUT'ta haftanın bütün günleri için Türkçe olmayan kelimelerin kullanıldığı görülmektedir.

Çizelge 10

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
akşam	Gün İç. Z. Adl.	aḥşam	Gün İç. Z. Adl.
akşamcı	Gün İç. Z. Adl.	işni kēçiliri	Gün İç. Z. Adl.
akşamcılık	Gün İç. Z. Adl.	-	-
akşamleyin	Gün İç. Z. Adl.	keçkurun	Gün İç. Z. Adl.
akşamlık	Gün İç. Z. Adl.	aḥşamlık	Gün İç. Z. Adl.
akşamüstü	Gün İç. Z. Adl.	keçke yakın	Gün İç. Z. Adl.
ansızın	Genel Z. Adl.	birdenle	Genel Z. Adl.
ara	Genel Z. Adl.	ara	Genel Z. Adl.
ara sıra	Genel Z. Adl.	arasire	Genel Z. Adl.
aralık	Ay Adl.	on ikkinçi	Ay Adl.
artık	Genel Z. Adl.	emdi	Genel Z. Adl.
at	Yıl Adl.	at	Yıl Adl.
ay	Genel Z. Adl.	ay	Genel Z. Adl.
beri	Geçmiş Z. Adl.	bēri	Geçmiş Z. Adl.
bıldır	Geçmiş Z. Adl.	bultur	Geçmiş Z. Adl.

birazdan	Gelecek Z. Adl.	birazdin köyün	Gelecek Z. Adl.
bugün	Gün �. Z. Adl.	bügün	Gün �. Z. Adl.
bugünkü	Gün �. Z. Adl.	b�g�nki	Gün �. Z. Adl.
bugünlerde	Gün �. Z. Adl.	bügünlerde	Gün �. Z. Adl.
bugünlük	G�n �. Z. Adl.	bügünlük	G�n �. Z. Adl.
�ağ	Genel Z. Adl.	�ağ	Genel Z. Adl.
dek	Genel Z. Adl.	-	-
demin	Ge�miŐ Z. Adl.	baya	Ge�miŐ Z. Adl.
domuz	Yıl Adl.	tonđuz	Yıl Adl.
d�n	Ge�miŐ Z. Adl.	tünügün	Ge�miŐ Z. Adl.
dünden	Ge�miŐ Z. Adl.	tünügünden	Ge�miŐ Z. Adl.
d�nk�	Ge�miŐ Z. Adl.	tünügünki	Ge�miŐ Z. Adl.
ekim	Ay Adl.	onin�i	Ay Adl.
erken	G�n �. Z. Adl.	etigen	G�n �. Z. Adl.
erkence	G�n �. Z. Adl.	etigenrek	Gün �. Z. Adl.
ertesi	Gelecek Z. Adl.	kelgüsi k�yinki	Gelecek Z. Adl.
gece	Gün �. Z. Adl.	k��e	Gün �. Z. Adl.
geç	Gün �. Z. Adl.	ke�	Gün �. Z. Adl.
geçen	Geçmiş Z. Adl.	Ötken	Geçmiş Z. Adl.
geçenlerde	Geçmiş Z. Adl.	�tkende	Geçmiş Z. Adl.
geçmiş	Geçmiş Z. Adl.	geçmiş �tm�Ő	Geçmiş Z. Adl.
gelecek	Gelecek Z. Adl.	kelgüsi	Gelecek Z. Adl.
gelecekte	Gelecek Z. Adl.	kelg�side	Gelecek Z. Adl.
gün	Genel Z. Adl.	k�n	Genel Z. Adl.
gündüz	Gün �. Z. Adl.	kündüz	Gün �. Z. Adl.
gündüzki	Gün �. Z. Adl.	kündüzki	Gün �. Z. Adl.
günlük	Genel Z. Adl.	k�nl�k	Genel Z. Adl.
g�z	Mevsim Adl.	ke� k�z	Mevsim Adl.
ikindi	Gün �. Z. Adl.	-	-
kış	Mevsim Adl.	kış	Mevsim Adl.
koyun	Yıl Adl.	ku�ak	Yıl Adl.
köpek	Yıl Adl.	ist	Yıl Adl.

ocak	Ay Adl.	birinçi	Ay Adl.
öbür gün	Gelecek Z. Adl.	ögün/ügün	Gelecek Z. Adl.
öğle	Gün İç. Z. Adl.	çüş	Gün İç. Z. Adl.
öğlen	Gün İç. Z. Adl.	-	-
öğleyin	Gün İç. Z. Adl.	-	-
öküz	Yıl Adl.	höküz	Yıl Adl.
önce	Geçmiş Z. Adl.	burun/baldur	Geçmiş Z. Adl.
önceden	Geçmiş Z. Adl.	burundin	Geçmiş Z. Adl.
önceki	Geçmiş Z. Adl.	burunķi	Geçmiş Z. Adl.
önceki gibi	Geçmiş Z. Adl.	burunķidek	Geçmiş Z. Adl.
salı	Gün Adl.	-	-
sıçan	Yıl Adl.	çaşķan	Yıl Adl.
sığır	Yıl Adl.	siyir	Yıl Adl.
sonra	Gelecek Z. Adl.	kèyin/kèyinçe	Gelecek Z. Adl.
sonraki	Gelecek Z. Adl.	kèyinki	Gelecek Z. Adl.
şimdi	Gün İç. Z. Adl.	emdi	Gün İç. Z. Adl.
şimdiden	Gün İç. Z. Adl.	-	-
şimdiki	Gün İç. Z. Adl.	emdiki	Gün İç. Z. Adl.
şimdilik	Gün İç. Z. Adl.	-	-
tan	Gün İç. Z. Adl.	taņ	Gün İç. Z. Adl.
tavşan	Yıl Adl.	toşķan	Yıl Adl.
tavuk	Yıl Adl.	toħu	Yıl Adl.
yakında	Gelecek Z. Adl.	yeķinda	Gelecek Z. Adl.
yaknda	Genel Z. Adl.	yekinda	Genel Z. Adl.
yarın	Gelecek Z. Adl.	ete	Gelecek Z. Adl.
yatsı	Gün İç. Z. Adl.	-	-
yaz	Mevsim Adl.	yaz	Mevsim Adl.
yıl	Genel Z. Adl.	yil	Genel Z. Adl.
yılan	Yıl Adl.	yilan	Yıl Adl.
yüzyıl	Genel Z. Adl.	-	-
-	-	altinçi	Ay Adl.
-	-	beşinçi	Ay Adl.

-	-	etilikkiçe	Gelecek Z. Adl.
-	-	etiyaz	Mevsim Adl.
-	-	ikkinçi	Ay Adl.
-	-	mengü	Genel Z. Adl.
-	-	mengülük	Genel Z. Adl.
-	-	on birinçi	Ay Adl.
-	-	sekkizinçi	Ay Adl.
-	-	tokkuzinçi	Ay Adl.
-	-	törtinçi	Ay Adl.
-	-	üçünçi	Ay Adl.
-	-	yettinçi	Ay Adl.

1.2.2. Arapça Olan Zaman Adları

TT’de ve YUT’ta zaman adlandırmalarında Türkçeden sonra en fazla Arapça kökenli kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler her iki lehçede de varlığını aynı şekilde sürdürmektedir. Türkçe kelimelerin değişirken Arapça kelimelerin değişmeden, aynı şekilde kullanılması sadece TT ile YUT arasında değil, diğer Türk lehçeleri arasında da görülen bir durumdur. Tespit edilen kelimelerin sayısına bakıldığında gün adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1; ay adlandırmalarında TT: 6, YUT: 0; yıl adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1; geçmiş zaman adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1; genel zaman adlandırmalarında TT: 18, YUT: 13; gün içindeki zaman adlandırmalarında TT: 4, YUT: 5; gelecek zaman adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1 kullanımın Arapça olduğu görülmüştür. Toplamda TT’de 30, YUT’ta 22 Arapça kullanım tespit edilmiştir. Arapça kullanımın en yoğun olduğu yer genel zaman adlandırmalarıdır. Mevsim ve gelecek zaman adlandırmalarında ise hiç Arapça kelimeye rastlanmamıştır.

Çizelge 11

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
asır	Genel Z. Adl.	esir	Genel Z. Adl.
bazen	Genel Z. Adl.	bezen	Genel Z. Adl.
cuma	Gün Adl.	cüme	Gün Adl.
daima	Genel Z. Adl.	daim	Genel Z. Adl.
dakika	Genel Z. Adl.	-	-
ebedî	Genel Z. Adl.	ebedi	Genel Z. Adl.
ebedîyen	Genel Z. Adl.	-	-
evvel	Geçmiş Z. Adl.	avval	Geçmiş Z. Adl.
eylül	Ay Adl.	-	-

hafta	Genel Z. Adl.	hepte	Genel Z. Adl.
hala	Genel Z. Adl.	-	-
haziran	Ay Adl.	-	-
hemen	Genel Z. Adl.	haman	Genel Z. Adl.
iftar	Gün İç. Z. Adl.	iptar	Gün İç. Z. Adl.
istikbal	Gelecek Z. Adl.	istikbal	Gelecek Z. Adl.
kasım	Ay Adl.	-	-
maymun	Yıl Adl.	maymun	Yıl Adl.
mevsim	Genel Z. Adl.	mevsüm	Genel Z. Adl.
milat	Genel Z. Adl.	milad	Genel Z. Adl.
müddet	Genel Z. Adl.	muddet	Genel Z. Adl.
nisan	Ay Adl.	-	-
saat	Genel Z. Adl.	saet	Genel Z. Adl.
sabah	Gün İç. Z. Adl.	seher	Gün İç. Z. Adl.
sahur	Gün İç. Z. Adl.	-	-
saniye	Genel Z. Adl.	dakike	Genel Z. Adl.
seher	Gün İç. Z. Adl.	seher	Gün İç. Z. Adl.
sene	Genel Z. Adl.	-	-
şubat	Ay Adl.	-	-
takvim	Genel Z. Adl.	-	-
temmuz	Ay Adl.	-	-
vakit	Genel Z. Adl.	vakit	Genel Z. Adl.
zaman zaman	Genel Z. Adl.	-	-
-	-	hazırçe	Gün İç. Z. Adl.
-	-	hazirdin	Gün İç. Z. Adl.
-	-	keder	Genel Z. Adl.

1.2.3. Arapça+Türkçe Olan Zaman Adları

TT'de ve YUT'ta Arapça kökenli kelimelerin üzerine Türkçe eklerin getirilmesi ile oluşturulmuş zaman adlarına da rastlanılmıştır. Tespit edilen kelimelerin sayısına bakıldığında gün adlandırmalarında TT: 1, YUT: 0, geçmiş zaman adlandırmalarında TT: 2, YUT: 2; genel zaman adlandırmalarında TT: 4, YUT: 3; gün içindeki zaman adlandırmalarında TT: 2, YUT: 2 kullanıma rastlanmıştır. Toplamda Arapça+Türkçe yapısına sahip TT: 10, YUT: 8 kullanım tespit edilmiştir. Diğer zaman adlandırmalarında ise bu yapıda herhangi bir kullanıma rastlanılmamıştır.

Çizelge 12

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
asırlık	Genel Z. Adl.	esirlik	Genel Z. Adl.
cumartesi	Gün Adl.	-	-
evvelden	Geçmiş Z. Adl.	avvaldin	Geçmiş Z. Adl.
evvelki	Geçmiş Z. Adl.	avvalki	Geçmiş Z. Adl.
mevsimlik	Genel Z. Adl.	-	-
sabahleyin	Gün İç. Z. Adl.	seherlep	Gün İç. Z. Adl.
sahurluk	Gün İç. Z. Adl.	seherlik	Gün İç. Z. Adl.
vaktinde	Genel Z. Adl.	vaqtide	Genel Z. Adl.
vaktiyle	Genel Z. Adl.	-	-
-	-	pesillik	Genel Z. Adl.

1.2.4. Türkçe+Arapça Olan Zaman Adları

Türkçe kökenli kelimelerin alıntı kelimelerle farklı bir kelime grubu oluşturduğu yapılar da vardır. Bu şekilde kullanılan zaman adlarına bakıldığında mevsim adlandırmalarında TT: 0, YUT: 1; genel zaman adlandırmalarında TT: 0, YUT:2; gün içindeki zaman adlarında TT: 2, YUT: 0; gelecek zaman adlarında TT: 1, YUT: 0 kullanıma rastlanmıştır. Toplamda TT’de 3 YUT’ta da 5 zaman adının bu şekilde bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 13

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
gece vakti	Gün İç. Z. Adl.	-	-
geceye kadar	Gün İç. Z. Adl.	-	-
yarına kadar	Gelecek Z. Adl.	-	-
-	-	aħşam vaqti	Gün İç. Z. Adl.
-	-	belgisiz vaqit	Genel Z. Adl.
-	-	çüş vaqti	Gün İç. Z. Adl.
-	-	öz vaqtide	Genel Z. Adl.
-	-	yaz pesli	Mevsim Adl.

1.2.5. Farsça Olan Zaman Adları

Zaman adlandırmalarında Arapçadan sonra Farsçada da yoğun bir kullanım görülmektedir. Tespit edilen kelimelerin sayısına bakıldığında gün adlandırmalarında TT: 3, YUT: 5; yıl adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1; mevsim adlandırmalarında TT: 3, YUT: 1; genel zaman adlandırmalarında TT: 2, YUT: 3 kullanımın Farsça olduğu görülmüştür. Toplamda TT’de 9,

YUT'ta 11 Farsça kullanım tespit edilmiştir. Farsça kökenli zaman adlandırmalarının TT'de ve YUT'ta daha çok gün adlandırmalarında yoğunlaştığı görülmektedir. Ay, geçmiş zaman, gün içindeki zaman ve gelecek zaman adlandırmalarında ise Farsça kökenli bir kullanıma rastlanmamıştır.

Çizelge 14

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
bahar	Mevsim Adl.	bahar	Mevsim Adl.
çarşamba	Gün Adl.	çarşembe	Gün Adl.
hafta	Genel Z. Adl.	hepte	Genel Z. Adl.
hazan	Mevsim Adl.	-	-
nevbahar	Mevsim Adl.	-	-
nevruz	Genel Z. Adl.	noruz	Genel Z. Adl.
perşembe	Gün Adl.	peyşembe	Gün Adl.
pazar	Gün Adl.	yekşembe	Gün Adl.
pars	Yıl Adl.	bars	Yıl Adl.
-	-	düşembe	Gün Adl.
-	-	kalender	Genel Z. Adl.
-	-	sêşembe	Gün Adl.
-	-	şembe	Gün Adl.

1.2.6. Farsça+Türkçe Olan Zaman Adları

Farsça+Türkçe yapısına sahip zaman adlandırmalarına da az da olsa rastlanılmıştır. Zaman adlandırmalarından sadece gün adlandırmalarında TT: 2, YUT: 2 örnekte bu özellikte kullanım tespit edilmiştir.

Çizelge 15

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
Haftalık	Genel Z. Adl.	heptelik	Genel Z. Adl.
Pazartesi	Gün Adl.	-	-
-	-	bazar küni	Gün Adl.

1.2.7. Türkçe+Farsça Olan Zaman Adları

TT'de 2 örnekte Türkçe kelimelerin Farsça kelimelerle birlikte mevsim adlandırmalarında kullanıldığı görülürken YUT'ta bu yapıda bir kullanıma rastlanılmamıştır.

Çizelge 16

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
ilkbahar	Mevsim Adl.	-	-
sonbahar	Mevsim Adl.	-	-

1.2.8. Farsça+Arapça Olan Zaman Adları

YUT'ta 1 örnekte Farsça ve Arapça kelimelerin birlikte gün içi zaman adlandırmalarında kullanıldığı görülmüştür. TT'de bu yapıda bir kullanıma ise rastlanılmamıştır.

Çizelge 17

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
-	-	çaşka vaqti	Gün İç. Z. Adl.

1.2.9. Rusça Olan Zaman Adları

Günümüz Türk lehçelerinin birçoğuna bakıldığında Rusça kaynaklı çok sayıda kelime karşımıza çıkmaktadır. YUT'ta da benzer bir durum az da olsa görülmektedir. Rusça kökenli olan ve YUT'ta kullanılan kelimelere bakıldığında ay adlandırmalarında 9, genel zaman adlandırmalarında da 1 kelime tespit edilmiştir. Kullanılan ay adlarının hem Rusça hem de Türkçe olarak iki farklı şekli mevcuttur. Ay adları sıralama sayıları ile Türkçe olarak da adlandırmıştır. Burada dikkat çeken unsur, Uygur Türklerinin Çince'den değil, ay adlarını Rusçadan almış olmalarıdır.

Çizelge 18

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
-	-	aprèl	Ay Adl.
-	-	dèkabr	Ay Adl.
-	-	fèvral	Ay Adl.
-	-	iyül	Ay Adl.
-	-	iyün	Ay Adl.
-	-	minut	Genel Z. Adl.
-	-	noyabr	Ay Adl.
-	-	oktebr	Ay Adl.
-	-	sèntebr	Ay Adl.
-	-	yanvar	Ay Adl.

1.2.10. Latince Olan Zaman Adları

TT'de farklı alanlarda Latince kökenli çok sayıda kelime kullanılmaktadır. Ancak bu kelimelerden yalnızca 2 tanesini zaman adlandırmalarında görmekteyiz. Bu Latince zaman adları, TT'de ve YUT'ta aynı ayların adlandırmalarında kullanılmaktadır:

Çizelge 19

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
mart	Ay Adl.	mart	Ay Adl.
ağustos	Ay Adl.	avgust	Ay Adl.

1.2.11. Rumca Olan Zaman Adları

TT’de ve YUT’ta kullanılan zaman adlandırmaları incelendiğinde aynı ayın adlandırılmasında Rumca kökenli bir kullanıma rastlanmıştır.

Çizelge 20

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
mayıs	Ay Adl.	may	Ay Adl.

1.3.Yapılarına Göre Zaman Adları

Bu bölümde zaman adları kelimelerden oluşan zaman adları ve kelime gruplarından oluşan zaman adları olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Çalışmadaki kelimeler incelenirken sözlüklerde belirtilen türlerine göre (isim, sıfat, zarf vb.) sınıflandırılmıştır.

1.3.1. Kelimelerden Oluşan Zaman Adları

1.3.1.1.İsimden Oluşan Zaman Adları

İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve kavramları karşılayan, onları adlandırmamıza yardımcı olan ifadelerdir. İnsanlar, varlıklarından haberdar oldukları şeylere isim koyabilirler (Biray, 1999:4). Gün adlandırmalarında TT: 7, YUT: 8; ay adlandırmalarında TT: 12, YUT: 12; yıl adlandırmalarında TT: 12, YUT: 12; mevsim adlandırmalarında TT: 7, YUT: 7; geçmiş zaman adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1; genel zaman adlandırmalarında TT: 22, YUT: 22; gün içindeki zaman adlandırmalarında TT: 14, YUT: 14 kullanımın isim türünde olduğu görülmüştür. Zaman adları incelendiğinde toplamda TT: 75, YUT: 76 isim kullanımına rastlanılmıştır. Yapılarına göre zaman adları içerisinde en yoğunu isimden oluşan zaman adlarıdır. Gün, ay, yıl ve mevsim adlarının aynı zamanda birer özel isim olması da bunda etkilidir.

Çizelge 21

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
ağustos	Ay Adl.	avgust	Ay Adl.
ahir	Genel Z. Adl.	aħir	Genel Z. Adl.
akşam	Gün İç. Z. Adl.	aħşam	Gün İç. Z. Adl.
ara	Genel Z. Adl.	ara	Genel Z. Adl.
aralık	Ay Adl.	dékabr	Ay Adl.
asır	Genel Z. Adl.	esir	Genel Z. Adl.
at	Yıl Adl.	at	Yıl Adl.
ay	Genel Z. Adl.	ay	Genel Z. Adl.
bugün	Gün İç. Z. Adl.	büğün	Gün İç. Z. Adl.
cuma	Gün Adl.	cüme	Gün Adl.
cumartesi	Gün Adl.	şenbe	Gün Adl.
çağ	Genel Z. Adl.	çağ	Genel Z. Adl.

çarşamba	Gün Adl.	çarşembe	Gün Adl.
dakika	Genel Z. Adl.	minut	Genel Z. Adl.
domuz	Yıl Adl.	tonğuz	Yıl Adl.
dün	Geçmiş Z. Adl.	tünügün	Geçmiş Z. Adl.
ekim	Ay Adl.	oktebr	Ay Adl.
eylül	Ay Adl.	sentebr	Ay Adl.
gece	Gün İç. Z. Adl.	kêçe	Gün İç. Z. Adl.
gelecek	Genel Z. Adl.	kelgüsi	Genel Z. Adl.
gün	Genel Z. Adl.	kün	Genel Z. Adl.
gündüz	Gün İç. Z. Adl.	kündüz	Gün İç. Z. Adl.
günlük	Genel Z. Adl.	künlük	Genel Z. Adl.
hazan	Mevsim Adl.	küz	Mevsim Adl.
haziran	Ay Adl.	iyün	Ay Adl.
iftar	Gün İç. Z. Adl.	iptar	Gün İç. Z. Adl.
ikindi	Gün İç. Z. Adl.	çüştin keyinki zaman	Gün İç. Z. Adl.
ilkbahar/bahar	Mevsim Adl.	etiyaz/bahar	Mevsim Adl.
ilkyaz	Mevsim Adl.	etiyaz	Mevsim Adl.
istikbal	Gelecek Z. Adl.	istikbal	Gelecek Z. Adl.
kasım	Ay Adl.	noyabr	Ay Adl.
kış	Mevsim Adl.	kiş	Mevsim Adl.
koyun	Yıl Adl.	kuçak	Yıl Adl.
köpek	Yıl Adl.	ist	Yıl Adl.
kuşluk	Gün İç. Z. Adl.	çaşka vaçtı	Gün İç. Z. Adl.
mart	Ay Adl.	mart	Ay Adl.
mayıs	Ay Adl.	may	Ay Adl.
maymun	Yıl Adl.	maymun	Yıl Adl.
milat	Genel Z. Adl.	milad	Genel Z. Adl.
müddet	Genel Z. Adl.	muddet	Genel Z. Adl.
nevbahar	Mevsim Adl.	etiyaz	Mevsim Adl.
nevruz	Genel Z. Adl.	noruz	Genel Z. Adl.
nisan	Ay Adl.	aprèl	Ay Adl.
ocak	Ay Adl.	yanvar	Ay Adl.

öğle	Gün İç. Z. Adl.	çüş	Gün İç. Z. Adl.
öğlen	Gün İç. Z. Adl.	çüş vakti	Gün İç. Z. Adl.
öküz	Yıl Adl.	höküz	Yıl Adl.
pars	Yıl Adl.	bars	Yıl Adl.
pazar	Gün Adl.	yekşenbe/bazar küni	Gün Adl.
pazartesi	Gün Adl.	düşenbe	Gün Adl.
perşembe	Gün Adl.	peyşenbe	Gün Adl.
saat	Genel Z. Adl.	saet	Genel Z. Adl.
sabah	Gün İç. Z. Adl.	seher	Gün İç. Z. Adl.
sahur	Gün İç. Z. Adl.	zurruk	Gün İç. Z. Adl.
salı	Gün Adl.	süşenbe	Gün Adl.
saniye	Genel Z. Adl.	dakike	Genel Z. Adl.
seher	Gün İç. Z. Adl.	seher	Gün İç. Z. Adl.
sene	Genel Z. Adl.	yil	Genel Z. Adl.
sıçan	Yıl Adl.	çaşkan	Yıl Adl.
sığır	Yıl Adl.	siyir	Yıl Adl.
sonbahar/güz	Mevsim Adl.	keçküz/küz	Mevsim Adl.
süre	Genel Z. Adl.	muddet	Genel Z. Adl.
şubat	Ay Adl.	fëvral	Ay Adl.
takvim	Genel Z. Adl.	kalendar	Genel Z. Adl.
tan	Gün İç. Z. Adl.	taş	Gün İç. Z. Adl.
tavşan	Yıl Adl.	toşkan	Yıl Adl.
tavuk	Yıl Adl.	tohu	Yıl Adl.
temmuz	Ay Adl.	iyül	Ay Adl.
vakit	Genel Z. Adl.	vaqit	Genel Z. Adl.
yarın	Genel Z. Adl.	ete	Genel Z. Adl.
yatsı	Gün İç. Z. Adl.	hupten vakti	Gün İç. Z. Adl.
yaz	Mevsim Adl.	yaz	Mevsim Adl.
yıl	Genel Z. Adl.	yil	Genel Z. Adl.
yılan	Yıl Adl.	yilan	Yıl Adl.
yüzyıl	Genel Z. Adl.	ësir	Genel Z. Adl.

1.3.1.2.Sıfattan Oluşan Zaman Adları

Sıfatlar, vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelere çeşitli vasıfları ve belirtileri vardır. Sıfatlar da bu vasıfların belirtilen isimleridir. Nesnelere kendi adları asıl isimlerini oluştururken, sıfatlar nesnelere kendilerinin değil vasıflarının adlarıdır (Ergin, 2009 :244). Sıfat olarak tespit edilen kelimelere bakıldığında geçmiş zaman adlandırmalarında TT: 5, YUT: 5; gün içindeki adlandırmalarında TT: 5, YUT: 5; gelecek zaman adlandırmalarında TT: 2, YUT: 2 kullanımın sıfat türünde olduğu görülmüştür. Zaman adları incelendiğinde toplamda TT: 15, YUT: 15 sıfat kullanımına rastlanılmıştır.

Çizelge 22

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
akşamcı	Gün İç. Z. Adl.	işni keçiliri	Gün İç. Z. Adl.
asırlık	Genel Z. Adl.	esirlik	Genel Z. Adl.
bugünkü	Gün İç. Z. Adl.	bügünkü	Gün İç. Z. Adl.
dünkü	Geçmiş Z. Adl.	tünügünki	Geçmiş Z. Adl.
ebedî	Genel Z. Adl.	ebediy/mengü	Genel Z. Adl.
ertesi	Gelecek Z. Adl.	kelgüsi keyinki	Gelecek Z. Adl.
evvelki	Geçmiş Z. Adl.	avvalki	Geçmiş Z. Adl.
geç	Gün İç. Z. Adl.	keç	Gün İç. Z. Adl.
geçen	Geçmiş Z. Adl.	ötken	Geçmiş Z. Adl.
geçmiş	Geçmiş Z. Adl.	keçmiş ötmüş	Geçmiş Z. Adl.
gündüzki	Gün İç. Z. Adl.	kündüzki	Gün İç. Z. Adl.
günlük	Gün İç. Z. Adl.	künlük	Gün İç. Z. Adl.
haftalık	Genel Z. Adl.	heptelik	Genel Z. Adl.
önceki	Geçmiş Z. Adl.	burunķi	Geçmiş Z. Adl.
sonraki	Gelecek Z. Adl.	keyinki	Gelecek Z. Adl.

1.3.1.3.Zarfın Oluşan Zaman Adları

Banguoğlu'na göre zarf, fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelerdir. (2015:371). Ergin'e göre ise zarflar zaman, yer, hal ve miktar isimleridir. Kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın anlamını değiştiren isimlere verilen addır (2009:258). TT'de ve YUT'ta tespit edilen zaman adları incelendiğinde mevsim adlandırmalarında TT: 3, YUT: 3; geçmiş zaman adlandırmalarında TT: 11, YUT: 11; genel zaman adlandırmalarında TT: 13, YUT: 13; gün içindeki adlandırmalarında TT: 16, YUT: 16; gelecek zaman adlandırmalarında TT: 4, YUT: 4 kullanımın zarf türünde olduğu görülmüştür. Zaman adları incelendiğinde toplamda TT: 47, YUT: 47 zarf kullanımına rastlanılmıştır. Zaman adlandırmalarında isimlerden sonra en fazla kullanılan tür zarflardır.

Çizelge 23

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
akşamleyin	Gün İç. Z. Adl.	keçkurun/ aḥşam vaḳti	Gün İç. Z. Adl.
akşamlik	Gün İç. Z. Adl.	aḥşamlık	Gün İç. Z. Adl.
akşamüstü	Gün İç. Z. Adl.	keçke yakın	Gün İç. Z. Adl.
ansızın	Genel Z. Adl.	birdenle	Genel Z. Adl.
ara sıra	Genel Z. Adl.	arasire	Genel Z. Adl.
artık	Genel Z. Adl.	emdi	Genel Z. Adl.
bazen	Genel Z. Adl.	bezen	Genel Z. Adl.
beri	Geçmiş Z. Adl.	bèri	Geçmiş Z. Adl.
bıldır	Geçmiş Z. Adl.	bultur	Geçmiş Z. Adl.
birazdan	Gelecek Z. Adl.	birazdin kèyin	Gelecek Z. Adl.
bugünlerde	Gün İç. Z. Adl.	bügünlerde	Gün İç. Z. Adl.
bugünlük	Gün İç. Z. Adl.	bügünlük	Gün İç. Z. Adl.
daima	Genel Z. Adl.	daim	Genel Z. Adl.
demin	Geçmiş Z. Adl.	baya	Geçmiş Z. Adl.
dünden	Geçmiş Z. Adl.	tünügünden	Geçmiş Z. Adl.
ebedîyen	Genel Z. Adl.	mengülük	Genel Z. Adl.
erken	Gün İç. Z. Adl.	etigen	Gün İç. Z. Adl.
erkence	Gün İç. Z. Adl.	etigenrek	Gün İç. Z. Adl.
evvel	Geçmiş Z. Adl.	avval	Geçmiş Z. Adl.
evvelden	Geçmiş Z. Adl.	avvaldin	Geçmiş Z. Adl.
gece vakti	Gün İç. Z. Adl.	keçkurun	Gün İç. Z. Adl.
geceye kadar	Gün İç. Z. Adl.	keçkiçe	Gün İç. Z. Adl.
geçenlerde	Geçmiş Z. Adl.	ötkende	Geçmiş Z. Adl.
güpegündüz	Gün İç. Z. Adl.	küpkindüz	Gün İç. Z. Adl.
güzün	Mevsim Adl.	küzde	Mevsim Adl.
hâlâ	Genel Z. Adl.	hèligiçe	Genel Z. Adl.
hemen	Genel Z. Adl.	haman	Genel Z. Adl.
henüz	Geçmiş Z. Adl.	tèhi	Geçmiş Z. Adl.
kışın	Mevsim Adl.	қиш boyiçe	Mevsim Adl.
mevsimlik	Genel Z. Adl.	pesillik	Genel Z. Adl.

öbür gün	Gelecek Z. Adl.	ögün/ügün	Gelecek Z. Adl.
öğleyin	Gün İç. Z. Adl.	çüş vaqti	Gün İç. Z. Adl.
önce	Geçmiş Z. Adl.	burun/baldur	Geçmiş Z. Adl.
önceden	Geçmiş Z. Adl.	burundin	Geçmiş Z. Adl.
önceki gibi	Geçmiş Z. Adl.	burunqidek	Geçmiş Z. Adl.
sabahleyin	Gün İç. Z. Adl.	seherlep	Gün İç. Z. Adl.
sonra	Gelecek Z. Adl.	kéyin/kéyinçe	Gelecek Z. Adl.
şimdi	Gün İç. Z. Adl.	emdi	Gün İç. Z. Adl.
şimdiden	Gün İç. Z. Adl.	hazirdin	Gün İç. Z. Adl.
şimdiki	Gün İç. Z. Adl.	emdiki	Gün İç. Z. Adl.
şimdilik	Gün İç. Z. Adl.	hazirçe	Gün İç. Z. Adl.
vaktinde	Genel Z. Adl.	vaqtide	Genel Z. Adl.
vaktiyle	Genel Z. Adl.	öz vaqtide	Genel Z. Adl.
yakında	Genel Z. Adl.	yeqında	Genel Z. Adl.
yarına kadar	Gelecek Z. Adl.	etilikkiçe	Gelecek Z. Adl.
yazın	Mevsim Adl.	yaz pesli	Mevsim Adl.
zaman zaman	Genel Z. Adl.	belgisiz vakit	Genel Z. Adl.

1.3.1.4. Pekiştirme Hecesi ile Türetilmiş Zaman Adları

Her iki yazı dilinde de pekiştirme hecesi ile de zaman adlarının türetildiği görülmektedir. Taranan sözlüklerde 1 örnek tespit edilmiştir.

Çizelge 24

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
güpegündüz	Gün İç. Z. Adl.	küpkündüz	Gün İç. Z. Adl.

1.3.2. Kelime Gruplarından Oluşan Zaman Adları

1.3.2.1. İsim Tamlamasından Oluşan Zaman Adları

İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Bu kelime grubunda iki isim unsuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileri çerçevesinde birbirine bağlanır (Karahana, 2010:42). İki isimden oluşan bu tür zaman adlandırmalarına gün adlandırmalarında TT: 2, YUT: 1; genel zaman adlandırmalarında TT: 0, YUT: 1; gün içindeki zaman adlandırmalarında TT: 2, YUT: 4 kullanımın isim

taamlaması şeklinde olduğu gör÷lmüştür. Zaman adları incelendiğinde toplamda TT: 4, YUT: 6 isim taamlaması kullanımına rastlanılmıştır.

Çizelge 25

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
akşamüstü	Gün İç. Z. Adl.	-	-
cumartesi	Gün Adl.	-	-
gece vakti	Gün İç. Z. Adl.	-	-
pazartesi	Gün Adl.	-	-
-	-	aşşam vaçtı	Gün İç. Z. Adl.
-	-	bazar küni	Gün Adl.
-	-	çaşka vaçtı	Gün İç. Z. Adl.
-	-	çüş vaçtı	Gün İç. Z. Adl.
-	-	hupten vaçtı	Gün İç. Z. Adl.
-	-	öz vağtide	Genel Z. Adl.

1.3.2.2. Sifat Taamlamasından Oluşan Zaman Adları

Bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla nitelendiği veya belirtildiği kelime grubuna sıfat taamlaması denir. Sıfat taamlamasında ana unsur isimdir, sonda bulunur. Sıfat yardımcı unsurdur; ismin önünde yer alır, ismi tamamlar (Karahan, 2010:48-49). TT ve YUT'ta kullanılan zaman adlandırmaları incelendiğinde mevsim adlandırmalarında TT: 4, YUT: 4; genel zaman adlandırmalarında TT:0, YUT: 1; gelecek zaman adlandırmalarında TT: 1, YUT:0 kullanımın sıfat taamlaması şeklinde olduğu gör÷lmüştür. Toplamda TT: 5, YUT: 5 sıfat taamlaması kullanımına rastlanılmıştır.

Çizelge 26

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
ilkbahar	Mevsim Adl.	etiyaz	Mevsim Adl.
ilkyaz	Mevsim Adl.	etiyaz	Mevsim Adl.
nevbahar	Mevsim Adl.	etiyaz	Mevsim Adl.
öbür gün	Gelecek Z. Adl.	-	-
sonbahar	Mevsim Adl.	keçküz	Mevsim Adl.
-	-	belgisiz vağit	Genel Z. Adl.
-	-	her aşşimi	Gün İç. Z. Adl.

1.3.2.3. Edat Grubundan Oluşan Zaman Adları

Bir isim unsuru ile bir çekim edatından meydana gelen kelime grubudur. Bu grupta isim unsuru başta, çekim edatı (*ile, için, kadar, göre, diye, rağmen, karşı, doğru, gibi, dolayı vb.*) sonda

bulunur. Bu grupta birleşme, isim unsurunun ve edatın türüne göre ekli veya eklessiz olur (Karahana, 2010:62-63). Edat grubu şeklindeki zaman adları TT’de ve YUT’ta az da olsa kullanılmaktadır. Geçmiş zaman adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1; genel zaman adlandırmalarında TT: 1, YUT: 1; gün içindeki zaman adlandırmalarında TT:1, YUT:0; gelecek zaman adlandırmalarında TT: 1, YUT:0 kullanımın edat grubu şeklinde olduğu görülmüştür. Toplamda TT: 4, YUT: 2 edat grubu kullanımına rastlanılmıştır.

Çizelge 27

Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
dek	Genel Z. Adl.	keder	Genel Z. Adl.
geceye kadar	Gün İç. Adl.	-	-
önceki gibi	Geçmiş Z. Adl.	burunkidek	Geçmiş Z. Adl.
yarına kadar	Gelecek Z. Adl.	-	-

1.3.2.4. Tekrar Grubundan Oluşan Zaman Adları

Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur. Grupta yer alan kelimeler arasında hem şekil hem de anlam ilişkisi vardır (Karahana, 2010:60). TT’de ve YUT’ta tekrar grubundan oluşan zaman adlandırmalarına sadece genel zaman adlandırmalarında rastlanılmıştır. Bunlar unsurları yakın anlamlı olan ve aynı kelimedenden oluşan tekrar grubu şeklindedir. Toplamda TT: 2, YUT: 1 tekrar grubu kullanımını tespit edilmiştir.

Çizelge 28

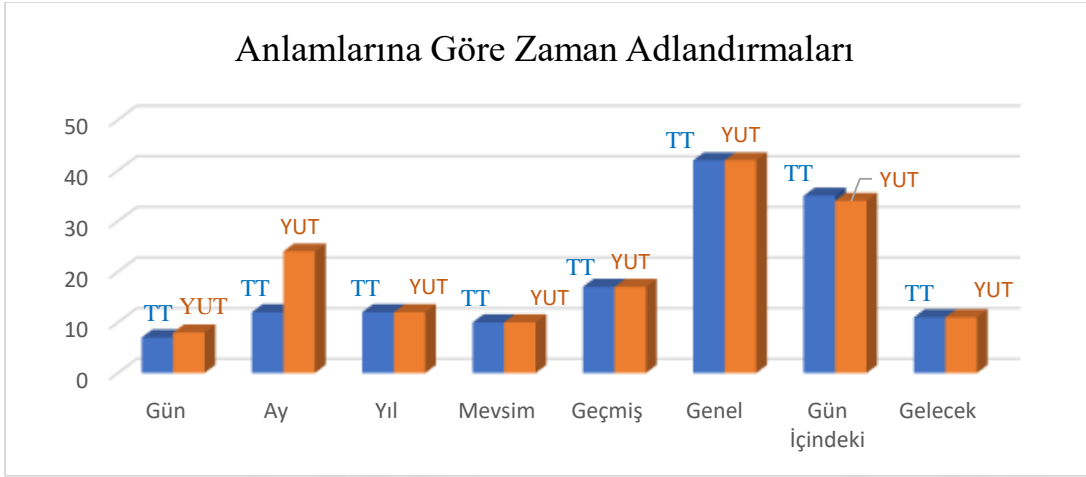
Türkiye Türkçesi	Tür	Yeni Uygur Türkçesi	Tür
ara sıra	Genel Z. Adl.	arasire	Genel Z. Adl.
zaman zaman	Genel Z. Adl.	-	-

SONUÇ

Bu çalışmada TT ve YUT’ta kullanılan zaman adlarıyla ilgili bir değerlendirilme yapılmıştır. Taranan eserlerde toplamda 304 kelime tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar anlamlarına, kökenlerine ve yapılarına göre sınıflandırılmıştır. Bu zaman adlarıyla ilgili sonuçlar şu şekildedir:

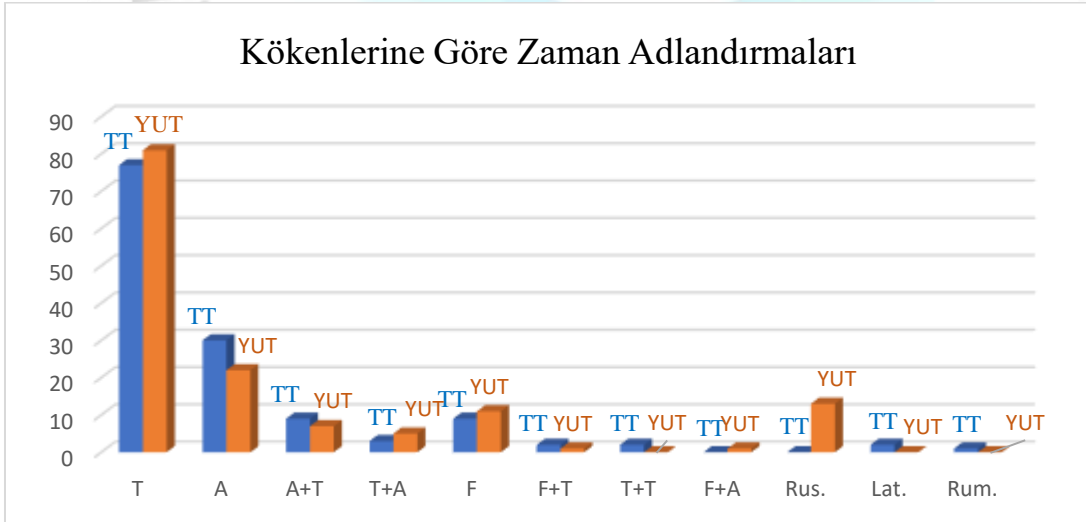
1. Anlamlarına göre zaman adları kendi içinde gün, ay, yıl, mevsim, geçmiş zaman, genel zaman, gün içindeki ve gelecek zaman adlandırmaları olarak sınıflandırılmıştır. Anlamlarına göre zaman adlarında toplam olarak TT’de 146, YUT’ta 158 kullanım tespit edilmiştir. TT’de genel zaman adlandırmalarında, YUT’ta ise ay adlandırmalarında yoğunluğun olduğu görülmektedir.

Görsel 1

2. Kökenlerine göre zaman adları, Türkçe, Arapça, Arapça+Türkçe, Türkçe+Arapça, Farsça, Farsça+Türkçe, Türkçe+Farsça, Rusça, Latince ve Rumca olan zaman adları olarak sınıflandırılmıştır. TT’de Türkçe 77, Arapça 30, Arapça+Türkçe 19, Türkçe+Arapça 3, Farsça 9, Farsça+Türkçe 2, Türkçe+Farsça 2, Latince 2, Rumca 1 olarak toplamda 133; YUT’ta Türkçe 81, Arapça 22, Arapça+Türkçe 7, Türkçe+Arapça 5, Farsça 11, Farsça+Türkçe 2, Farsça+Arapça 1 ve Rusça 13 olarak toplamda 142 zaman adı tespit edilmiştir. Her iki lehçede de doğal olarak Türkçe kökenli kelimeler yoğunluktadır. Yine Arapça ve Farsçadan da zaman adı olarak kullanılan pek çok alıntı kelime vardır. YUT’ta Çince değil de Rusça kökenli ay adlarının kullanılması çalışmadaki dikkat çeken noktalarından biridir.

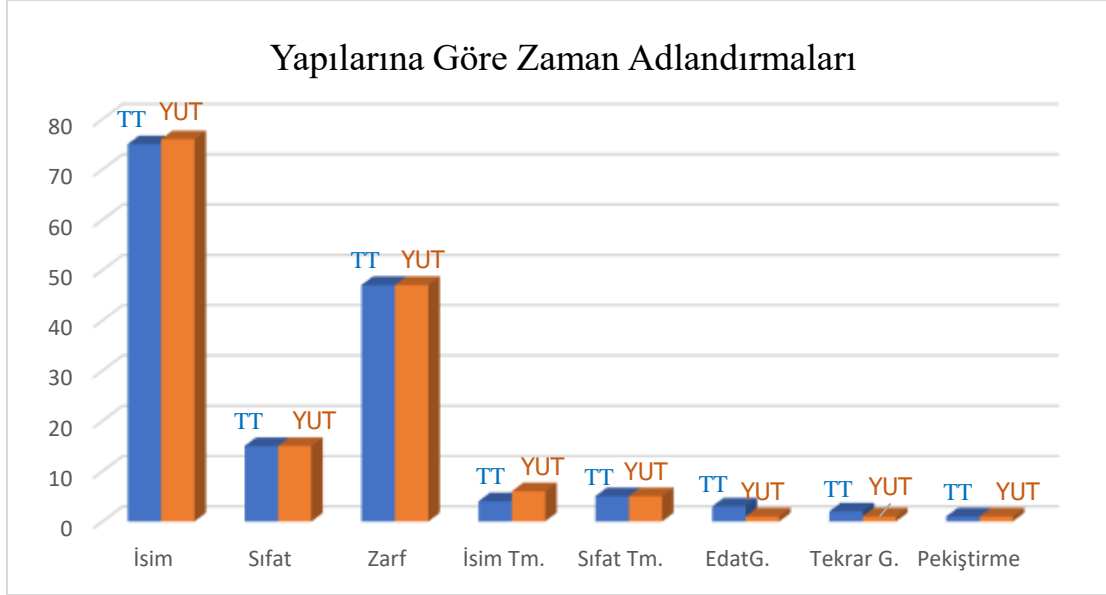
Görsel 2

3. Yapılarına göre zaman adları, kelimelerden ve kelime gruplarından oluşan zaman adları olarak sınıflandırılmıştır. TT’ de isimden oluşan 75, sıfattan oluşan 15, zarftan oluşan 47, pekiştirme hecesi ile türetilmiş 1, isim tamlamasından oluşan 4, sıfat tamlamasından oluşan 5, edat grubundan oluşan 3, tekrar grubundan oluşan 2 zaman adı tespit edilirken; YUT’ta isimden oluşan 76, sıfattan oluşan 15, zarftan oluşan 47, pekiştirme hecesi ile türetilmiş 1, isim tamlamasından oluşan 6, sıfat tamlamasından

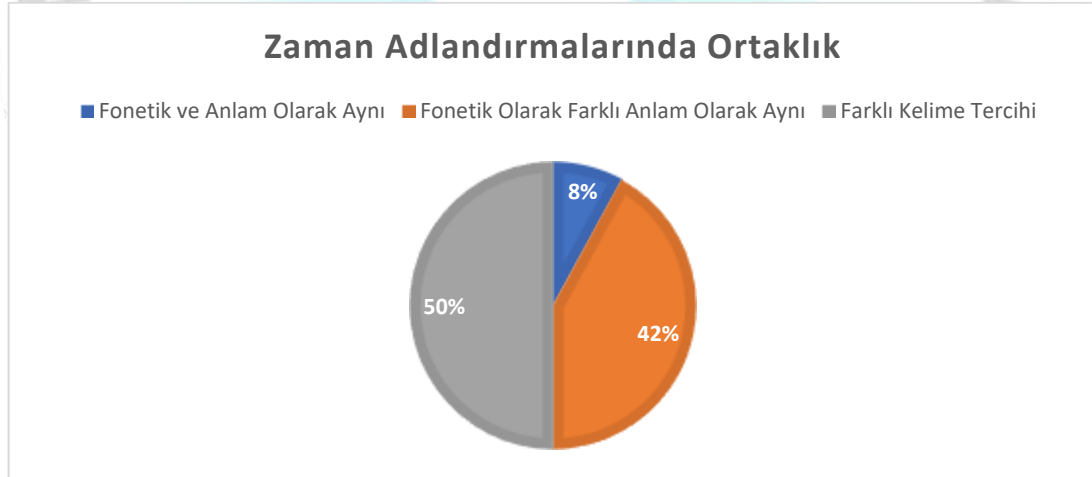
oluşan 5, edat grubundan oluşan 1, tekrar grubundan oluşan 1 zaman adının kullanıldığı görülmektedir. Yapılarına göre zaman adlarının çizelgesine bakıldığında oranların birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Görsel 3

4. Tespit edilen yapılar incelendiğinde TT ve YUT'ta fonetik şekli ve anlamı aynı olan 13, fonetik olarak farklı anlam olarak aynı olan 69 ve farklı bir kelimenin tercih edildiği 82 örnek tespit edilmiştir.

Görsel 4

Bu sonuçlara göre TT'deki ve YUT'taki zaman adlandırmaları karşılaştırıldığında farklı kelimenin tercih edildiği zaman ifadelerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

5. Hem bugüne kadar yapılan çalışmalar hem de bu çalışma göstermiştir ki, Türk dili zaman adlandırmaları yönünden oldukça zengindir. Türk lehçeleri arasında bu tarz karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, lehçeler arasındaki ortaklıkları da göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aşçı, U. D., Yastı, M., *Derleme Sözlüğü'nde Kullanılan Gün Adları*, Turkish Studies 102-128, 2008.
- Aydın, E., *Türk Dilinde Zaman Adları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.
- Banguoğlu, T., *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- Besli, E., *Eski ve Orta Türkçe İklim ve Mevsim İsimlerinin Lügatçesi*, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 1-21, 2013.
- Biray, H., *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Biray, N., *12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana ve İnsana Hükmetmek*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 671-682, 2009.
- Demiryakan, D., *Eski Türkçeye Yazılmış Abide ve Metinlerde Zaman Bildiren Kelimeler*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 776-791, 2019.
- Durmuş, İ., *Eski Türklerde Zaman ve Takvimler*, Edt. Oğuz, Ö., Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1-13, 2004.
- Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul, 2009.
- Hasdemir, Ş., *Tarama Sözlüğü'nde Geçen Zaman Adları*, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 39-61, 2018.
- Karabacak, E., *Zaman İsimleri Üzerine*, V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, 1855-1937, Ankara, 2004.
- Karahan, L., *Türkçede Söz Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Keskin, B., *Eski Uygur Çatiklerinde "Zaman" Kavramı*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 87-115, 2019.
- Korkmaz, Z., *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Kurban, İ., *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Öztekten, Ö., *Türk Dilinde Güne Bağlı Zaman Sözlere*, Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri, 347-358, Ankara, 2003.
- Selvi, C., *Derleme Sözlüğü'nde Geçen Zaman Adları*, Dil Araştırmaları, 193-213, 2020.
- Şavk, Ü. Ç., *Kırım Tatarcası ile Türkiye Türkçesinde Bazı Ortak ve Farklı Zaman Adları ve Zamanla İlgili Sözlere*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 199-202, 2002.
- Topakkaya, A., *Eski Türklerde Zaman*, Temaşa Felsefe Dergisi, 17-22, 2021.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Tüzgen, M. A., *Türkçe-Uygurçe Lugat*, Milletler Neşriyatı, Şincağ, 1989.

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).

NİZAMİ GƏNCƏVİ “XƏMSƏ”SİNDƏ MİLLİ - MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

QASIMOVA YEGANƏ NƏRİMAN QIZI

F.ü.f.d., baş müəllim

ADPU. Ədəbiyyat kafedrası

Xülasə

Açar sözlər: Nizami, Gəncə, Bərdə, humanizm, mənəvi dəyərlər

Yaradıcılığının baş tacı hesab olunan beş poeması ilə Nizami dünya ədəbiyyatına tamamilə yeni poetik ab-hava, yeni ruh gətirmişdir. Məhz “Xəmsə”nin təsir gücündəndir ki, Nizami yaradıcılığı qələm adamlarının ilham mənbəyi, könül tərcümanı olmuş, Şərq və Qərb ədəbi düşüncəsində, müxtəlif dünya xalqlarının dilində ona 500-ə qədər nəzirə yazılmışdır. Nizami və onun ədəbi məktəbinin yetirməsi olan sənətkarların yaradıcılığı ilə XII-XVI yüzilliklər Azərbaycan ədəbiyyatının Renessansı kimi dəyərləndirilmişdir.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında, xüsusən “Xəmsə”yə daxil olan poemalarda humanist ideyalar, xalqını sevmək, vətəninə, doğulduğu Gəncənin adını vəsf edib şöhrətləndirmək xüsusiyyəti çox qüvvətlidir.

Şairə görə insanın boya-başa çatdığı yer onun üçün əzizdir. Nizami “Sirlər Xəzinəsi”ndə yazır ki, bu kitabı oxuyarkən “dünyaya səs düşəcək və hansı Gəncə, hansı Nizami deyə soruşacaqlar”. Azərbaycanın zəngin təbiəti “Nüşabə” dastanında özünü daha bariz göstərir.

Doğma yurduna qəlbən bağlı olan şair Bərdənin füsunkar gözəlliklərini cənnətlə müqayisə edir. Bu yerlərin qışı və yazı gül-çiçəyə bürünmüşdür. Yamyaşıl geyinmiş meşələri, uzanıb gedən sərv ağacları, çöllərində oxuyan qırqovul və kəklikləri, bir-birini əvəz edən bülbül cəhcəhləri adamı valeh edir.

Şair yalnız Bərdənin füsunkarlığından yox, həm də dürüst insanlarından, gözəl qadınlarından fəxrlə danışır. Məhz buna görə də qədim Bərdəni “mərdlər və gözəllər yurdu” adlandırır və “İsgəndərnamə”də onun tayı-bərabəri olmayan şəhər olduğunu dəfələrlə təkrar edir. Nizami ərəb istilasından öz keçmiş şöhrətini itirən bu şəhərin acınacaqlı vəziyyətindən kədərlənir, lakin onun böyük gələcəyinə bəslədiyi ümidini itirmir. Nizami vətəndən kənarda yaşamağı zülmət sayır. O, “Leyli və Məcnun” dastanında dəfələrlə göstərir ki, öz şəhərinin iti olmaq, özgə yerdə həqarət altında yaşamaqdan yaxşıdır.

NATIONAL-MORAL VALUES IN NIZAMI GANJAVI'S "KHAMSA".

Summary

Keywords: Nizami, Ganja, Barda, humanism, moral values

Nizami brought a completely new poetic atmosphere and new spirit to world literature with five poems, which are considered the crown of his work. It is due to the influence of "Khamasa" that Nizami's work was a source of inspiration for writers, a translator of the heart, and in the literary thought of East and West, and about 500 poems were written to him in the different languages of the world. The XII-XVI centuries were valued as the Renaissance of Azerbaijani literature by the works of Nizami and his literary school.

In Nizami Ganjavi's creativity, especially in poems included in "Khamasa", humanistic ideas, love his people, glorifying his homeland and the name of his native Ganja are very strong.

According to the poet the place where man was born is dear to him. Nizami writes in the "Treasury of secrets" "that while reading this book" the people of all the world ask which Ganja and what Nizami." The rich nature of Azerbaijan is reflected in the "Nushaba" epos.

The poet, who is deeply attached to his homeland, compares the charming beauties of Barda with paradise. The winter and summer of these places are full of flowers. The lush green forests, the stretching cypress trees, the pheasants and partridges singing in the fields, and the alternating nightingales are fascinating.

The poet speaks proudly not only of Barda's charm, but also of honest people and beautiful women. That is why he calls ancient Barda "the land of the brave and beautiful" and repeatedly repeats in the "Alexander's Letter" that it is a unique city.

Nizami is saddened by the plight of this city, which lost its former glory during the Arab conquest, but does not lose hope for its great future. Nizami considers darkness living abroad. He repeatedly shows in the epos "Leyli and Majnun" that it is better to be a dog in his hometown than to live in another place under humiliation.

Bu il bütün dünyada "Gəncəli dahi" kimi məşhurlaşan ölməz Nizami Gəncəvinin 880 illik yubiley tədbirləri keçirilir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının baş tacı hesab olunan beş poeması ("Sirlər Xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İsgəndərnamə") ilə dünya ədəbiyyatına tamamilə yeni poetik ab-hava, yeni ruh gətirmişdir. Məhz bu möhtəşəm sənət abidəsinin təsir gücündəndir ki, Nizami yaradıcılığı daim diqqət mərkəzində dayanmış, qələm adamlarının ilham mənbəyi, könül tərcümanı olmuş, Şərq və Qərb ədəbi düşüncəsində, müxtəlif dünya xalqlarının dilində ona 500-ə qədər nəzirə yazılmışdır. Nizami Gəncəvi və onun ədəbi məktəbi yetirməsi hesab olunan sənətkarların yaradıcılığı ilə ədəbiyyat tariximizin XII-XVI yüzilliklər dönəmi Azərbaycan ədəbiyyatının Renessansı kimi dəyərləndirilir.

Nizaminin “Xəmsə”sinin təsiri altındfa Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında “Xəmsə” yaratmaq ənənəsi meydana gəlmiş, lakin bu zirvəyə yaxınlaşan olmamışdır. O da məlumdur ki, Nizaminin “Yeddi gözəl” poeması sənətkarın şah əsəri kimi qiymətləndirilir. Belə ki, Avropa incəsənətinə nüfuz edən “Yeddi gözəl”in personajları Qərbdə Şiller və Puççini tərəfindən “Turandot” operasında prototip kimi istifadə olunmuşdur. Ümumilikdə demək olar ki, Nizami poeziyası sonrakı dövrlərdə türk, fars, cığatay və hind ədəbiyyatında epik poeziya üçün nümunəvi bir istiqamətə çevrilmişdir. Nizaminin üçüncü poeması olan “Leyli və Məcnun”da canlandırılan məşhur sevgi hekayəsi Şekspirin qələmində “Romeo və Cülyetta” əsəri kimi Avropa Renessans ədəbiyyatında əks olunmuşdur.

Böyük sənətkarın bütün həyatı və zəngin yaradıcılığı həmin dövrdə təkcə Azərbaycanın və Qafqazın ən iri şəhəri deyil, eyni zamanda, Yaxın və Orta Şərqin mühüm mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmış Gəncə ilə bağlıdır. Şair ömür boyu burada yaşayıb yaratmışdır. Nizami yaradıcılığında, xüsusən “Xəmsə”yə daxil olan poemalarda humanist ideyalar, xalqını sevmək, vətəninə, doğulduğu Gəncənin adını vəsf edib şöhrətləndirmək xüsusiyyəti çox qüvvətlidir.

Müdrikliyin bayrağı deyilsə də əsərim,
Yaşatmasın adımlı heç bir vədə əsərim.
Ürəyimin qanıyla, bil ki, yazdım onu mən,
Eldən-elə yoxsa ki, yollamazdım onu mən.
Şairliyim saxlayıb dustaq kimi Gəncədə,
Mənəm indi dünyanın söz hakimi Gəncədə. (1, 152-153)

Şairə görə insanın boya-başa çatdığı yer onun üçün hər şeydən əzizdir. Nizami öz poetik qüdrətinə inandığı üçün vətəninə daha da şöhrətləndirəcəyinə ümid bəsləyirdi. “Sirlər Xəzinəsi”ndə o yazır ki, bu kitabı oxuyarkən “dünyaya səs düşəcək və hansı Gəncə, hansı Nizami deyə soruşacaqlar”.

Doğma yurduna qəlbən bağlı olan şair “Nüşabə” dastanında Bərdənin füsünkar gözəlliklərini cənnətlə müqayisə edir. Bu yerlərin qışı və yazı gül-çiçəyə bürünmüşdür. Yamaşıl geyinmiş meşələri, uzanıb gedən sərv ağacları, çöllərində oxuyan qırqovul və kəklikləri, bir-birini əvəz edən bülbül cəhcəhləri adamı valeh edir.

Bərdə nə gözəldir, necə qəşəngdir,
Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir.
İyulda dağlara lalələr səpər,
Qışını baharın nəsimi öpər.
O yaşıl meşəsi cənnətə bənzər,
Şən ətlərinə bağlamış kövsər.
Söyüdlük çöllərə vermişdir zinət,
Ağ bağı elə bil həqiqi cənnət.
Qırqovul yuvası hər sərv ağacı,
Oxuyur kəkliyi, ötür turacı. (4, 203)

Şair yalnız Bərdənin füsünkarlığından yox, həm də dürüst insanlarından, gözəl qızlarından fəxrlə danışır. Məhz buna görə də, Nizami Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi olan Bərdəni “mərdlər və gözəllər yurdu” adlandırır və “ölkənin tayı-bərabəri olmayan şəhər”i olduğunu “İsgəndərnamə” poemasında bir-neçə dəfə təkrar etmişdir. Nizami həmçinin

ərəb istilasası zamanı öz keçmiş şöhrətini itirən şəhərin acınacaqlı vəziyyətindən kədərlənir, lakin onun böyük gələcəyinə bəslədiyi ümidini itirmir.

Indisə yerində bu gözəl yurdun,
Var sel yumuş dərə, qurumuş odun.
Yenə də bol olan o göyərtilər,
Ədalət toxmundan göyərə əgər,
Yenidən gözəlcə bəslənsə diyar,
Get-gedə yaşıllıq, gözəllik artar. (4, 203-204)

Nizami vətəndən kənarda yaşamağı zülmət sayır. O, “Leyli və Məcnun” dastanında dəfələrlə göstərir ki, öz şəhərinin iti olmaq, özgə yerdə həqarət altında yaşamaqdan yaxşıdır. “Leyli və Məcnun” poemasında təsvir edilən təbiət, hər şeydən əvvəl, öz vətəninin nemətidir. Xüsusilə, baharın təsviri və Leylinin bu gözəlliklərə aludə olması bu cəhətdən çox maraqlıdır.

Sərdi xalısını səhraya min gül,
Bəzədi torpağı süsənlə sünbül.
Ağacda qonçələr baxdı göz-gözə,
Bənzədi qayğısız, gülər bir üzə...
Muğan şərabının küpündən dehقان
İçib sərxoş olar, düşər ayaqdan (3,113)

Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasında Yaxın Şərqi ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq Məhin Banu simasında Azərbaycan qadınına məxsus olan nəci əxlaqi dəyərlərin təsvirinə geniş yer verilmişdir. Məğrur və ismətli qadın Məhin Banu öz sağlın taxt-tacını qardaşı qızı Şirinə tapşırarkən ona belə nəsihət verir: “Ey dünya gözəli Şirinim mənim, gözəllər gözəlisən...Sən uşaq olduğun üçün yaxşını pisdən ayıra bilməzsən. Ona görə səni xəbərdar edirəm ki, dünya hiylələr üzərində qurulmuşdur. Hər şeyi yüz dəfə ölçüb, bir dəfə biçmək lazımdır. Sən bilməlisən ki, qadının ləyaqət və qeyrəti, başının ucalığı onun öz şərəf və ləyaqətini qoruması ilə yanaşı, həm də vətəninin qeyrətini qoruması deməkdir”. Əsərdə görüldüyü kimi, Şirin öz mənəviyyəti, sədaqəti, qoçaqlığı ilə Azərbaycan qadınına xas olan keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirir. Şirin həm də elmə, biliyə rəğbət bəsləyən, ilk məhəbbətinə son nəfəsinə qədər sadıq qalan fədakar sevgili kimi təsvir edilir. Şairin yaratdığı bu ideal qadın obrazında vətən qızlarına xas olan cəsarət, qürur, ismət, mərdlik kimi gözəl sifətlər canlandırılmışdır.

Şirin bu sözlərə qulaq asırdı,.
Sanki qulağından sırğa asırdı.
Qəlbinə yatırdı bu sözlər yaman,.
Onun da könlündə bu oddu yanan.
Yeddi parlaq göyə and içdi Şirin,
Müqəddəs kitaba eylədi yəmin: (2,341)

“Xəmsə”də, xüsusən də, “Sirlər xəzinəsi” poemasında təsvir olunan insan yaranmışların ən alisi, dünyanın bəzəyi kimi dəyərləndirilir. Şair onu bir sərraf, bir xeyir timsalı kimi canlandırır. Lakin onun təbiətində həm də şər başlanğıc vardır. Şairə görə, İnsanlıq cövhəri itirilmişdir. “İnsanlıq əfsanəvi Simurq quşunun lələklərinə qonub oturmuşdur”. Amma humanist sənətkarın qələmində şər xislətli insanlar da islah olunur. Necə ki, bayquşların söhbətini eşidən Nüşirəvan zalım ikən ədalətli olur, müdrik qocanın ibrət güzgüsündə öz nöqsanlarını görəndə şah xalqını düşünən hökmdara çevrilir.

Eşqinlə atəşə dön, nifrətinlə buza dön,
El yolunda günə dön, aya dön, ulduza dön!
Yaxşılığı əzəldən adət etsən özünə,
Yaxşılığın hər yanda qapı açar üzünə.
Hər əməlin üstündən sanma keçəndi dövran,
Hər yaxşını, yamanı yaxşı seçəndi dövran. (1, 78-79)

Nizaminin əxlaqi görüşlərində multikultural dəyərlər ayrıca yer tutur. Təsadüfi deyildir ki, şairin poemalarında müxtəlif millətlərin - türk, misirli, yunan, ərəb, hindli, fars, çinli və başqalarının parlaq obrazlarını görürük. "Xəmsə"də təsvir olunanlar müxtəlif ölkələrdə (Azərbaycan, İran, Hindistan, Misir, Rusiya, Ərəbistan və s.) baş verir. Adı çəkilən ölkələr bütövlükdə Asiya, Avropa və Afrika xəritəsini əhatə edir. Şair bu ölkələrin mədəniyyətinə, alimlərə, sənət ustalarına hörmətlə yanaşır, tez-tez onlara müraciət edir. Yunan Sokrat, Platon, İranlı Firdovsi, bir-biri ilə yarışan Rumli və Çinli rəssamlar və başqaları şair üçün eyni dərəcədə əziz, həm də dəyərli idilər.

Azərbaycanlı Fərhadla Şirinin, Ərəbistanlı Leyli və Məcnunun, Rumlu memar Sinanın, Bizanslı Məryəmin faciəsini şair ürək ağrısı ilə təsvir etmiş və onu öz faciəsi kimi dəyərləndirmişdir. Nizaminin nəzərində bu ziddiyyətlərlə dolu olan bəşər cəmiyyətinin, bütövlükdə insanlığın faciəsidir. Məhz buna görə də bütün xalqların alimləri ilə fəxr edən, sənət adamlarına qiymət verən Nizami yer üzünün bütün xalqları, xeyirxah adamları üçün əzizdir. Nizami dəfələrlə qeyd etmişdir ki, dünyanın xoşbəxtiyəm ona görə ki, hər yerdə, hər diyarda mənim əsərlərim sevilə-sevilə oxunur.

Dahi Nizaminin ilk qələm təcrübəsi olan qəzəlləri şairin öz sağlığında dillər əzbəri olaraq məclislərdə, saraylarda oxunmuş, ürəkləri oxşamışdır. Bu haqda şairin öz misralarında xəbər tuturuq.

Müğənni düzəldib söz pərdəsini
Hər dəfə qaldırır bir nəğməsini
Müxtəlif nəğmələr, müxtəlif pərdə,
Birləşə, xoş ahəng çıxar bir yerdə.
Dəstə-dəstə durmuş türfə gözəllər
Dillərdə Nizami yazan qəzəllər. (4, 368)

880 il ötməsinə baxmayaraq Nizami Gəncəvi şəxsiyyəti və sənəti yaşayır, bundan sonra da əbədiyyətə qədər yaşayacaqdır. Dahi sənətkarın uzaqgörənliklə yazdığı kimi :

Dedim; Məni görmək istəsə hər kim,
Beytimdə görünər ona surətim.
Mən məhv olub getsəm, örnəyimdir bu,
Yusif kimi itsəm, köynəyimdir bu...
Şeiri oxunanda bu Nizaminin,
Özü də hər sözdə görünər yəqin.
Gizlənilib özünü verməzmi nişan,
Sənə hər beytində bir sirr danışan?
Yüz il sonra sorsan bəs o hardadır?
Hər beyti səslənər: Burda, burdadır! (2,362)

Ədəbiyyat:

1. Gəncəvi N. "Sirlər Xəzinəsi" Bakı: Çarşıoğlu, 2004, 196 səh.
2. Gəncəvi N. "Xosrov və Şirin" Bakı: Çarşıoğlu, 2004, 401 səh.
3. Gəncəvi N. "Leyli və Məcnun" Bakı: Çarşıoğlu, 2004, 304 səh.
4. Gəncəvi N. "İsgəndərnamə" Bakı: Çarşıoğlu, 2004, 692 səh .
5. Rzasoy S. "Nizami poeziyası" Bakı: Təhsil, 2003, 212 səh.
6. Kərimli T. "Nizami və tarix" Bakı: Elm, 2002, 241 səh.
7. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, II cild. Bakı: Elm , 2007, 630 səh.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ MAARİFÇİ - REALİST NƏSRİ

ŞÖHRƏT NÜSRƏT QIZI MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Azərbaycan ədəbiyyatının maarifçi - realist nəsr

XÜLASƏ

Açar sözlər: Pedaqoji, maarifçilik, klassik, nəsr, hekayə, gənc nəsil, burjua, kaptalist, poema

Yarım əsirlik ədəbi, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti ələ Azərbaycan realist maarifpərvər ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi sayılan Sultan Məcid Qənizadə uşaq ədəbiyyatımızın inkişafında da misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

S.M.Qənizadə pedaqoji fəaliyyətə başlarkən uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin çatışmazlığını görüb çıxış yolu axtarır, sənətkarlar qarşısında xalq nağılları əsasında mənzum hekayələr yazmaq təşəbbüsünü irəli sürürdü.

Orjinal və realist bədii əsərlər, bir də təbdil və tərcümələr sənətkarın yaratdığı bu əvəzsiz bədii nümunələr uşaqların hərtərəfli inkişafında, onların bir şəxsiyyət kimi boya-başa çatmasında əsaslı rol oynamışdır.

S.M. Qənizadə bədi metod və məfkurə etibarını ilə Azərbaycan ədəbiyyatının maarifçi-realist qanadını təşkil edir. Azərbaycan maarifinin tərəqqisi yolunda böyük xidmətləri olan S.M. Qənizadə bütün xalqın, o cümlədən, uşaqların bədii ədəbiyyat vasitəsilə tərbiyə olunmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. S.M.Qənizadənin qələmə aldığı uşaq ədəbiyyatı mövzusu əsasən iki istiqamətdə nəzər-diqqəti cəlb edir: orjinal və realist bədii əsərlər, bir də təbdil və tərcümələr. Hələ 1893 –cü ildə sənətkar xalq nağılının sujeti əsasında “Tülkü və Çaq-çaq bəy” adlı bir mənzum yumoristik poemasını yazıb və məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirərək kiçik oxucularının ixtiyarına vermişdir. X.Məmmədov yazır ki, “Tülkü və Çaq-çaq bəy” mənzum hekayəsinin əsasında “Tülkü və Armudanbəy nağılı durur. Lakin ədib xalq nağılını eynilə deyil, üzərində bir sıra yaradıcılıq əməliyyatı aparıb pedaqoji görüşlərinə və estetik prinsiplərinə uyğunlaşdırdıqdan sonra nəzmə çəkmişdir. 1906-cı ildə Azərbaycanda “Dəbistan” və “Rəhbər” kimi uşaq mətbuatı orqanlarının nəşrə başlaması ilə maarifçi sənətkar yenidən uşaq ədəbiyyatı cəbhəsinə qayıdır.” Allah xofu”(1906, №11,18), “Qurban bayramı”(1907, №1-4) kimi klassik hekayələrini “Dəbistan”da, “Körpə uşaqlar tərbiyəsi” (1906, №3) adlı fiziki tərbiyəyə dair elmi – kütləvi məqaləsini isə “Rəhbər” də nəşr etdirir. “Allah xofu” 1916-cı ildə, “Qurban bayramı” isə 1916 və 1919- cu illərdə ayrıca kitabça halında da işıq üzü görmüşdür.

S.M. Qənizadə adını çəkdiyimiz uşaq əsərlərində maarifçi-realizmin ideya- estetik prinsiplərdən çıxış edir, əsərlərin mövzu və ideya ahəngini eyni ədəbi məfkurənin parametrlərinə uyğunlaşdırır.

“Allah xofu” klassik nəsrimizin dəyərli nümunələrindən olsa da, onun barəsində ədəbiyyatşünaslıq baxımından az danışılmış, əsər müəyyən qədər diqqətdən kənar qalmışdır. Hekayə barədə bəzi yığcam fikirlər söylənsə də, bunları yetərli hesab etmək olmaz. (4, 170)

Umumiyyətlə hekayə haqqında ilk elmi-nəzəri fikir söyləyən M.Ə.Rəsulzadə olmuşdur.O, 1916 cı ildə (7 sentyabr) “Açıq söz” qəzetində “Allah xofu” adlı nəzəri- tənqidi məqalə çap etirmiş, burada əsərin bir sıra məziyyətlərindən söhbət açmış, onun ideya-məzmun xüsusiyyətləri barədə maraqlı fikirlər söyləmişdir. Rəsulzadə buradakı mətləbi yazığının “Gəlinlər həmayili” nin qəhrəmanı Şeyda bəy öz namus və iffətini Şeyda bəyə təslim etmək istəyən rus gözəli Sofiya Mixayılovnanın bu təklifini qəbul etmir. Rus gözəlinin öz şəhvetini söndürmək naminə etdiyi bu təklifə Allah qarşısında edilən cinayət kimi baxır. Allah xofu onu qorxudur. Ərli bir qadının ismətinə əl uztmağı nəfsin toruna düşmək, ilahi qarşısında böyük günah işlətmək sayır, öz əxlaqi saflığını qoruyub saxlayır.Məhəmməd Əmin bəy onu da qeyd edir ki, istər yazığının “Gəlinlər həmayili” romanındakı, istərsə “Allah xofu” hekayə sindəki Allah qorxusu ideyasının (ilahi xof) əxlaqi saflaşmağa, ideal mənəvi-əxlaqi keyfiyyətə gətirib çıxardığı realizm nöqtəyi –nəzərindən ağlabatan deyil. Amma bu, maarifçi sənətkarın bir ideya rüporudur ki, yaradıcılığında bir xətt kimi ardıcıl şəkildə davam etdirilir(11).Tənqidçi S.M. Qənizadənin yaradıcılığında “tolstoyçuluq” ruhunu da çox dürüst sezməmişdir.

Deyilən məsələlərlə bağlı M.Ə Rəsulzadə öz fikirlərini belə ifadə edir :”Bəlkə də, bir takım realizmə ”tərəfdarı olanlar Soltan Məcid üsübündəki oynaqlıq, hekayəsindəki şux və şənlik ilə hürrələrinin təbiətindəki bu ruhaniliyi təbii bulmazlar.Fəqət bu ibi kibi münəqqidlər “gəlinlərə” bəxş olunacaq ” ən gözəl “həmayilin” ismətdən başqa bir şey olacağına nə kibi bir dəlil iqamə edə bilərlər?

“Gəlinlər həmayili”ndəki xof “Allah xofu”nda daha açıq bir surətdə təsvir olunmuş ,”Əvvəlinci şərəbçi ” mürtəcimi öylə görünüyür ki, tamamimilə Tolstoy mənəviyyətinə təslim olunmuşdur”(11).

M.Ə.Rəsulzadə hekayəyə tənqidi mövqedən yanaşır. Buradki bəzi məsələlərə irad tutur və onlarla razılaşmadığını bildirir.Məsələn,Tolstoyun xırda hekayələrində “göstərdiyi üsul çox yakınlaşmış” olan Azərbaycan yazığının “yürütdüyü fəlsəfə və aldığı nəticələrində məqsədə “çox da müvəffəq” olmadığı qənaətinə gəlir.Əsərdə Sədrəddin bəyin timsalında “ideal bir məmur tipi”in, “ideal bir silisiti”obrazının yaradıldığını deyən tənqidçi həyatda dövlət məmurlarının heç də belə olmadığını da nəzərə çatdırır.O, hekayənin dilində “mövcud şivələrin heç birində həqqi- bəqası olmayan və rabitə və tərkiplərə”də irad tutur.

“Allah xofu”nda maarifçi illuziyaları ilə “tolstoyçuluq” ideyalarının qovuşduğunu S.M.Qənizadə irsinin tədqiqatçısı X.Məmmədov da izhar edir:”Maarifçi dünyağörüşün pirinsiplərindən irəli gələrək ədib fəhləni xoşbəxtliyə qovuşduran səbəbləri hüquq uğrunda mübarizədə, umumiyyətlə, siyasi ixtilaflarda deyil, onların şəxsi keyfiyyətlərində, mənəvi paklığında , pis adət və vərdislərdən ikrah edib özünü təkmilləşdirməkdə,təmiz vicdanın hökmünə,insafın səsinə tabe olmaqda axtarırdı.Bu,maarifçi illuziyaların təzahürü olsa da,burada X əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində geniş yayılmış və ədibin yaxşı bələd olduğu tolstoyçuluğun da təsiri yox deyildir”(8, 85).

“Allah xofu” maraqlı və gərgin bir sujetə malikdir.Əhvalatların gedişatı anbaan dəyişir, gərgin və dramatik bir vəziyyət alır. Ona görə də oxucunu əsər boyu gərginlikdə saxlayır.Oxucu hadisələrin dinamikası və qəhrəmanın taleyi ilə o qədər cəzb olunur ki, itər-istəmər bu cazibənin təsiri ilə onların gedişatını və nəticəsini izləməli olur.Maraqlıdır ki,yazıçı “sınıqqol muzdurun oğurluq əhvalatı”, yəni qəhrəmanın bütün həyatı boyu baş verən bir məcburi oğurluq detalı fonunda onun

həyatının böyük mərhələsinə, demək olar ki, ömür yolunun əsas mənzərəsinə işıq sala bilir.Əlbəttə,bu, maarifçi ədibin yüksək sənətkarlıq məharəti ilə əlaqədardır.

Hekayə dolğun bir peyzala – Bakının, qaranlıq, küləkli, bir az da vahiməli və bir payız gecəsinin təsviri ilə başlayır. Təbiətin bu mənzərəsi ilə hekayənin qəhrəmanı Məşədi Əsgərin

hal-hazırda düşdüyü niskilli vəziyyət arasında bir oxşarlıq vardır. Qırx yaşına çatmış Məşədi Əsgər qədim Azərbaycan şəhəri Dərbənddə doğulmuş, uşaq ikən atasını itirib yetim qalmışdır. On iki yaş olanda bir təsadüf nəticəsində Bakıya gəlib varlı burjua, gəmi sahibi Hacı Ağarəsulun gəmisində muzdur kimi işə düzəlmişdir. İndi iyirmi səkkiz ildir ki, həmin gəmidə muzdur kimi çalışır. Bu müddət ərzində cəmi iki ay ağasından icazə alıb Məşhədə İmam Rza ziyarətinə getmişdir. İşdə, gücdə bərkilib bişmiş bir fəhlə fiziki cəhətdən güclü və işgüzdür. Eyni zamanda ailə-uşaq sahibidir. Kasıbçılıqda olsa ömrünü namusla yaşayır. Qəfil bir faciə onun talryini büsbütün dəyişir. Qırx yaşında ikən təsadüfən yelkən açdığı zaman ayağının altından nərdivan qaçır, kişi yıxılır və qolu sınır. Artıq onun qolu sağalana qədər bir iş yaramayacağını gören sahibkar Hacı Ağarəsul muzdur Məşədi Əsgəri işdən qovur. Bununla da hekayədəki hadisələr düynələnir. Sujetin ekspozisiya mərhələsi başa çatır və yeni bir situasiya yaranır. Hadisələr daha gərgin, dramatik məcrada davam edir. Arvad-uşağı çörəyə möhtac qalan sınıqqol muzdur ailəsini dolandırmaq üçün çıxış yolu axtarır. Nəhayət, vağzala gəlib hantballıq etmək fikrinə düşür. Bununla da sujet yüksələn xətt boyunca inkişaf edir. Məşədi Əsgərin qatardan düşən əcnəbi bir müsafirin çamadanını oğurlaması ilə hadisələr daha da gərginləşir qəflətən “məlum şeytana uyub” oğurluq edən oğru Məşədi Əsgərlə bütün həyatını halal, namusla yaşayan dürüst Məşədi Əsgərin daxili mübarizəsi başlanır. Allah xofu ilə yaşayan doğru Məşədi Əsgər nəhayətdə oğru Məşədi Əsgərə qalib gəlir və çamadanı öz sahibinə qaytarmaq fikrinə düşür. Bu qərarında qəti olan Məşədi mehmanxanaya gəlib düşbərəpapaq əcnəbi müsafiri axtarır. Amma çox keçmir ki, həmin müsafirin özünün də oğru olduğu, içərisində yetmiş iki min manat pul və qızıl olan çamadanı başqasından – Petrovskidə tacir Hacı Məhəmmədin evindən oğurladığı bəlli olur. İndi hadisələrin məcrası Məşədi Əsgərin xeyrinə dəyişir. Müstəntiq Sədrəddin bəyin köməyi ilə o çamadanı divanxanaya təhvil verir. Nəhayət məhkəmə keçirilir. Oğru qəhrəman bəraət qazanır. Pul sahibi tacir Məhəmmədn xahişi ilə tapılan pulun iyirmi faizi, yəni on dörd min dörd yüz manatı rəsmi yolla Məşədi Əsgərə verilir. Bununla da sujet zirvə nöqtəsinə (kulminasiyaya) çatır.

Bundan sonra hekayədə qəhrəmanın varlı, sahibkar həyatı qısaca şəkildə təsvir olunur. Böyük məbləğdə sərvət sahibi olan Məşədi Əsgər gəmi şirkəti açır və sərvətini daha da artırır. Öz keçmiş iş yoldaşlarını şirkətində işə götürür. Mərhəmətli bir sahibkar olur.

Beləliklə, baş qəhrəmanın az qala bütün ömür yolunun əsas mənzərəsi göz önündədir. Bir ömür yolu üç mərhələyə ayrılır. Sənətkar eyni şəxsiyyətdə üç xarakteri, üç insanı qovuşdurur: 1. Muzdur, yoxsul Məşədi Əsgər; 2. Oğru cinayətkar Məşədi Əsgər; 3. Gəmi şirkətinin sahibi varlı və humanist Məşədi Əsgər. Birinci mərhələdən – məzlumluqdan, maddi səfalətdən üçüncü mərhələyə - imkanlı sayılıb - seçilən, hörmətli bir zat olmaq mərhələsinə keçidi təmin edən marifçiliyin və Tolstoyçuluğun qovuşduğundan ibarət mənəvi - əxlaqi təmizlənmə, Allah qarşısında öz günahını dərk etmə və ondan tövbədir. Maraqlıdır ki, Məşədi Əsgər rəsmən dövlət məmurlarından, silisçidən, “prikul”dan, pristavdan fiziki mənada nə qədər qorxsada, onu mənən saflaşdıran, onun daxili aləmində özgə bir nur işıqlandıran məhz ilahi qanunlar və buyruqlardır. Deməli, maarifçiliyin və “tolstoyçuluğ”un ideya-estetik tezislərinə görə insan şərdən, pis əməldən, əyri yoldan çəkirdən nəzarətçi onun daxilində olmalıdır. Cəmiyyətin, dövlətin qanunları nə qədər ideal olsa da, insan xislətini bütünlükdə şərdən xilas etməyə yetərli deyil, naqis və qeyri-kamildir.

Məşədi Əsgər bədii qəhrəman olsa da, onun yaşadığı zaman XIX-XX yüzilliklərin hüdudları, məkan sənaye Bakısı, mühüt iş burjua – kapitalist cəmiyyətidir. Məşədi Əsgər daxili mənada Allahla, zahirilə anlamda iş burjua – kapitalist mühitinin istismarı, eybəcərlikləri, insanın haqq və hüququnu pozan, şəxsiyyəti əzən, üzən qanunları ilə üz – üzədir. əslində qırx yaşına qədər halal, öz əməyi hesabına yaşayan qəhrəmanı indi cinayətə, haqq yoldan çıxmağa

sövk edən sosial – iqtisadi və siyasi mühit, onun qeyri-humanist qanunlarıdır. Hacı Ağarəsul kimi burjua əxlaqına malik sahibkarları da bu mühit yetişdirmişdir. Sosial mühit bütünlüklə kəsafətlə doludur, ya gücsüzü əzir, ya da onu cinayətə təhrik edir. Beləliklə, yazışı Məşədi Əsgəri ictimai-iqtisadi mühitin istismara, zülmə məruz qalan minlərlə fərdlərindən biri kimi təsvir edir. Amma bu fərd ilahi xof və sevgi ilə yaşadığından müvəqqəti olaraq düz yoldan çıxsa da, yenidən düz yola qaydır. Deməli, maarifçiliy ideya-estetik qayəsinə uyğun olaraq “zəka səltənəti” yaratmağın bir yolu da hər kəsin öz daxili aləmində ilahi nəzarətçi yarada bilməsindədir.

“Allah xofu” psixoloji hekayədir. Müəllif əsərdə qəhrəmanın daxili hislərini, keçirdiyi istirabı, qorxu xofunu psixoloji cəhətdən çox ustalıqla təsvir edir. Çamadanı oğurladıqdan sonra daxili böhran, sarsıntı və tərəddün keçirən Məşədi Əsgərin daxili nitqini ədib bu cür tədim edir. “Xudavəndə, bu nə qələt idi mən elədim, bu nə zülm idi ki, məndə baş verdi!” Mənim qolum sındı, əlbətdə günahım var imiş ki, sındı, yoxsa nahaq yerə Allah adam qolunu sındırmaz... İndi yenə mən bu günahı eləyirəm, Allah mənim qıçımı çolaq edər, gözümü kor edər. “Allah, sən mənim təqsirlərimdən keç, çamadan sahibini mənə yetir ki, əmanətin qaytarıb halallıq alım, yoxsa məlun şeytan məni aldadıb cəhənnəm oduna yandıracaqır... Əstəğfürullah, tövbə, Allahın lənətinə gəlsin seytan!” (8, 109).

S.M.Qənizadənin maarifçilik missiyası bədii qəhrəmanın təhsilə, məktəbə, maarifə münasibətində də özünü büruzə verir. Məşədi Əsgər varlanıb sahibkar olduqdan sonra hər iki oğlunu gimnaziyaya qoyur. İstəyir ki, oğlanları da oxuyub Sədrəddin bəy kimi “obrazovanni” olsunlar. Övladlarına yaxşı oxumağın təhsil aldığından onlara axşamlar türk ədəbiyyatı oxutdurur ki. Öz milli ədəbiyyatlarını, ana dillərini bilib milli hissdən məhrum qalmasınlar.

Ədibin maarifçilik ideali Sədrəddin bəy obrazının həyata baxış və cəhalətdən qurtuluş fəlsəfəsində özünün daha dolğun ifadəsini tapmışdır. Bu obrazın timsalında müəllif vətənpərvər, humanist bir məmur və ziyalı obrazı yaradır. Müstəntiq Sədrəddin bəy öz xalqını sevən, vətən övladlarının taleyini düşünən, mümkün qədər onlara kömək etməyə çalışan millətsevər bir məmurdur. Məcburiyyət üzündən oğurluq edib bunun peşmançılığını çəkən Məşədi Əsgərə dərhal yardım əli uzadır. Onu vəziyyətdən çıxarmağ çalışır. Hətta ailəsinin maddi sıxıntısını, ehtiyacını bilib ona öz cibindən on manat pul da verir. Onun qənaətinə görə cinayətin cəhalətin tənəzzülün, bir sözlə, hər cür naqisliyin səbəbi insanların həqiqi şəriət və maarif yolundan uzaq düşməsidir. İnsanlığın şərdən qurtuluş yolu şəriətə və elmə bağlıdır. Sədrəddin bəy bu barədə öz fəlsəfəsini belə izah edir: “Əgər insanlar Allah qoyduğu şəriətlə zindəganlıq etsələr, əlbət ki, dünyada hərgiz oğurluq ola bilməz, çünki heç kəs oğurluqda olan murdar qəbahəti boynuna götürməz... Amma çifayda! Elm və şəriət hala o dərəcədə inkişaf tapmayıbdır ki, hamı insanlar insanlıq şərəfin anlayıb, vicdan isməti saxlaya bilsinlər” (5, 121).

S.M. Qənizadə elm və maarif nuru yaymaq, bu nurla cəmiyyəti işıqlandırmaq yolu ilə “zəka səltənətini”. Azad, nöqsanlardan xali, hürr bir cəmiyyət yaratmağın mümkün olduğuna inamını Sədrəddin bəyin dili ilə ifadə edir: “Amma bir vaxt olar ki, maarif məşəlinin işığı aləmi basar; ölkələrdə. Şəhərlərdə, qəsəbələrdə, kəndlərdə, obalarda məktəblər bina olunar, qiraətxanalar açılıar, əsl ürf tiryəki insanların təbiətinə yerləşib vicdanlarına sirayət edər... Onda əl “kəsmək” məsələsi o mənada istemal olur ki, hər kəsin başı üstündə öz vicdanı qılınc olub dayandıqda əlləri hərgiz oğurluğa uazana bilməz...” (5, 122).

Göründüyü kimi, bu maarifçiliklə “tolstoyçuluğ”un sintezindən ibarət bir düşüncə və əxlaq kodeksidir.

Hekayədəki Hacı Ağarəsul əsl burjua tipidir. Bütün insani hislərini şəxsi mənfəətpərəstliyin burulğanında itirmiş bu adam üçün müqəddəs bir şey yoxdur. Onu nə insan, nə insanlıq düşündürür. Hər şeydə qazanc, şəxsi gəlir axtarır. İyirmi səkkiz il ona sədaqətlə

xidmət etmiş muzdur Məşədi Əsgərin bu qədər xidməti onu mraqlandırmır. Sınıqqol fəhlənin qolu bir neçə həftəyə sağala bilər və o, yenidən işinə qayıda bilər. Ancaq bu bir neçə həftə gəmi sahibi Hacı Ağarəsul üçün cüzi də olsa, maddi itki deməkdir. Ona görə də kapitalist sahibkar bu kiçik itkini də güzəştə getmək istəmir. Məşədi Əsgərin nə iyirmi səkkiz illik xidməti nə məzlumluğu, nə ailə səfələri nə də ismani əzabı onu düşündürmür. Bu iki şəxs – mənfi tiplə zavallı muzdurun görüşündə yazıçı zaim-məzlum münasibətlərinin son dərəcə təsirli bir səhnəsini yradır. Hacı Ağarəsulun sınıqqol fəhləyə dediyi aşağıdakı sözlər onun əxlaqını, mənəviyyatını, daxili aləmini, həyata və insanlığa baxışını, amal və məsləkini, qabalığını bütün təfərrüatı ilə açıb ortalığa qoyur: “Axır, a bədbəxt oğlu bədbəxt, nə üçün iş görəndə ayağının altına yaxşı baxmayırsan ki, belə olur? Kor deyilsən, Allah sənə göz verib, ay heyvan! İndi qolunu boynundan asıb mənim üstümə gəlmisən, de görüm tay qol ilə sən nə iş görəcəksən ki, mənim barjım ondan yarısın?..” (5, 103).

Beləliklə Hacı Ağarəsul Məşədi Əsgəri işdən qovur və bu Allah adamını, carəsiz, halal bəndəni məcburi cinayət meydanına göndərir. Çünki, onun daxilində nə Allah qorxusu vardır, nə də insanlıqdan bir zərrə əsər qalmamışdır. Həm şəriətdən, həm də elm və mərifətdən uzaq düşmüşdür.

Sağlam dünyagörüşə malik olan gənc nəslə tərbiyə etmək fikri həm bədii yaradıcılığında, həm də elmi metodik əsərlərində öz əksini tapmışdır. Ədibin fikrincə o əsərlər yaşamağa qadirdir ki, həyatı bəzək düzəksiz - təhrif olunmadan əks edir. Müəllifi parlaq istedad, dərin bilik və rəvan sənətkarlıq təbinə malikdir.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov A. II cild Bakı 2002.
2. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı müntəxəbatı (XIX-XX əsrlər). Məmmədov X. Bəktəşi İ. XX əsr Uşaq mətbuatında ədəbiyyat. Bakı: ADU 1995.
3. Əhmədov C. Uşaq və zaman. Bakı. Yazıçı 1986.
4. Hacıyev A. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı. ADPU, 1984.
5. Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərlər. Bakı. Azər nəşr. 1965.
6. Mir Cəlal Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı. 1974.
7. Məmmədov A. Azərbaycan hekayəsi. Bakı. Yazıçı. 1984.
8. Məmmədov X. Sultan Məcid Qənizadə. Bakı. 1983.
9. Məmmədova Ş. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı. ADPU 2019.
10. Məmmədov X. XIX əsr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı. ADPU, 2006.
11. Rəsulzadə M.Ə. Allah xofu. “Açıq söz” qəzeti. Bakı. 1916, 7 sentyabr.

AÇAR SÖZLƏR: Pedaqoji, maarifçilik, klassik, nəsr, hekayə, gənc nəsil, burjua, kapitalist, poema

XÜLASƏ

Azərbaycan ədəbiyyatının maarifçi - realist nəsr

Yarım əsirlik ədəbi, pedaqoji və ictimai fəaliyyəti ilə Azərbaycan realist maarifpərvər ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi sayılan Sultan Məcid Qənizadə uşaq ədəbiyyatımızın inkişafında da misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycan maarifinin tərəqqisi yolunda böyük xidmətləri olan S.M. Qənizadə bütün xalqın, o cümlədən, uşaqların bədii ədəbiyyat vasitəsilə tərbiyə olunmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir.

Sultan Məcid Qənizadənin qələmə aldığı uşaq ədəbiyyatı mövzusu əsasən iki istiqamətdə nəzərdiyyətli cəlb edir: orijinal və realist bədii əsərlər, bir də tərcümələr. Hələ 1893-cü ildə sənətkar xalq nağılıının sujeti əsasında “Tülkü və Çaq-çaq bəy” adlı bir mənşum yumoristik poemasını yazıb və məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirir. “Allah xofu” (1906, №11,18), “Qurban bayramı”(1907, №1-4) kimi klassik hekayələrini “Dəbistan”da, “Körpə uşaqlar tərbiyəsi” (1906, №3) adlı fiziki tərbiyəyə dair elmi – kütləvi məqaləsini isə “Rəhbər” də nəşr etdirir. “Allah xofu” 1916-cı ildə, “Qurban bayramı” isə 1916 və 1919- cu illərdə ayrıca kitabça halında da işıq üzü görmüşdür.

Sultan Məcid Qənizadə 1893-cü ildə “Tülkü və Çaq-çaqbəy” mənşum yumoristik hekayəsini yazıb və məzmununa uyğun gələn beş şəkillə birlikdə Bakı Quberniya idarəsinin mətbəəsində kitab halında nəşr etdirmişdir. X.Məmmədov yazır ki, “Tülkü və Çaq-çaqbəy” mənşum hekayəsinin əsasında “Tülkü və Armudanbəy” nağılı durur. Lakin ədib xalq nağılıını eynilə deyil, üzərində bir sıra yaradıcılıq əməliyyatı aparıb pedaqoji görüşlərinə və estetik prinsiplərinə uğunlaşdırdıqdan sonra nəzmə çəkmişdir.

“Allah xofu” psixoloji hekayədir. Müəllif əsərdə qəhrəmanın daxili hislərini, keçirdiyi istirabı, qorxu xofunu psixoloji cəhətdən çox ustalıqla təsvir edir.

“Allah xofu” hekayəsindən sonra Sultan Məcid Qənizadə kiçik oxucular üçün 1907 ci ildə “Qurban bayramı” hekayəsini qələmə alır və “Dəbistan” məcmuəsində nəşr etdirir. “Şeyda” imzası ilə nəşr edilən bu hekayənin bütöv şəkildə adı “Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət ”dır. Sənətkar oxucuların xahişi ilə 1916 və 1919-cu illərdə əsəri ayrıca kitabça halında nəşr etdirərkən məndə xırda dəyişikliklər etmişdi. Sənətkarın etdiyi bu dəyişikliklər cümlə və sözlərə aiddir. Əsas süjet, epizodlar, bir sözlə, bədii mətnin əsas sistemi, məzmun və ideya öz yerində qalmışdır. “Qurban bayramı” yüksək sənətkarlıq səviyyəsinə malik bir hekayədir. Hər şeydən əvvəl əsər “maraqlı kompozisiya üsullarına malikdir. Bunlardan üçü hekayədə özünü daha qabarıq surətdə nəzərə çapdırır: təsvir-təhkiyə, alleqoriya və dialoq.

“Allah xofu” psixoloji hekayədir. Müəllif əsərdə qəhrəmanın daxili hislərini, keçirdiyi istirabı, qorxu xofunu psixoloji cəhətdən çox ustalıqla təsvir edir.

“Məqalədə Sultan Məcid Qənizadənin “Tülkü və Çaq-çaqbəy, “Allah xofu” “Qurban bayramı” əsərləri elmi tədqiqata cəlb olunaraq sənətkarlıq baxımından təhlil edilmiş müxtəlif tədqiqatçıların əsərlərlə bağlı dəyərli fikirlərindən sitatlar verilmiş, klassik nəsrin dəyərli nümunələrindən biri kimi dəyərləndirilmişdir.

Key words: Pedagogical, enlightenment, classical, prose, story, young generation, bourgeois, capitalist, poem

Summary

Enlightenment-realist prose of Azerbaijani literature

Sultan Majid Ganizadeh, who is considered a prominent representative of the realist enlightenment literature of Azerbaijan has rendered unparalleled services in the development of our children's literature with his half-century literary, pedagogical and public activity.

Sultan Majid Ganizadeh, who made great contributions to the development of education in Azerbaijan, paid special attention to the education of the whole nation, including children.

The topic of children's literature written by S.M. Ganizadeh attracts attention in two main ways: original, realistic works of art and translations. In 1893, the writer wrote a verse humorous poem "Fox and Chag-Chag bey" based on the subject of a folk tale and published it in the printing house of Baku provincial administration with five pictures corresponding to its content. He publishes his classic stories as "Fear of God" (1906, №11,18), "Feast of Sacrifice" (1907, №1-4) in "Debistan", "Education of infants" (1906, №3). - in "Rahbar". "Allah khopu" ("Fear of God") was published in 1916, and "Gurban bayrami" ("Feast of Sacrifice") in 1916 and 1919 in a separate booklet.

In 1893,

Sultan Majid Ganizadeh wrote the verse humorous story "Fox and Chag-Chagbey" and published it in book form in the printing house of the Baku Provincial Office, together with five pictures corresponding to its content. Kh.Mammadov writes that the fairy tale "Fox and Armudanbey" is the basis of the verse story "Fox and Chag-Chagbey". But, the writer did not do the same folk tale, carried out a number of creative operations on it, and then composed a poem to his pedagogical views and aesthetic principles.

"Fear of God" is a psychological story. In the work, the author skillfully describes the inner feelings of the protagonist, his suffering and fear from a psychological point of view. After the story of "Fear of God,"

Sultan Majid Ganizadeh wrote the story "Feast of Sacrifice" for young readers in 1907 and published it in "Debistan" magazine. The whole title of this story, published under the signature of "Sheyda", is "Feast of Sacrifice" or ten days of math". At the request of readers, the writer made minor changes to the text, when he published his work in a separate booklet in 1916 and 1919. These changes made by the writer apply to sentences and words. The main plot, episodes, in short, the main system, content and idea of the literary text remained in place. "Feast of Sacrifice" is a story with a high level of craftsmanship. First of all, the work has "interesting compositional methods. Three of them stand out in the story: description, allegory and dialogue.

The article analyzes

Sultan Majid Ganizadeh's "Fox and Chag-Chagbey", "Fear of God" and "Feast of Sacrifice" works from the point of view of art, quotes valuable opinions of various researchers on the works, and evaluates them as one of the valuable examples of classical prose.

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” ADLARININ ŞUMER-TÜRK PARALELLƏRİ

YEGANƏ QÜRBƏT QIZI QƏHRƏMANOVA

ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili kafedrasının dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

TEZİS

Açar sözlər: şumer, Dədə qorqud, toponim, etnonim

Özet. Azərbaycan dilinin, eləcə də xalqımızın tarixi keçmişinin araşdırılmasında misilsiz rol oynayan mənbələrdən birincisi “Kitabi-Dədə Qorqud”dur. Dastanın tədqiqi istiqamətində indiyə qədər çoxsaylı araşdırmalar aparılsa da, bu zəngin sənət abidəsinin açılmamış sirləri hələ də qalmaqdadır. “Kitabi-Dədə Qorqud” elə zəngin və danılmaz mənbədir ki, onun istənilən istiqamətdə araşdırılması ən qədim türk dövrlərinə aid tarixi, etnoqrafik, dil faktlarının düzgün üzə çıxarılmasına kömək edir. Son araşdırmalar göstərir ki, dastanda qədim türk düşüncə və həyat tərzini indiyə qədər deyildiyi kimi, yalnız eramızın əvvəlləri ilə bağlı deyil, eramızdan çox-çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Bu baxımdan eposda qədim türk təfəkkür tərzini ilə şumer düşüncə tərzini qarşılaşdırırlar bu ikisi arasında çox mühüm bağlılıq aşkar etmiş və bu bağlılığın sadəcə bir təsadüf olmadığını, kök bağlılığı, qohumluq əlaqəsi kimi izah etmişlər. Sözsüz ki, belə bir məntiqi nəticə türk tarixinin ən qədim dövrlərinə işıq salmaq imkanı verir. Bu mənada dastanın dilində rast gəlinən adların, o cümlədən şəxs adlarının şumer dili ilə əlaqəsini araşdırmaq olduqca maraqlı nəticələrin əldə olunmasına imkan yaradır. Başqa sözlə desək, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanın ad sisteminin araşdırılması bütövlükdə türk ad sisteminin qədim tarixinin üzə çıxarılması, bu sistemin hansı ənənələr əsasında meydana gəlməsinin aşkarlanması baxımından aktualıq kəsb edir. Təkcə Arif Acalov tərəfindən latış dilində çap olunan “Mənim ulu Atam və Kitabım” əsərində 100 adda toponim, etnonim, şəxs adları, dini ifadələr, mifik obrazların, eləcə də söz və ifadələrin izahı verilmişdir ki, bu izahlar eposun məzmununu, tarixi, obrazlar aləmi barədə daha dəqiq məlumatlar əldə edilməsinə imkan yaradır. İ.Şixiyevanın statistik hesablamalarına görə, “Dədə Qorqud”da işlənən 77 şəxs adından 50-si türk, 24-ü ərəb, 2-si fars mənşəlidir. Bu baxımdan Ə.Dəmirçizadədən başlayaraq dil tarixi sahəsində çalışan alimlərimizin, o cümlədən T.Hacıyev, Q.Kazımov, E.Əlibəyzadə və neçə-neçə digər tədqiqatçı-alimlərimizin araşdırmaları xüsusi maraq doğurur. O.Ş.Gökyaydan başlayaraq tədqiqatçıların oğuzların Azərbaycanda və Şərqi Anadoluda yaşaması, bu ərazilərin ən qədim sakinləri olmaları haqda fikirləri diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçı yazır ki, “Rivayətlərə görə, efsanevi Oğuz zamanında Azərbaycana gelip yerləşən Oğuzların yaylaqları Tebrizin güneyindəki Ulan yaylaqlarını, Ala Taq yaylaqlarını və Şaraban dağlarında

isimleri de Arran ve Muqan obaları olmak üzere yerleşmiş imişler. Lakin şu oğuzlar da Azərbaycanda mevcut olan en eski oğuzlar degildir”.

Deməli, dastanı yaradan oğuzların tarixi kökləri daha qədimə gedir, bunlar bir çoxlarının iddia etdiyi kimi səlcuq oğuzları deyildir.

Giriş. Azərbaycan dilinin, eləcə də xalqımızın tarixi keçmişinin araşdırılmasında misilsiz rol oynayan mənbələrdən birincisi “Kitabi-Dədə Qorqud”dur. Dastanın tədqiqi istiqamətində indiyə qədər çoxsaylı araşdırmalar aparılsa da, bu zəngin sənət abidəsinin açılmamış sirləri hələ də qalmaqdadır. Bu baxımdan dastanın dilindəki onomastik vahidlərin tədqiqi xüsusi rola malikdir. Həmin vahidləri araşdırılması dastanın yaranma mühiti, tarixi, eləcə də dili barədə bir çox mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirməkdə köməyimizə gəlir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı elə zəngin və danılmaz mənbədir ki, onun istənilən istiqamətdə araşdırılması ən qədim türk dövrlərinə aid tarixi, etnoqrafik, dil faktlarının düzgün araşdırılmasına kömək edir. Bu baxımdan dastanın dil faktlarının tədqiqinin xüsusi rolu vardır. Son araşdırmalar göstərir ki, dastanda qədim türk düşüncə və həyat tərzini indiyə qədər deyildiyi kimi, yalnız eramızın əvvəlləri ilə bağlı deyil, eramızdan çox-çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Bu baxımdan eposda qədim türk təfəkkür tərzini ilə şumer düşüncə tərzini qarşılaşdırırlar bu ikisi arasında çox mühüm bağlılıq aşkar etmiş və bu bağlılığın sadəcə bir təsadüf olmadığını, kök bağlılığı, qohumluq əlaqəsi kimi izah etmişlər. Sözsüz ki, belə bir məntiqi nəticə türk tarixinin ən qədim dövrlərinə işıq salmaq imkanı verir. Bu mənada dastanın dilində rast gəlinən adların şumer dili ilə əlaqəsini araşdırmaq olduqca maraqlı məticələrin əldə olunmasına imkan yaradır.

Deməli, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanın ad sisteminin araşdırılması bütövlükdə türk ad sisteminin qədim tarixinin üzə çıxarılması, bu sistemin hansı əhəmiyyətli əsasında meydana çıxmasının aşkarlanması baxımından aktuallıq kəsb edir.

Araşdırma. Təkcə Arif Acalov tərəfindən latış dilində çap olunan “Mənim ulu Atam və Kitabım” əsərində 100 adda toponim, etnonim, şəxs adları, dini ifadələr, mifik obrazların, eləcə də söz və ifadələrin izahı verilmişdir ki, bu izahlar eposun məzmununu, tarixi, obrazlar aləmi barədə daha dəqiq məlumatlar əldə edilməsinə imkan yaradır. İ.Şıxıyevanın statistik hesablamalarına görə, “Dədə Qorqud”da işlənən 77 şəxs adından 50-si türk, 24-ü ərəb, 2-si fars mənşəlidir. (8, s. 111). Bu baxımdan Ə.Dəmirçizadədən başlayaraq dil tarixi sahəsində çalışan alimlərimizin, o cümlədən T.Hacıyev, Q.Kazımov, E.Əlibəyzadə və neçə-neçə digər tədqiqatçı-alimlərimizin araşdırmaları xüsusi maraq doğurur. O.Ş.Gökaydan başlayaraq tədqiqatçıların oğuzların Azərbaycanda və Şərqi Anadoluda yaşaması, bu ərazilərin ən qədim sakinləri olmaları haqda fikirləri diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçı yazır ki, “Rivayətlərə görə,

efsanevi Oğuz zamanında Azərbaycana gelip yerleşen Oğuzların yaylakları Tebrizin güneyindeki Ulan yaylaklarını, Ala Taq yaylaklarını ve Şaraban dağlarında isimleri de Arran ve Muqan obaları olmak üzere yerleşmiş imişler. Lakin şu oğuzlar da Azərbaycanda mevcut olan en eski oğuzlar degildir”.

Nəticə. Deməli, dastanı yaradan oğuzların tarixi kökləri daha qədimə gedir, bunlar bir çoxlarının iddia etdiyi kimi səlcuq oğuzları deyildir.

Tədqiqatçıların haqlı olaraq göstərdiyi kimi, “Dədə Qorqud” kitabında şaman, ozan, aşiq təfəkkürünün ortaqlığı aydın nəzərə çarpır: mifoloji şüur ifadə edən sakral söz, eposa xas həqiqi söz və dastana uyğun bədii söz vəhdət yaradır. Nəticə etibarilə, qüdsi, tarixi, estetik məzmun çulğalaşır (3, s. 60-72) Bu baxımdan dastanın yaranma tarixi əksər tədqiqatçılar tərəfindən VI-VII əsrlərə aid edilsə də, bəzi boyların eramızdan əvvəlki dövrlərə aid olması, protoazərbaycan təfəkkür tərzini və dilini əks etdirməsi haqqında fikirlər də mövcuddur. Bu tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılmasında dastanın dilində işlənən onomastik vahidlərin rolu böyükdür. Burada “Dədə Qorqud”un şumer dastanları ilə səsləşən məqamlarına diqqəti cəlb etmək yerinə düşür. Q.Kazımov göstərir ki, “şumerlərin yaratdığı doqquz eposun çoxu qədim Azərbaycan dövləti olan Aratta ilə bağlıdır” (5, s.76). E.Əlibəyzadəyə görə, “Bilqamis”dastanının adı sonrakı türk dastanlarının bir sıra qəhrəmanlarının adı ilə eyni quruluşludur. Dastanın əsas qəhrəmanının adı müxtəlif variantlarda qeyd olunur: Bilqamis/Bilgəmis/Bilqamis/ Bilqameş və ya Gilqamis/Gilqameş. Bu adla qədim türk qəhrəmanlarının adları-Alpamis/Alpamış (özbəklərdə), buğrancı oğlu İlalmış/İlalmış, Tərsuzamış/Tərsuzamış “Dədə Qorqud kitab”ında) adları arasında oxşarlıq və ahəngdar səslənmə təsadüfi olmayıb, bu qəhrəmanların bir mənəvi telə bağlılığına, “qardaşlığına”, bir ana kökdən çıxdığına, bir qaynaqdan gəldiyinə şahidlik edir” (2, s.78) Ə.F.Qorqud Şumer-Azərbaycan dilindən sami, Hind-Avropa və Qafqaz dillərinin bəhrələndiyini, həmin dillərin şumer-Azərbaycan dilinin hesabına zənginləşdiyi dünya alimlərinin çoxu tərəfindən etiraf və təsdiq edilmişdir”(4, s.12). Şumer, “Dədə Qorqud” və müasir Azərbaycan dili arasında eyni sözlərin müqayisəsini aparan müəllif bir sıra onomastik vahidləri də təqdim etmişdir. Onlardan bir neçəsinə diqqət yetirək:

Şumer dili	“Dədə Qorqud” dili
Bur u /Burulan/	Bur-ulan /Burlaxatun/
Diriq /diri olmaq/	Diri /Dirsə xan/
Aratta /ölkə adı/	Arat /sulu yer/
Tar-ı /Tanrı/	Tanrı
Tenqri /Tanrı/	Tanqırı

Qor /kor/ odun, qara kömür	Qor /od/ Qorqud
Qud /qüvvət/	Qud /Qorqud/
Maqan /maqçı, odçu, şaman/	Maqan /şaman-qaman/ və s. (4, s.12-13)

Göründüyü kimi, Şumer və “Dədə Qorqud” paralelləri bir-birinə tamamilə uyğundur və bu hal adi bir təsadüf deyil, eyni kökən, eyni başlanğıcın göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ana kitabələr. Tərtib edəni Əlibəyzadə E. Bakı, 1996
2. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi. Bakı, “Gənclik”, 1998
3. Hacılı A. “Dədə Qorqud kitabı”: epik təfəkkür və tarix // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2, Bakı, 2002.
4. Qorqud Fərzəli Ə. Dədə Qorqud sözü. Bakı, Maarif, 1999
5. Kazımov Q. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı, Təhsil, 2003
6. Sayılov Q. Folklor və islam: Nəzəri-epik kontekst. Bakı, Elm və təhsil, 2018
7. Süleymanov O. Azya. Bakı, Şərq-Qərb, 2007
8. Şıxıyeva İ. “Kitabi-Dədə Qorqud”da şəxs adlarının linqvostatistik xüsusiyyətləri. “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı problemləri”. Bakı, 1993

“Kitabi-Dədə Qorqud” adlarının şumer-türk paralelləri

XÜLASƏ

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı qədim türk-oğuz tarixinin öyrənilməsi baxımından ən dəyərli mənbələrdən biridir. Dastanda eramızdan əvvəlki dövrlərdə qədim türk düşüncəsini əks etdirən və günümüzdə qədər gəlib çıxan kifayət qədər maraqlı məqamlar vardır. Dastandakı adların etimoloji cəhətdən araşdırılması göstərir ki, epos ən qədim türk dövrü ilə, o cümlədən şumerlərlə əlaqəlidir. Dastandakı adların böyük hissəsinin qədim türk yazılı abidələri, eləcə də qədim türk ad sistemi ilə bağlılığı burada olan onomastik vahidlərin araşdırılmasına maraq yaradır.

РЕЗИЮМЕ

Шумеро-турецкие параллели имен "Китаби-Дада Горгуд"
Эпос «Китаби-Дада Горгуд» - один из ценнейших источников с точки зрения изучения древнетюрко-огузской истории. В саге много интересных моментов, которые отражают

древнетюркскую мысль до нашей эры и сохранились до наших дней. Этимологическое изучение имен в саге показывает, что эпос связан с древнейшим тюркским периодом, в том числе с шумерами. Связь большинства имен в саге с древнетюркскими письменными памятниками, а также с древнетюркской системой имен представляет здесь интерес для изучения ономастических единиц.

Ключевые слова: Коркут, epos, шумерский язык, древнетюркский язык, огузской истории

SUMMARY

Sumerian-Turkish parallels of the names "Kitabi-Dada Gorgud"

The epos "Kitabi-Dada Gorgud" is one of the most valuable sources in terms of studying the ancient Turkic-Oghuz history. There are many interesting points in the saga that reflect the ancient Turkic thought in BC and have survived to the present day. An etymological study of the names in the saga shows that the epic is associated with the most ancient Turkic period, including the Sumerians. Ancient Turkish written monuments of most of the names in the saga, as well as their connection with the ancient Turkic name system, are of interest for the study of onomastic units here.

Key words: Коркут, epos, Sumerian language, ancient Turkic language, Oghuz history

GEORGE ELIOTUN ƏSƏRLƏRİNDƏ QADIN ÖZÜNÜDƏRK MƏSƏLƏLƏRİ

Vusala Aghabayli

Associate-professor, Ph.d. in Philology

Azerbaijan University of Languages

National Museum of Azerbaijan literature named after Nizami Ganjavi

<https://orcid.org/0000-0003-1560-028X>

WOMAN SELF-CONSCIOUSNESS IN GEORGE ELIOT'S NOVELS

ABSTRACT

The Victorian era in English literature always attracted the interest of researchers, and especially feminists. Because issues such as “woman”, “the role of women in family”, “male-female relations”, which formed the main theme of the literature of this period (1837-1901), gave impetus to the development of feminist canon in the next stages. However, inequalities between men and women remained the same, the Victorian era was a period of dramatic change that carried Britain to the highest level of development. Unlike many other European countries, it took a relatively long time for women in the UK to get women's rights.

Gradually, however, “a new woman” emerged in British society. Through literature, women were able to re-examine their marital relationships and share their thoughts and ideas about life and women. Thus, perhaps the most important issue, for the first time in history, literature gave women a chance to express themselves independently, and a completely new perspective emerged in the world - the perspective of women.

Victorian writers - Emily Bronte, Charlotte Bronte, Thomas Hardy, George Eliot, Elizabeth Gaskell tried to create the image of a “new woman”, to present the image of a woman as the leading hero, to criticize gender inequality.

G. Eliot depicted the nuances in which society had differentiated a girl and a boy since their childhood. Although the female characters that she created were intelligent, dynamic, emotional, and talented, the writer did give any opportunity for them to develop and prove their qualities. In Eliot's plays, as in other Victorian writers, women's happiness is associated with marriage. There are two kinds of endings - marriage or death. That is, Eliot did not offer an alternative to the talented, extraordinary female characters that she created. For a woman of the time, free life, independent work, and personal development remained as an unnecessary case, and sometimes, even, considered to be wrong. But at the same time, the women described by Eliot were in a struggle between their social responsibility and personal happiness. Of course, the presentation of such conflicting views in the literature served to the formation of women's self-awareness.

Key words: gender, Victorian literature, women, gender relations, a novel, female

XÜLASƏ

İngilis ədəbiyyatında Viktoriya dövrü daim tədqiqatçıların və xüsusilə də, feministlərin marağını cəlb edir. Çünki bu dövr ədəbiyyatının (1837-1901) əsas mövzusunun təşkil edən “qadın”, “ailədə qadının rolu”, “kişi və qadın münasibətləri” kimi məsələlər növbəti mərhələlərdə feminist kanonun inkişafına təkan verdi. Viktoriya dövrü İngiltərəni dünya dövləti olaraq ən yüksək inkişaf pilləsinə gətirən dramatik bir dəyişiklik dövrü idi. Ancaq qadın və kişi arasındakı bərabərsizliklər, yenə də, həmişə olduğu kimi qalırdı. İngiltərədəki qadınların, cəmiyyəti qadın haqlarına inandırması bir çox digər Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, nisbətən daha uzun vaxt apardı.

Ancaq yavaş-yavaş Britaniya cəmiyyətində “yeni bir qadın” özünüdərk formalaşdı. Ədəbiyyat vasitəsi ilə qadınlar ər-arvad münasibətlərini yenidən gözdən keçirdilər və həyat, qadın haqqında öz düşüncələrini, fikirlərini bir-birlərinə çatdırma, təcrübə mübadiləsi edə bildilər. Bununla da, bəlkə də ən əsas məsələ olaraq, ədəbiyyat tarixdə ilk dəfə qadınlara müstəqil şəkildə özlərini ifadə etmək üçün bir yol verildi, artıq dünyaya tamamilə yeni bir perspektiv ortaya çıxdı – qadın perspektivi.

Viktoriya ədəbiyyatı dövrünün yazıçıları – Emily Bronte, Charlotte Bronte, Tomas Hardy, George Eliot, Elizabeth Gaskell “yeni qadın” obrazı yaratmağa, qadın obrazını əsas və aparıcı qəhrəman kimi təqdim etməyə, gender bərabərsizliyini tənqid etməyə çalışırdı.

G. Eliot hələ uşaqlıqdan qız və oğlan arasındakı cəmiyyətin fərqləndiyi nüansları təsvir edirdi. Onun yaratdığı qadın obrazları ağıllı, dinamik, emosional və istedadlı olmalarına baxmayaraq, yazıçı onların bu keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək və özlərini sübut etmək üçün onlara fərqli mühit və ya iş şəraiti yaratmır. Digər Viktoriya dövrü yazıçılarının əsərləri kimi Eliotun əsərlərində də qadın xoşbəxtliyi evliliklə bağlıdır, bunun əksi isə ölümdür. İki cür sonluq var – evlilik və ya ölüm. Yəni, Eliot yaratdığı istedadlı, fərqli qadın obrazlarına alternativ seçim təqdim etmir. Dövrün qadını üçün sərbəst həyat, müstəqil iş və fərdi inkişaf ehtiyac duyulmayan və əksər hallarda, hətta, qəbahət hesab olunan situasiya olaraq qalır. Lakin bunlarla yanaşı, Eliotun təsvir etdiyi qadınlar cəmiyyət qarşısında öhtəliyi və şəxsi xoşbəxtliyi arasında mübarizədədir. Təbii ki, bu cür ziddiyyətli fikirlərin ədəbiyyatda təqdimatı qadının özünüdərk məsələsinin formalaşmasına xidmət edir.

Açar sözlər: gender, Viktoriya ədəbiyyatı, qadın, gender münasibətləri, əsər

Giriş

Viktoriya dövrü ədəbiyyatında “qadın” mövzusu ədəbi prosesin ən hakim mövzularından biri idi. Bu dövr yazıçılarının əsərlərində ingilis həyatının sinfi strukturlarında dəyişikliklər və dinin cəmiyyətdəki rolu kimi əhəmiyyətli elmi, iqtisadi və texnoloji irəliləyişlər, cəmiyyətin və ingilis həyatının əksər hissələrində baş verən dəyişikliklər əks etdirilir. Romantik dövr əsərləri mücərrəd ifadəli idisə, Viktoriya dövründə esseistlər, şairlər və roman yazıçıları aşağı təbəqənin vəziyyəti barədə tənqidlər daxil olmaqla günün həqiqətlərini əks etdirən əsərlər yazıb, cəmiyyətin – qadın və uşaq problemini şərh edən mövzuları gündəmə gətirməyə başladılar. Ədəbi prosesdə qadın mövzusunun bədii təfsirinin, bir qadının

şəxsiyyətinin bədii konsepsiyasının tarixi və ədəbi inkişafındakı təkamülünün mahiyyətini, XIX əsr ingilis yazıçılarının, xüsusilə də qadın yazıçıların, ədəbi və bədii təcrübəsində ailədə və cəmiyyətdəki yerdəki dəyişikliyin təbiətini müəyyənləşdirmək üçün qadın mövzusunun bədii şərhinin çox ölçülü bir şəkildə nəzərdən keçirilməsi maraqlıdır.

Viktoriya dövründə qadınların əsasən iki narazılığı var idi: səsvermə və mülkiyyət hüquqları. Başqa problemlər isə qanunun təşkili ilə əlaqədar olaraq digər sahələri, seks və evlilik, iqtisadiyyat, fahişəlik, orta sinif qadınları və zəka ilə əlaqədar olan sahələri əhatə edirdi. Qanuni baxımdan qadınlar səriştəsiz və məsuliyyətsiz hesab olunurdular.

Bu dövr ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən hesab olunan Tomas Hardi, Elizabet Qaskel, Şarlotte və Emili Bronte bacıları, Çarlz Dikenz, George Eliot və başqalarının bədii yaradıcılığında dövrün ideoloji münasibətlərini, ictimai və sosial bərabərsizliyi işıqlandırmğa çalışırdılar.

George Eliot və qadın problemi

Viktoriya dövrünün məğzini təşkil edən “qadın və cəmiyyət” problemi mürəkkəb və çoxşaxəli olduğu üçün müxtəlif müzakirələrə səbəb olur. Müasir dövrdə isə görürük ki, əvvəllər sadəcə, ictimai-siyasi sferadan yanaşılan “qadın mövzusu” və ya “qadın problemi” hazırda, gender tədqiqatları adı altında elmi-nəzəri, fəlsəfi, sosioloji, tarixi, mədəni, hətta iqtisadi və hüquqi tədqiqatlar sahəsinə qədər yüksəlmişdir. Gender tədqiqatları yalnız müasir humanitar elmlərin bir hissəsi deyil, həm də kişilərin və qadınların struktur və funksional vəziyyətləri ilə əlaqədar olaraq insan fəaliyyətinin və varlığının müəyyən aspektlərinin dərk olunmasına təsir edən davranış stereotipləri, inkişaf formaları və mədəni dəyərlərin mənimsənilməsində başa düşülür.

Bronte bacıları və G. Eliot tərəfindən yazılmış çox sayda bədii əsər təsdiqləyir ki, Viktoriya dövrü yazıçıları “yeni bir qadın” obrazının formalaşma müddətini, həyat münasibətlərinin təkamülünü göstərməyə ehtiyac duyurdular. Onlar qəhrəmanlarının həyat yollarını təsvir edərək, XIX əsrin ortalarında ingilis cəmiyyətindəki qadınların rollarının dəyişdirilməsinə diqqət yetirməyə çalışırlar. Çünki bu dövrdə cəmiyyətin müxtəlif sahələrində dəyişikliklər aydın şəkildə özünün biruzə verirdi, məsələn, mədəni sferada – qadın obrazı və davranışı ilə əlaqəli norma və dəyərlərdə dəyişiklik; institusional sahədə – ailə, iş, təhsil sahələrində olan dəyişiklik, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə – qadın və kişi münasibətlər sahəsindəki dəyişiklikləri qeyd etmək olar.

Viktoriya dövrü qadın yazıçılarından George Eliot (1819 – 1880) həmin dövrdə qadın yazıçıların öz imzaları ilə yazmağına baxmayaraq, təqiblərdən ehtiyat edərək və evli George Henry Lewes ilə münasibətinə görə kimliyini gizlətmək məqsədilə, kişi psevdonimi ilə yazmış və Brontelərdən fərqli olaraq, bütün dünyada öz adı – Mary Ann Evans ilə deyil, psevdonimi ilə tanınmışdır. Adam Bede (1859), The Mill on the Floss (1860), Silas Marner (1861), Romola (1862–63), Felix Holt, the Radical (1866), Middlemarch (1871–72) və Daniel Deronda (1876) adlı romanların müəllifi olan Eliotun “The Mill on the Floss” və “Middlemarch” əsərləri daha məşhurdur. Onun “Middlemarch” əsəri Virginia Woolf tərəfindən “böyüklər üçün yazılmış az sayda İngilis romanlarından biri”, Martin Amis və Julian Barnes tərəfindən İngilis dilindəki ən böyük roman olaraq xarakterizə edilir.

“The Mill on the Floss” əsərində gender münasibətlərinin təzahürü

Ch.Brontenin “Jane Eyre” əsərində olduğu kimi “The Mill on the Floss” əsərinin də qəhrəmanı Maggie uşaqılıqdan əziyyətli və keşməkeşli həyat yaşamağı olduğu üçün özünüdərk prosesini daha erkən keçir və vaxtından daha tez böyüyür. Əsərdə ilkin olaraq, ədəbi təqdimatda ənənəvi formada kişi xarakterinin böyüməsi və mənəvi inkişafı ilə qadın obrazının vəziyyəti arasındakı fərqi müşahidə etmək və qadını əsaslı şəkildə dəyişdirən amillərə diqqət yetirmək mümkündür. Qeyd edək ki, tərbiyə – romanda fərdi bir insanın dəyərinin təsdiqini, öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu nəzərdə tutur; Viktoriya dövrünün ortalarında bu dəyərlərin bir qadın üçün əhəmiyyətinin tanınması və üzə çıxarılması üçün bu əsər aktualdır. Tom və Maggienin böyüməsini və inkişafını şərtləndirən amillər “The Mill on the Floss” (Flossdakı dəyirman) əsərində qardaş və bacının müqayisəsində ilkin gender fərqlərini və təsviri ortaya qoyur. Əvvəlcə, qardaşının dovşanlarını yemləməyi unuduğunda, dovşanlar öldüyünə görə, qardaşı Toma öz yığdığı pulları təklif edən Maggie qardaşı tərəfindən acılanır. Tom oğlan olduğu üçün özünü bir pillə daha üstün hesab edir, pulunun isə bacısının pulundan həmişə daha çox olduğuna əmindir Maggienin ona pul təklif etməsi bir kişi olaraq Tomun qızın önündə alçalmasıdır. Bayramlarda, tətilərdə Toma Maggiedən daha çox pul verilir, çünki o oğlandır. Beləliklə, gender rollarının müəyyənlişməsində uşaqılıqdan artıq Viktoriya dövrü ənənəsinə müvafiq şəkildə gender assimetriyasını, qadın-kişi bərabərsizliyini təkcə sossiumda deyil, ailədə də müşahidə etmək olur. İki cinsin kiçik yaşlarından fərqləndirilməsi əsərboyu bədii sujetdə öz əksini tapır. Tom inadkar, dardüşüncəli, özünə çox güvənən və təkəbbürlüdür. Maggie isə özünəməxsus xarakterli, istedadlı və qaydalara boyun əymək istəməyəndir. Maraqlıdır ki, hətta cənab Tulliver öz qızı haqqında düşünür ki, o Tomdan ikiqat sürətli və daha ağıllıdır. Bəlkə də bir qadın üçün çoxdur bu ağıl. Nə qədər ki, o uşaqdır, bu yaxşıdır, amma çox ağıllı bir qadın uzun quyruqlu bir qoyuna bənzəyir, onu buna görə yüksək qiymətləndirməyəcəklər. “*She's twice as 'cute as Tom. Too 'cute for a woman, I'm afraid,*” “*It's no mischief much while she's a little un; but an over-'cute woman's no better nor a long-tailed sheep, — she'll fetch none the bigger price for that.*” (G.Eliot, 2003) Maggienin qavraması və zəkasının Tomdan iti olmasını Tomun müəllimi Mr Stelling də hiss etmişdi. Lakin bir dəfə müəllim Maggienin Tomun bütün kitablarını oxumaq istəyərkən Tomla Maggie arasında sərt dialoqa şahid olmuş və mexaniki formada Toma haqq vermişdi. *I could do all Tom's lessons if I tired, couldn't I? – No, You couldn't, Tom said firmly. There are a lot of subjects that girls can't do. Mr Stelling nodded in agreement with Tom's words: Girls can be quite clever, but their cleverness is shallow. They will never understand anything that needs really careful thought.* (G.Eliot, 2003).

Gördüyümüz kimi, müəllif hələ uşaqılıqdan qız və oğlan arasındakı cəmiyyətin fərqləndiyi nüansları təsvir edir. Qızların bilməyəcəyi, bacarmayacağı çox mövzu var, qızlar ağıllı ola bilər, lakin onların ağılı dayazdır. Onlar kişilərlə müqayisədə heç də hər şeyi başa düşə bilməzlər. Maggie ilk dəfə qadınlarda belə bir çatışmazlığın olduğunu duyanda çaşqın vəziyyətə düşür.

Gender problematikasının Maggie obrazında təqdimatı

Baxmayaraq ki, anası patriarxal ənənələrin kəskin qoruyucusudur, Maggie öz qadınsayağı davranışı və özünəinamı ilə seçilir. G.Eliot Maggiei inadkar, iti zəkali olduğu qədər də gözəl, zərif, emosional təsvir edir: *“Maggie loved to linger in the great spaces of the mill, and often came out with her black hair powdered to a soft whiteness that made her dark eyes flash out with new fire. The resolute din, the unresting motion of the great stones, giving her a dim delicious awe as at the presence of an uncontrollable force - the meal forever pouring, pouring - the fine white powder softening all surfaces and making the very spider-nets look like a fairy lacework - the sweet pure scent of the meal - all helped to make Maggie feel that the mill was a little world apart from her outside everyday life”* (G.Eliot, 2003). Eliot boş vaxtlarını dəyirman daşları arasında keçirən Maggiei yaşadığı aləmdən fərqli mühitdə – dəyirməndə təsvir etməklə, daha çox özünəməxsusluğunu qabartmağa, qara saçlarına çilənən undan sonra qara və gözəl gözlərinin əvvəlkindən daha çox parıldamasını, onun dənəciklərinin hörümçək toru kimi onun üzərində krujevalar əmələ gətirməsini təsvir etməklə Maggiein gözəlliyini metoforik şəkildə oxuculara çatdırmağa çalışır. Lakin bu qədər sərbəstliyinə, zəkasına baxmayaraq, Viktoriya dövrü tərbiyəsi ona özü istəyi və arzularının arxasınca getməyə mane olur. O möhkəm iradə nümayiş etdirərək, özünə və sevgisinə qarşı çıxmağa çalışır. Qardaşı qadın olaraq onu zəif və aciz olmaqda ittiham etsə də, o, atasının düşməni Philip Wakemi sevməyinə baxmayaraq, qardaşının tələbinə əməl edərək onunla evlənmir. Daha sonra xalasıqızı Lucynin sevgilisi Stephenlə sevgi hissləri yaşasa da, yenə də son anda Lucy-yə görə onunla evlənməkdən vaz keçir.

Maggie obrazı cəmiyyətdə mövcud olan qadın-kəşi bərabərsizliyinin, bir qadının özünü dərk etmə ehtimalını inkar edən Viktoriya dövrünün ənənəvi qadın tərbiyə üsulunun – şəxsiyyətin inkişafına, onun formalaşmasına təzyiq göstərməsinin təqdimatıdır. Təsvir olunan kəşi obrazları isə cəmiyyətdə kişilərin dominantlığını xarakterizə edən kortəbii şəkildə sərt və tələbkər – Mr Tulliver, Tom, zəif xarakterli – Philip və kobud – Stephen obrazlarıdır. Philipin atası Mr Wakemin “qadının nə düşündüyü önəmli deyil, hansı ailədən olduğu önəmlidir” deməsi, tam olaraq, mühitdə qadının asılı və kişinin dominant mövqedə olduğunu təsdiqləyir. Stephenin günahı ucbatından Yorka gedib çıxan Maggie bu hərəkətin səhv olduğunu dərhal anlayan kimi geri dönməsinə baxmayaraq, başda öz qardaşı Tom olmaqla yanaşı bütün cəmiyyət Stepheni deyil, onu qınayır və onu günahkar hesab edir. Deməli, kəşi və qadın arasında münasibətdə yaşanan neqativ hallarda birbaşa günahkar obyekt olaraq qadın seçilir. Əslində, cəmiyyətdən təcrid olunmuş şəkildə yaşamağın qeyri-mümkün olduğunu və xilas olmağın, xoşbəxt olmağın yeganə çıxış yolu onu sevən Stephenə geri dönmək olsa da, insanların qınağından çəkilərək öz sonuna – ölümünə səbəb olur.

Əsərin əvvəlindən Maggiei ağıllı, cəsarətli, müstəqil təsvir edən G.Eliot, sanki Maggie böyüdükcə, onu artıq cilovlamağa və çərçivəyə salmağa çalışır. Əslində, romanın əvvəlindəki Maggie ilə sondakı Maggie ziddiyyət təşkil edir. Qəhrəman nəinki cəsarəti və özünə inamı, həmçinin, o öz analitik qabiliyyətini də itirərək mazaxist sonluqla barışır. Görünür, G.Eliot Viktoriya ədəbi kanonlarından kənara çıxmaqdan ehtiyat edərək əsərin sonuna qədər qəhrəman qadına cəsarət verməkdən çəkinmişdir. Belə olduğu halda, əsərin gözlənilməz sonluğu, qəhrəmanın bir növ özünü qurban verməsi və qardaşına sadıq çıxması patriarxal qadın düşüncəsinin davamı olaraq anlaşılır. E.Brontenin “Wuthering Heights” əsərinin sonluğu ilə

müqayisə etsək, əsərin əvvəlində çılğın, inadkar Catherinin sonda öz sevgisi və daxili istəyi ilə mübarizə apararaq özünü qurban etməsi bənzər nüanslar hesab edilə bilər. Deməli, Viktoriya dövrü yazıçıları qadın üçün qarışıq və çıxılmaz situasiyanın yarandığı təqdirdə, qadının yenilik və inqilab edib cəmiyyətin ənənəvi qaydalarına zidd çıxmasını deyil, ölməsini üstün tuturlar.

“Middlemarch” əsərində gender məsələləri

İngiltərədə əyalətlərdən birinin adını daşıyan “Middlemarch” (1871-1872) romanında qadın mövzusu, həyata qadın baxışı və qadın özünüdərk məsələləri üstünlük təşkil edir. G.Eliotun şah əsəri hesab olunan bu roman Viktoriya dövrünə aid olmasına baxmayaraq, bəzi obrazları müasir dövr əsərlərindəki obrazlara bənzəyir. Depressiv üslubuna və realist fikirlərinə görə bir çox ədəbi tənqidçilər tərəfindən müzakirələrə səbəb olsa da, Eliot məqsədinin bir çox qadın yazıçıları kimi, əyləncə və ya fantastika deyil, real həyatı əks etdirmək, yaşanan adi faciələri, kiçik qələbələri, ləyaqət və özünüdərk təsvir etmək olduğunu bildirir.

“Middlemarch” tipik roman deyil, roman bir neçə əsas obraz arasındakı əlaqələrin məcmusudur, heç bir obraz hadisələrin mərkəzində dayanmır, heç biri təkbəşinə əyalət həyatının təmsilçisi deyil. Eliotun bu əsəri, xüsusən qadın yazıçı olduğu üçün forma və məzmununa görə kifayət qədər eksperimentaldır.

“Middlemarch” romanı işıq üzü gördəndən G.Eliotun qadın obrazları ədəbi tənqidçilər və oxucular tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Tarixi və sosial-mədəni vəziyyəti nəzərə alsaq, oxucu kütləsinin əksəriyyətinin əsas qəhrəmanı ideal bir qadın kimi qəbul etməməsi tamamilə təbii görünür: Dorothea Brooke obrazının qəbul olunmama səbəbi təkcə onun Müqəddəs Tereza ilə müqayisəsi olunması deyil, onun uşaqlıq xəyalları “özünü aldatma və təxəyyül mühiti”, “özünü reallaşdırma bilməmə” hesab olunduğu üçün məqsədsiz hesab edilirdi. (Bennett J., G.Eliot. 1983) Lakin bəyənilməyən fikirlərlə yanaşı, həmçinin müsbət rəylər də çox idi. Məsələn, ədəbiyyatşünas A.Woolson Dorothea obrazını bədii ədəbiyyatda bəlkə də ən yaxşı, ən nəciq qadın obrazı olaraq xarakterizə edir. (Bennett J., G.Eliot. 1983)

Daha öncə də qeyd etdiyimiz ki, “Middlemarch” əsərini müsbət qiymətləndirən V. Woolf haqlı olaraq qeyd edir ki, George Eliotun qəhrəmanları müəyyən bir din olmadan yaşaya bilmirlər və bu inancı uşaqlıqdan axtarmağa başlayırlar”. Həqiqətən də, Dorothea Brookenin (həmçinin, digər əsərdəki Maggie Tulliverin) hədəfi və məqsədi cəmiyyətə adi, ənənəvi qadın kimi əhəmiyyətli xidmət etməkdir.

Nəticə

G. Eliotun yalnız sənəti deyil, həm də şəxsiyyəti feminist yönümlü ədəbiyyatşünasların diqqətini çəkərək müzakirələrə səbəb olub. Feministlərin araşdırmalarının məqsədi təkcə özünüdərk üçün yaradıcı və sosial məkanın hər ikisini istifadə edə bilən yazıçının görkəmli şəxsiyyəti deyil, həm də onun “The Mill on the Floss” və “Middlemarch” əsərlərində İngiltərənin Viktoriya dövrü cəmiyyətində qadının yaşadığı haqsız münasibətlərin dərk olunması və təsvir edilməsidir. İngiltərə cəmiyyətinin ənənəvi patriarxal quruluşunda mövcud olan gender asimmetriyasını, kişinin qadın üzərində üstünlüyünü və qadın səsinin mədəni kontekslərdə sıxışdırılmasını aydın şəkildə təsvir edən yazıçı, öz daxili etirazı və ictimai əxlaq arasındakı ziddiyyəti yenə də ikincinin xeyrinə həll edir. Eliot qəhrəmanlarının məhdudiyətli

həyatlarını qınasa da, onları “qurban” olmağa təşviq edir. Bu fikrimiz E. Showalterin ifadəsi ilə də üst-üstə düşür: “G. Eliot əzab çəkməyi qadının peşəsi səviyyəsinə “qaldırır”. (Showalter E. 1977).

Yazıçı romanlarında dinamik və zəngin bir daxili həyat yaşayan (E. və Sh. Bronte qəhrəmanlarından fərqli olaraq, romantik istisnalardan məhrum) istedadlı, qeyri-adi qadınları canlandırır, lakin çox şey əldə etməyə qadir olsalar da, onlara istedadlarını tətbiq edə biləcəkləri bir sahə vermir. Eliotun romanlarındakı qadın mövzusunun sələflərinin əsərləri ilə müqayisədə bəzi yeni xüsusiyyətləri ilə fərqləndirmək olar: sosial və mənəvi qadın problemi əxlaqi bir plana çevrilir, eqoizm və alturizm (fədakarlıq) arasındakı ziddiyyət öz əksini tapır, qadının cəmiyyət qarşısında vəzifə və şəxsi xoşbəxtliyi arasındakı mübarizə təsvir olunur. Romanların finalında isə yalnız iki çıxış yolu təqdim olunur – ya ölüm, ya evlilik.

References

George Eliot, *The Mill on the Floss*, Penguin Books Ltd, London, 2003-529 p.

Bennett J. George Eliot. *Her Mind and Her Art* / J. Bennett. - Cambridge: Cambridge University Press, 1983. - 226 p. European Institute for Gender Equality, *Gender in Culture*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016, 26 p.

Showalter E. *A Literature of their Own : British Women Novelists from Bronte to Lessing* / E. Showalter. - Princeton : Princeton University Press, 1977. - 378 p.

<https://core.ac.uk/download/pdf/43028506.pdf>

<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199799558/obo-9780199799558-0139.xml>

<https://www.sparknotes.com/lit/middlemarch/summary/>

**OUTCOMES OF THE DISABILITY WORKSHOP CONDUCTED WITHIN THE
SCOPE OF THE COSMOPOLIS PROJECT**

Assoc.Prof.Dr. Melda Medine SUNAY

Bursa Technical University
- 0000-0003-3210-5942

Hülya ARAS

Chairman of Simbiyoz Association
0000-0001-7939-1769

SUMMARY

The purpose of the “Law on the Disabled” numbered 5378; is to ensure that the disabled people benefit from their fundamental rights and freedoms and strengthen their respect for their inherent dignity, to ensure their full and effective participation in social life on equal terms with other individuals, and to make necessary arrangements for taking measures to prevent disability. In the study conducted for individuals with special needs, the term "disabled" was used, as it was named in the current law no. 5378, instead of the expression "individual with special needs".

The Cosmopolis project is an international project aimed at increasing cooperation and participation among local governments, universities, associations and lawyers, with partners from Turkey, France and Spain. The stakeholders of the project in Turkey are Bursa Technical University, Yıldırım Municipality and Symbiosis Social Activity Association.

The aim of the project is to make suggestions to local governments about disability through awareness activities to be held locally, to generate data for academic studies and to share exemplary practices in international media. In the workshop held for this purpose, three main topics were determined. The first of these was “the problems experienced by disabled individuals and their families”. The second topic was “what needs to be done in the field of urban transformation and accessibility”. Finally, the third topic was digital advocacy. The universe of the study was chosen as Bursa province - Yıldırım district, and the sample group was the study groups from the disability workshop. The sample group, in other words, consists of working groups, academicians who are experts in their fields, local government representatives, disabled individuals and their families. Each issue determined in the workshop was handled by the working groups, and problems and solution suggestions were tried to be put forward.

In brief, the problems and solutions presented at the workshop were the following: Education and employment problems, social exclusion, lack of self-advocacy, burnout syndrome, some deficiencies in the regulation of the physical environment and inability to use social media effectively. The solution proposals put forward in the workshop were; raising awareness,

providing budget support for necessary regulations, training and consultancy support on media literacy and other issues, and deterrent penalties.

Keywords: cosmopolis project, disability workshop, digital advocacy

SOKAĞA ÇIKMA KISITLAMASINDAN MUAF OLAN ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERİN DURUMLARININ KAMU DÜZENİNİN SAĞLANMASI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç.Dr. Melda Medine SUNAY

Bursa Teknik Üniversitesi

- 0000-0003-3210-5942

ÖZET

Dünya devletleri, kamusal düzenin sağlanması ve vatandaşlarının refah seviyesinin korunması bakımından, daha önceden deneyimlemediği pek çok yeni durumu deneyimledi ve bu durumla ilgili olarak bir takım yeni düzenlemeler getirdi. Bu düzenlemeler toplumun tüm kesimlerine yönelik olsa da, toplumun her kesimi için aynı anlama gelmiyordu. Pandemiyle mücadele amaçlı yapılan kamusal nitelikli ve zorunlu olan uygulamalar, bireylerin sosyal yararı ve kamu düzeninin sağlanması düşünülerek yapılmış olsa da, özel gereksinimli bireylerin ve ailelerinin gündelik sosyal yaşantısını sürdürebilmelerinin önünde engel teşkil etti. Pandemi boyunca çok kez ilan edilen sokağa çıkma yasaklarına rağmen, sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu kamuoyu sayesinde, bazı yerler ve kişiler hakkında muafiyet getirilmiştir. Özel gereksinimli bireyler ve refakatçileri de bu kapsamdadır.

Çalışmada kamu düzeninin sağlanması ve güvenilirliği hakkında literatür taraması yapılmış, sokağa çıkma yasağı hakkındaki genelgeler incelenmiş, sokağa çıkma kısıtlamasından muaf olan bireylerle, aileleriyle ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle mülakat yapılmıştır. Bazı özel gereksinimli bireylerin uzun süre aynı mekânda kalmaları, onların sosyal yaşamlarını sağlıklı bir şekilde sürdürmelerinin önünde engel olduğu için, bu durumdan tüm aile bireyleri olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu sebeple kısıtlamadan muaf olsun veya olmasın araştırmada tüm aile bireylerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma Bursa'nın merkez ilçeleri olarak bilinen Yıldırım, Osmangazi, Nilüfer ve Mudanya ilçeleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın mülakat aşaması ortalama olarak 18 ay sürmüştür.

Sonuç olarak, maske, mesafe, hijyen, sosyal izolasyon, sokağa çıkma yasağı gibi pandemi tedbirlerinin bir kısmının özel gereksinimli bireyler ve aileleri için zorluk oluşturduğu, bu düzenlemelerin bazılarında toplumun bir kesiminin muaf tutulmasında kamu düzenini bozan veya kamu güvenliğini zora sokan bir durumun yaşanmadığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: kamu düzeni, pozitif ayrımcılık, özel gereksinimli bireyler, sokağa çıkma yasağı.

**LEGAL DOCTRINE ON RYLANDS V. FLETCHER: ONE MORE TIME ON
FEASIBILITY OF A GENERAL CLAUSE OF STRICT LIABILITY IN THE UK**

Maria Lubomira Kubica

Universidad Loyola Andalucia - Spain

Abstract:

The paper reveals the birth and evolution of the British precedent *Rylands v. Fletcher* that, once adopted on the other side of the Ocean (in United States), gave rise to a general clause of liability for abnormally dangerous activities recognized by the §20 of the American Restatements of the Law Third, Liability for Physical and Emotional Harm. The main goal of the paper was to analyze the development of the legal doctrine and of the case law posterior to the precedent together with the intent of the British judicature to leapfrog from the traditional rule contained in *Rylands v. Fletcher* to a general clause similar to that introduced in the United States and recently also on the European level. As it is well known, within the scope of tort law two different initiatives compete with the aim of harmonizing the European laws: European Group on Tort Law with its Principles of European Tort Law (hereinafter PETL) in which article 5:101 sets forth a general clause for strict liability for abnormally dangerous activities and Study Group on European Civil Code with its Common Frame of Reference (CFR) which promotes rather ad hoc model of listing out determined cases of strict liability. Very narrow application scope of the art. 5:101 PETL, restricted only to abnormally dangerous activities, stays in opposition to very broad spectrum of strict liability cases governed by the CFR. The former is a perfect example of a general clause that offers a minimum and basic standard, possibly acceptable also in those countries in which, like in the United Kingdom, this regime of liability is completely marginalized.

Keywords: Abnormally dangerous activities, general clause, *Rylands v. Fletcher*, strict liability.

ENFORCEMENT OF DECISIONS OF OMBUDSMEN AND THE SOUTH AFRICAN PUBLIC PROTECTOR: MUZZLING THE WATCHDOGS

Roxan Venter

University of Johannesburg – South Africa

Abstract:

Ombudsmen often face the challenge of a lack of authority to have their decisions and recommendations enforced. This lack of authority may be seen as one of the major obstacles in the way of the effectiveness of the institutions of Ombudsman and also the South African Public Protector. The paper will address the current legal position in South Africa with regard to the status of the decisions and recommendations of the South African Public Protector and the enforcement thereof. In addition, the paper will compare the South African position with the experiences of other jurisdictions, including Scandinavian countries like Sweden, Denmark and Norway, but also New Zealand and Northern Ireland, with regard to the enforcement of the decisions of Ombudsmen. Finally, the paper will make recommendations with regard to the enhancement of the power and authority of Ombudsmen in order to effectively enforce their decisions. It is submitted that the creation of the office of Ombudsman, and the Public Protector in the South African system, is an essential tool to ensure the protection of society against governmental abuse of power and it is therefore imperative to ensure that these watchdogs of democracy are not muzzled by a lack of powers of enforcement.

Keywords: Enforcement of decisions of Ombudsmen, Governmental control, Ombudsman, South African Public Protector.

A MULTI-AGENT SMART E-MARKET DESIGN AT WORK FOR SHARIAH COMPLIANT ISLAMIC BANKING

Wafa Ghonaim

University of Jeddah, Jeddah

Abstract:

Though quite fast on growth, Islamic financing at large, and its diverse instruments, is a controversial matter among scholars. This is evident from the ongoing debates on its Shariah compliance. Arguments, however, are inciting doubts and concerns among clients about its credibility, which is harming this lucrative sector. The work here investigates, particularly, some issues related to the Tawarruq instrument. The work examines the issues of linking Murabaha and Wakala contracts, the reselling of commodities to same traders, and the transfer of ownerships. The work affirms that a multi-agent smart electronic market design would facilitate Shariah compliance. The smart market exploits the rational decision-making capabilities of autonomous proxy agents that enable the clients, traders, brokers, and the bank buy and sell commodities, and manage transactions and cash flow. The smart electronic market design delivers desirable qualities that terminate the need for Wakala contracts and the reselling of commodities to the same traders. It also resolves the ownership transfer issues by allowing stakeholders to trade independently. The bank administers the smart electronic market and assures reliability of trades, transactions and cash flow. A multi-agent simulation is presented to validate the concept and processes. We anticipate that the multi-agent smart electronic market design would deliver Shariah compliance of personal financing to the aspiration of scholars, banks, traders and potential clients.

Keywords: Islamic finance, Shariah compliance, smart electronic markets design, multi-agent systems.

DIGITAL MARKETING MATURITY MODELS: OVERVIEW AND COMPARISON

Elina Bakhtieva

Tomas Bata University - Czech Republic

Abstract:

The variety of available digital tools, strategies and activities might confuse and disorient even an experienced marketer. This applies in particular to B2B companies, which are usually less flexible in uptaking of digital technology than B2C companies. B2B companies are lacking a framework that corresponds to the specifics of the B2B business, and which helps to evaluate a company's capabilities and to choose an appropriate path. A B2B digital marketing maturity model helps to fill this gap. However, modern marketing offers no widely approved digital marketing maturity model, and thus, some marketing institutions provide their own tools. The purpose of this paper is building an optimized B2B digital marketing maturity model based on a SWOT (strengths, weaknesses, opportunities, and threats) analysis of existing models. The current study provides an analytical review of the existing digital marketing maturity models with open access. The results of the research are twofold. First, the provided SWOT analysis outlines the main advantages and disadvantages of existing models. Secondly, the strengths of existing digital marketing maturity models, helps to identify the main characteristics and the structure of an optimized B2B digital marketing maturity model. The research findings indicate that only one out of three analyzed models could be used as a separate tool. This study is among the first examining the use of maturity models in digital marketing. It helps businesses to choose between the existing digital marketing models, the most effective one. Moreover, it creates a base for future research on digital marketing maturity models. This study contributes to the emerging B2B digital marketing literature by providing a SWOT analysis of the existing digital marketing maturity models and suggesting a structure and main characteristics of an optimized B2B digital marketing maturity model.

Keywords: B2B digital marketing strategy, digital marketing, digital marketing maturity model, SWOT analysis.

THE OPERATION STRATEGY AND PUBLIC RELATIONS TREND FOR PUBLIC RELATIONS STRATEGIES DEVELOPMENT IN THAILAND

Kanyapat U. Tapao

Suan Sunandha Rajabhat University, Thailand

Abstract

The purpose of this study is to analyze the operation strategy strategies and public relations trend for public relations strategies development in public television station in Thailand. This study is a qualitative approach by indent interview from the 6 key informants that are managers of Voice TV and Thairath TV Channel. The results showed that both TV stations have to do research before making a release on the operation strategy policy such as a slogan, segmentation, integrated marketing communication and PR activity and also in term of Public Relations trend are including online media, online content and online training before opening the station and start promoting. By the way, we found the PR strategy for both TV station should be including application on mobile, online content, CRM activity, online banner, special event, and brand ambassador in order to bring a very reliable way.

Keywords: Operation strategy, public relations trend, public relations strategies development, online banner.

**DETERMINANTS FOR SUCCESS IN EXPATRIATION OF MALAYSIAN
INTERNATIONAL CORPORATIONS**

Senian Malie

Oriah Akir

Universiti Teknologi MARA (Sarawak), Malaysia

Abstract:

Malaysian corporations going global increased many folds. The shift from domestic to international operations requires increased expatriation to achieve global business goals. Therefore, this study aims to identify the determinants for success in expatriation of Malaysian international corporations. There are certain attributes necessary for a global employee to succeed in international assignment. Self-administered questionnaires were sent to 327 respondents with a response rate of 35.2 percent. The results indicated that most Malaysian manufacturers are involved in expatriation. For a global employee to succeed in an international assignment, the ability to work in international teams was identified and ranked as the most important factor in determining the effectiveness of expatriation followed by language proficiency, adaptability to the international assignment and expatriate sensitivity to cultural elements. The results support previous research with regard to the importance of an effective expatriation selection process in order for a company-s international expansion strategy to succeed.

Keywords: Key Competencies, Expatriate, Expatriation, Globalization, and International Assignment